

บทที่ 5

พัฒนาการของฉันทในคำประพันธ์ไทย

ฉันท คือ คำประพันธ์ที่ไทยรับมาจากอินเดีย แต่เดิมฉันทเป็นบทสวดที่ฤๅษีโบราณในยุคพระเวทประดิษฐ์ขึ้นเพื่อติดต่อกับเทพเจ้าโดยตรง เมื่อเวลาผ่านไป บทบาทและหน้าที่ของฉันทก็เปลี่ยนไปตามกาลเวลา จากบทสวดสรรเสริญสุดดีเทพเจ้าในยุคพระเวทกลายเป็นรูปแบบหนึ่งของฉันทลักษณะที่ใช้ถ่ายทอดวรรณกรรมเป็นลายลักษณ์อักษรในยุคสันสกฤตมาตรฐานและยุคปรากฏ

ฉันทเป็นที่นิยมทั่วไปอย่างแพร่หลาย ทำให้เกิดวรรณกรรมที่ประพันธ์ด้วยฉันทและคำรการประพันธ์ฉันทของสันสกฤตและของบาลีเป็นจำนวนมาก คำรการฉันทศาสตร์ของปิงคลาจารย์เป็นที่มาของคำรการประพันธ์อีกหลายเรื่อง เช่น วฤตตรตุนากร ซึ่งเป็นที่มาของ "วฤตโตทัย" คำรการฉันทของบาลีอีกทีหนึ่ง

อินเดียได้เผยแผ่พุทธศาสนาเข้าสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงทำให้หลายชาติในภูมิภาคนี้ไม่ว่าจะเป็นพม่า มอญ หรือไทย ปล่อยให้รับวัฒนธรรมทางภาษาและวรรณกรรมบาลีของอินเดียผ่านทางพุทธศาสนาไปโดยปริยาย คัมภีร์วฤตโตทัยน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมดังกล่าวที่ไทยได้รับมา

มหาชาติคำหลวง วรรณกรรมสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีเนื้อหามาจากชาดกอันเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนา ฉันท 4 ชนิดที่พบในเรื่องนี้ คือ อินทรวีเชียรฉันท 11 วสันตฉันท 14 มาลีฉันท 15 และสัตหุลวิกิพิตฉันท 19 น่าจะได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบและชนิดของฉันทมาจากคัมภีร์วฤตโตทัย มหาชาติคำหลวงนับเป็นหลักฐานชิ้นแรกที่เป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับคำประพันธ์ประเภทฉันท

หลักฐานชิ้นต่อมาปรากฏในจินตคามณีของพระโหราธิบดี กวีสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในส่วนของเนื้อความที่ว่าด้วยการประพันธ์ พระโหราธิบดีได้อ้างถึงคัมภีร์วุดโททัยว่าเป็นหลักที่ท่านใช้ในการเรียบเรียงเรื่องราวเกี่ยวกับคำประพันธ์ประเภทฉันท ทั้งมหาชาติคำหลวงและจินตคามณีจึงเป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันว่าฉันทบาลีได้เข้ามาสู่สุวรรณภูมิไทยแล้วในช่วงเวลานั้น จึงอาจจะกล่าวได้ว่าคำราฉันทชื่อวุดโททัยของบาลีนั้นเป็นที่มาของฉันทไทย และกวีไทยนำแบบฉันทจากวุดโททัยมาใช้ในการประพันธ์ตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา

อย่างไรก็ดีกวีไทยมิได้นำแบบฉันทจากวุดโททัยมาใช้ในการประพันธ์โดยตรงแต่อย่างใด แต่เป็นการรับในลักษณะที่ปรับ **ฉันทบาลี** ให้กลายเป็นฉันทไทย ดังนั้นก่อนที่ "ฉันท" ซึ่งเป็นคำประพันธ์ของอินเดียจะกลายเป็นคำประพันธ์อีกประเภทหนึ่งของไทยอย่างสมบูรณ์นั้น ต้องอาศัยทั้ง เวลาและความวิริยะอุตสาหะของกวีทุกยุคทุกสมัยที่ช่วยกันสืบสานงานอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ตั้งแต่ฉันทเริ่มเข้ามาสู่สุวรรณภูมิไทย

ในบทนี้จะกล่าวถึงพัฒนาการของฉันทในฐานะคำประพันธ์อีกประเภทหนึ่งของไทย ประเภทของฉันทที่ไทยรับเข้ามา โดยเฉพาะฉันทวรรณคดีซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการประพันธ์ร้อยกรองของไทย ตลอดจนแนวทางในการคัดเลือกฉันทวรรณคดี และแนวทางในการปรับฉันทอินเดียให้กลายเป็นฉันทไทยซึ่งปรากฏอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ฉันทในวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อนคำราฉันทวรรณคดีและมาตราพดิดจนถึงฉันทยุคหลังคำราดังกล่าว

ฉันทในคำราวุดโททัยมีจำนวน 108 ชนิด แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ฉันทวรรณคดี 83 ชนิด และฉันทมาตราพดิด 25 ชนิด ไทยเรานำมาคัดเลือกและใช้เฉพาะเท่าที่เห็นว่าไพเราะ มีทำนองอ่านสละสลวยและเหมาะแก่การที่จะบรรจุ

ฉันทอินเดียที่กล่าวถึงในบทนี้หมายถึง **ฉันทบาลี** ที่ไทยรับมาจาก

"คัมภีร์วุดโททัย"

ในภาษาไทยได้ดีเท่านั้น (กำชัย ทองหล่อ : 620) นอกจากนี้ยังสังเกตได้ว่าฉันที่
ที่เลือกมาใช้มีลักษณะที่สอดคล้องกับลักษณะบังคับของร้อยกรองไทยที่มีอยู่แต่เดิมอีกด้วย

ลักษณะของร้อยกรองไทย ไม่ว่าจะเป็น "ร่าย โคลง กาพย์ หรือ
กลอน" ล้วนแต่มีลักษณะร่วมกันหลายประการดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1) ตารางแสดงลักษณะบังคับของร้อยกรอง

ร้อยกรอง	1	2	3	4	5	6	7
ร่าย	คณะ	พยางค์	สัมผัส	เอกโท	คำสร้อย	-	-
โคลง	คณะ	พยางค์	สัมผัส	เอกโท	คำเป็น คำตาย	คำสร้อย	
กาพย์	คณะ	พยางค์	สัมผัส	เสียง วรรณยุกต์	-	-	-
กลอน	คณะ	พยางค์	สัมผัส	เสียง วรรณยุกต์	คำเป็น คำตาย	คำนำ คำลงท้าย	คำสร้อย

(ฐะปะนีย์ นาครทรรพ 2518 : 227)

จะเห็นได้ว่าหมายเลข 1-3 นั้น เป็นลักษณะร่วมที่ร้อยกรองทุก
ประเภทจะขาดเสียมิได้ คือ คณะ พยางค์ และสัมผัส

คณะ คือ แบบบังคับหรือข้อกำหนดเกี่ยวกับรูปแบบของร้อยกรองแต่ละประเภทว่าจะต้องประกอบด้วยส่วนย่อย อาทิ บท บาท วรรค คำ เช่น กาพย์ฉับ 16 หนึ่งบท มี 1 บาทแบ่งเป็น 3 วรรค วรรคที่หนึ่งและวรรคที่สามมีวรรคละ 6 คำ วรรคที่สองมี 4 คำ รวมทั้งบทมี 16 คำ ดังตัวอย่าง

บาทที่ 1

ระวังตัวกล้วครุหนูเอ๋ย ไม้เรียวเจียวเหวย กุเคยเข็ดหลาบขวาบเขวียว } 2
บาทที่ 2 } บท

หันหวดปวดแสบแปลบเสียว หยิกซ่าซ่าเขี้ยว ออย่าเทียวเล่นหลงจงจำ }
 ("กาพย์พระไชยสุริยา" ในหนังสือมูลบทบรรพกิจ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นางจรรยา สิทธิพยากรณ์(จรรยา วีรานุกัตติ) ณ เมรุวัดธาตุทอง 16 ตุลาคม 2525 : 78)

ลักษณะบังคับข้อนี้สำคัญมาก ร้อยกรองไทยทุกประเภทต้องมีคณะ ถ้าไม่มีก็ไม่เป็นร้อยกรอง คณะ เป็นสิ่งที่ช่วยกำหนดรูปแบบของร้อยกรองแต่ละประเภท ให้เป็นระเบียบเพื่อใช้เป็นหลักในการแต่งต่อไป

พยางค์ คือ เสียงที่เปล่งออกมาครั้งหนึ่งๆ บางทีก็มีความหมาย บางทีก็ไม่มี ความหมาย แต่ถือเป็นส่วนหนึ่งของคำ เช่น **มะ** ในคำว่า มะละกอ เป็นต้น คำที่ใช้บรรจุในร้อยกรองต่างๆ นั้นหมายถึงคำพยางค์ทั้งสิ้น (กำชัย ทองหล่อ : 538) เพราะฉะนั้นในการแต่งร้อยกรองจึงถือว่าพยางค์ก็คือคำนั่นเอง ร้อยกรองไทยทุกชนิดกำหนดจำนวนพยางค์หรือจำนวนคำไว้แน่นอนว่าวรรคหนึ่งมีกี่คำ บาทหนึ่งมีกี่คำ และรวมทั้งบทเป็นกี่คำ

สัมผัส คือ การกระทบกันของถ้อยคำซึ่งมักจะเรียกกันทั่วไปว่าความคล้องจอง สัมผัสเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงถ้อยคำเข้าด้วยกัน ทำให้ถ้อยคำเหล่านั้นมีเสียง

กระทบกระทั่งกันเป็นจังหวะ สัมผัส เป็นลักษณะที่สำคัญที่สุดในร้อยกรองไทย นอกจากจะทำให้คำคล้องจองกันแล้ว ยังเป็นเครื่องปรุงแต่งร้อยกรองทุกประเภทให้มีความไพเราะงดงามอันเกิดจากเสียงของถ้อยคำ คำประพันธ์ทุกชนิดจึงจำเป็นต้องมีสัมผัส เพราะถ้าขาดสัมผัสก็จะไม่ใช่ร้อยกรองอีกต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัมผัสบังคับซึ่งจำเป็นต้องมีในร้อยกรองทุกประเภท คือ สัมผัสนอก หรือสัมผัสระหว่างวรรค ระหว่างบาทและระหว่างบท (ภาพย์ในสมัยโบราณอาจจะมีเพียงสัมผัสระหว่างบาทและบทเท่านั้น) สัมผัสนอกที่ว่านี้เป็นสัมผัสสระที่ใช้สระและมาตราสะกดเดียวกัน แต่ต้องไม่ซ้ำอักษรหรือซ้ำเสียงกัน สัมผัสนอกหรือสัมผัสบังคับจึงเป็นหัวใจสำคัญของร้อยกรองที่จะขาดเสียมิได้

ส่วนหมายเลข 4-7 ในตารางที่ 1 หน้า 1098 ซึ่งแสดงถึงลักษณะบังคับของร้อยกรองนั้นเป็นลักษณะเฉพาะตัวที่มีจำกัดใช้เฉพาะร้อยกรองบางประเภทเท่านั้นไม่ได้บังคับใช้กับร้อยกรองทุกประเภทเหมือน คณะ พยางค์ และสัมผัสแต่อย่างใด

ถ้าเปรียบเทียบระหว่าง อักษรฉันทหรือฉันทวรรณพฤติ กับ มาตราฉันทหรือฉันทมาตราพฤติ จะเห็นได้ว่า "อักษรฉันท" หรือ "ฉันทวรรณพฤติ" มีลักษณะ 2 ประการที่ตรงกับลักษณะของร้อยกรองไทย ได้แก่ พยางค์และลำน้

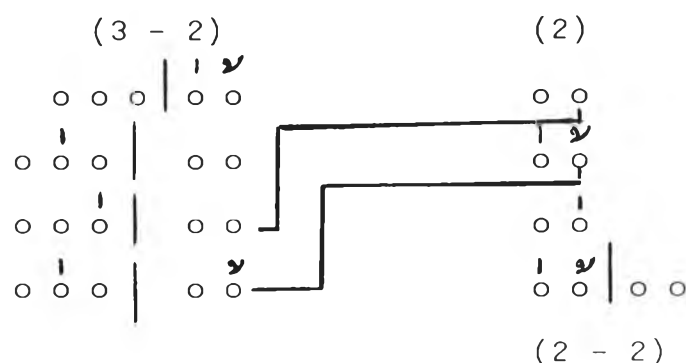
พยางค์ หรือเสียงที่เปล่งออกมาครั้งหนึ่ง จะมีความหมายหรือไม่มีก็ตาม แต่ถือเป็นส่วนหนึ่งของคำ ครูและลหุเป็นหัวใจหรือลักษณะสำคัญของฉันทโดยนับแต่ละพยางค์เป็น 1 คำ เช่น [สมาธิ] เป็นคำ 3 พยางค์ ประกอบด้วยพยางค์ ลหุ-ครู-ลหุ(สะ-มา-ติ) ฉันทวรรณพฤติส่วนใหญ่กำหนดจำนวนพยางค์รวมทั้งตำแหน่งของพยางค์ครูลหุเอาไว้อย่างแน่นอนว่าฉันทชนิดนี้มีบาทละกี่พยางค์ และพยางค์ครูลหุอยู่ที่ใดบ้าง ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของฉันท "ปฐมาณิกา" (บาลี-ปฐมาณิกา) ซึ่งมีบาทละ 8 พยางค์ ต่อไปนี้

punātu bhaktiracyutā sadācyutāmghripadmayoh |
 śrutismṛtipramāṇikā bhavāmburāsitarikā ||
 (Apte : 650)

1	2	3	4	5	6	7	8
१	८	१	८	१	८	१	८
pu	nā	tu	bhak	ti	rac	yu	tā
sa	dāc	yu	tām	ghri	pad	ma	yoh
śru	tis	mr	tip	ra	mā	ṇi	kā
bha	vām	bu	rā	śi	tā	ri	kā

ตัวอย่างฉันทวรรณพद्यข้างต้นมีจำนวนพยางค์และตำแหน่งของครุหลุ
ที่กำหนดไว้ตายตัวตามแผนบังคับทุกประการ ความลงตัวแน่นอนเรื่องคณะและพยางค์
ทำให้ฉันทวรรณพद्यมีจังหวะที่สม่ำเสมอ เสมอทั้งจังหวะที่เกิดจากคณะฉันท (เสียงครุหลุ
หนักเบาที่สลับกันไปมาทำให้เกิดจังหวะ) และจังหวะที่เกิดจากการเว้นระยะในคณะ
ที่อ่านหรือสวดฉันทที่เรียกว่ายติซึ่งแตกต่างกันไปตามชนิดของฉันท

จังหวะที่สม่ำเสมอแน่นอนในฉันทวรรณพद्यตรงกับลักษณะสำคัญของ
ร้อยกรองของไทย คือ มีจังหวะที่แน่นอนอันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคณะ
พยางค์ และสัมผัส ร้อยกรองไทยไม่ว่าจะเป็นร่าย กาพย์ โคลง กลอน ล้วนมีข้อ
กำหนดด้านรูปแบบที่แน่นอนว่าแต่ละบท แต่ละบาท แต่ละวรรค มีจำนวนกี่คำหรือ
กี่พยางค์ มีสัมผัสตกลงที่ตำแหน่งใดบ้าง ตำแหน่งคำที่สัมผัสตกลงนั้นจะเกิดเป็น
จังหวะที่แน่นอนสม่ำเสมอ ทั้งนี้เพราะสัมผัสทำให้เกิดจังหวะ ดังเช่น โคลงสี่สุภาพ
มี 4 บาท แต่ละบาทมี 7 คำ แบ่งเป็นวรรคหน้า 5 พยางค์ วรรคหลัง 2 พยางค์
ยกเว้นวรรคหลังบาทสุดท้ายมี 4 คำ จะเห็นได้ว่าแต่ละบาทมีความแน่นอนในเรื่อง
พยางค์และสัมผัส จึงแบ่งได้เป็นจังหวะดังนี้

(กำชัย ทองหล่อ : 725)

ลำนํา คือ กระแสเสียงกระเพื่อมขึ้นลงเป็นจังหวะสม่ำเสมอที่เกิดจากการออกเสียงพยางค์ต่างๆ ในร้อยกรอง ร้อยกรองทุกประเภทมีลำนําอยู่ในตัวและแตกต่างกันไปตามลักษณะของคำประพันธ์ ลำนําของคำประพันธ์แต่ละประเภทถูกกำหนดขึ้นจากลักษณะเฉพาะของคำประพันธ์ดังกล่าว เช่น กำหนดด้วยจำนวนพยางค์ในวรรค ในบาทและในบท กำหนดด้วยพยางค์เสียงเน้น (stress) หรือเสียงตก (accent) กำหนดด้วยครุหลุหรือเสียงหนักเบา เป็นต้น (พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ วิทยาวรรณกรรม 2506 : 138)

ลำนําของฉันทวรรณพฤติเกิดจากการสลับพยางค์เสียงหนักเสียงเบาตามตำแหน่งของเสียงที่จัดระเบียบไว้ตามชนิดของฉันท เสียงครุหลุหรือเสียงหนักเสียงเบาจึงเป็นสิ่งที่แสดงถึงลำนําของฉันทวรรณพฤติ

ส่วนลำนําของคำประพันธ์ไทยเกิดจากการแบ่งจำนวนพยางค์ในวรรคในบาทและในบท โดยมีสัมผัสหรือความคล้องจองเป็นตัวกำหนด เสียงสัมผัสประกอบกับจำนวนพยางค์ในวรรคในบาทและในบทจึงเป็นสิ่งที่แสดงถึงลำนําของคำประพันธ์ไทย

จะเห็นได้ว่าแม้ลำนํ้าของฉันทวรรณพฤติและลำนํ้าของคำประพันธ์ไทย จะกำหนดด้วยสิ่งที่ต่างกันแต่ก็เป็นไปตามลักษณะของคำประพันธ์ที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม ก็ดีทั้งฉันทวรรณพฤติและคำประพันธ์ไทยต่างก็มีลำนํ้าเช่นเดียวกัน ฉันทวรรณพฤติ และคำประพันธ์ไทยจึงมีจุดเด่นที่เสียงร่วมกัน แม้จะเป็นเสียงที่แตกต่างกันคือ เสียง ครุหลุและ เสียงสัมผัสก็ตาม ที่เป็นเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะฉันทวรรณพฤติและคำประพันธ์ไทยต่างขึ้นด้วยจุดประสงค์เดียวกัน คือ สื่อออกมาด้วยทำนองเสียงสูงต่ำ หนักเบา

หากจะมองย้อนไปถึงจุดกำเนิดของคำประพันธ์ประเภทฉันท จะเห็นได้ว่าในสมัยพระเวทเมื่อ 3,500-4,000 ปีมาแล้ว ฉันทโบริธหรือฉันทหฺมวตที่ใช้แต่งคัมภีร์พระเวทนั้นแต่งขึ้นเพื่อ "สวด" สรรเสริญบูชาเทพเจ้าโดยเฉพาะ โดยมีระบบเสียงสูงต่ำ แม้ต่อมาในสมัยหลังที่มีทั้งฉันทของสันสกฤตและฉันทของบาลี จะเห็นได้ว่าคำสวดในทางพุทธศาสนาล้วนเป็นฉันทของภาษาบาลีทั้งสิ้นซึ่งเป็นภาษารองลงมาจากภาษาสันสกฤต (น.อ.แย้ม ประภัสร์ทอง 2510 : 24) เช่นเดียวกับคำประพันธ์ไทยที่แต่งขึ้นเพื่อถ่ายทอดออกมาเป็นทำนองต่างๆ กัน เช่น ทำนองสวด ทำนองเห่ ทำนองกล่อม ทำนองพากย์ ทำนองขับ ทำนองอ่าน เป็นต้น คณะและจำนวนพยางค์ที่แน่นอนตายตัวซึ่งทำให้เกิดความสม่ำเสมอของจังหวะ จึงมีส่วนเสริมให้เกิดความไพเราะแก่ลำนํ้าของฉันทวรรณพฤติและคำประพันธ์ไทยเป็นอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ดีเมื่อพิจารณามาตราฉันทหรือฉันทมาตราพฤติแล้วจะเห็นได้ว่าเป็นฉันทที่กำหนดแต่เพียงจำนวนมาตราในแต่ละบาทเท่านั้น ไม่กำหนดตำแหน่งครุหลุแน่นอนแต่อย่างใด ทำให้ผู้แต่งสามารถพลิกแพลงใช้ครุหลุได้หลายแบบภายในจำนวนมาตราที่กำหนด เช่น ฉันทไวคาสี (ส.) หรือ เวคาสี (ป.) กำหนดให้บาทที่ 1 กับบาทที่ 3) มี 14 มาตรา บาทคู่ (บาทที่ 2 กับบาทที่ 4) มี 16 มาตรา มาตราฉันทชนิดนี้ บังคับ 6 มาตราแรกของบาทที่ให้อยู่ภายในจำนวน

6 มาตรา และบังคับ 8 มาตราแรกของบาทคู่ให้อยู่ภายในจำนวน 8 มาตรา ทั้งบาทคี่และบาทคู่จะต่อด้วยระคณะ (๒๑๒) จำนวน 5 มาตราและลหุครุอย่างละ 1 พยางค์ ดังนี้

บาทคี่ (6 มาตรา + 5 มาตราของระคณะ + 1 มาตราของลหุ 1 พยางค์ + 1 มาตราของครุ 1 พยางค์ = 14 มาตรา)

บาทคู่ (8 มาตรา + 5 มาตราของระคณะ + 1 มาตราของลหุ 1 พยางค์ + 1 มาตราของครุ 1 พยางค์ = 16 มาตรา)

บาทคี่จึงพลิกแพลงครุหุใน 6 มาตราแรกได้ถึง 13 แบบ ส่วนบาทคู่พลิกแพลงได้ถึง 31 แบบ ดังแผนบังคับของฉันทไวฑาลีต่อไปนี้

<u>บาทคี่</u>	๒๒๒	๑๑๒๒	๑๒๑๒	๒๑๑๒	๑๑๑๒	๑๒๒๑
(6 มาตราแรก)	๒๑๒๑	๑๑๑๒	๒๒๑๑	๑๑๒๑	๑๒๑๑	๒๑๑๑ ๑๑๑๑*

<u>บาทคู่</u>	๒๒๒๒	๑๑๒๒	๑๒๑๒	๒๑๑๒	๑๑๑๒	๑๒๒๑
(8 มาตราแรก)	๒๑๒๑	๑๑๑๒	๒๒๑๑	๑๑๒๑	๑๒๑๑	๒๑๑๑
	๑๒๒๒	๒๑๒๑	๑๑๑๒	๒๒๑๑	๑๑๒๑	๑๒๑๑
	๒๑๑๒	๑๑๑๒	๒๒๑๑	๑๑๒๑	๑๒๑๑	๒๑๑๑
	๑๑๑๒	๑๒๒๑	๒๑๑๑	๑๑๒๑	๑๒๑๑	๒๑๑๑
	๑๑๑๒	๑๒๒๑	๒๑๑๑	๑๑๒๑	๑๒๑๑	๒๑๑๑

* วุตโตทัยฉันทโปกกรณ์แปล (ฉบับสำเนา) คณะสารภิกขุ วัดท่ามะโอ จ.ลำปาง รวบรวมและเรียบเรียง พุทธศักราช 2527 : 98-100)

เป็นผลให้ฉันทมาตราพฤติมีลักษณะที่ตรงข้ามกับฉันทวรรณพฤติและคำประพันธ์ไทย
 อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ **ชาคระ** เบียบที่แน่นอนในเรื่องของคณะและพยางค์ ซึ่ง
 นอกจากจะทำให้ฉันทมาตราพฤติไม่สามารถกำหนดฉันทลักษณ์ที่แน่นอนได้แล้ว ยัง
 ทำให้จังหวะที่เกิดขึ้นขาดความสม่ำเสมอ กำหนดจังหวะการอ่านลำบาก เป็นผล
 ให้ลำน้ําของฉันทมาตราพฤติไม่ไพเราะ เท่าที่ควร เมื่อเปรียบเทียบกับฉันทวรรณพฤติ
 โดยเฉพาะอย่างยิ่งกวีไทยไม่นิยมฉันทมาตราพฤติเท่าใดนัก เพราะ จังหวะและทํานอง
 ที่อ่านในภาษาไทยไม่สู้จะไพเราะ เหมือนฉันทวรรณพฤติ (กำชัย ทองหล่อ : 620)

อีกประการหนึ่งวิธีการประพันธ์ฉันทมาตราพฤติซึ่งต้องคิดคำครูลหุ
 เป็นมาตราเสียก่อนที่จะบรรจุครูลหุลงไปเพื่อให้ครบตามมาตราเสียงที่กำหนด
 ดูจะไม่สอดคล้องกับลักษณะของคำประพันธ์ไทยที่กำหนดนับด้วยจำนวนพยางค์
 เป็นสำคัญ แม้กวีไทยจะรับฉันทมาตราพฤติมาพร้อมกับฉันทวรรณพฤติก็จริงอยู่ กวีไทย
 ก็ไม่นิยมใช้ฉันทมาตราพฤติในงานประพันธ์ คงแต่ไว้เป็นเพียงแบบอย่างในตำรา
 ฉันทลักษณ์เท่านั้น ดังจะเห็นได้จากแม้แต่ในวรรณกรรมเรื่อง "ปริยทรรคिका" ที่พระบาท
 สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งพระราชหฤทัยที่จะถอดเรื่องดังกล่าวให้ดำเนินตาม
 แบบแผนของละครสันสกฤตทุกประการ ก็ยังพบว่ามียุบบางครั้งที่ใช้คำประพันธ์
 อื่นที่คุ้นตาคนไทยแทนฉันทมาตราพฤติประเภทอารุยาและคีติ โดยที่ทรงให้เหตุผลว่า
 คนไทยไม่คุ้นเคยกับฉันทมาตราพฤติ เพราะมีลักษณะที่ประพันธ์ได้ยาก

มีวรรณกรรมคำฉันทเพียงเรื่องเดียวที่ประพันธ์ด้วยฉันทมาตราพฤติ
 ประเภทมัตตาสมกษาคติ คือ "วีรชน" ของ เสวตร เปียมพงศ์สานต์

"(ฉันทบทที่ 16) บทนี้ของเดิมเป็นฉันทอารุยา ซึ่งในตำราฉันท
 ของไทยไม่มี, ข้าพเจ้าจะใช้ฉบบัณฑ์และในอื่นๆก็จะใช้เช่นเดียวกันด้วย (48)
 ของเดิมเป็นฉันทคีติซึ่งในตำราไทยเราไม่มี ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นบทขับร้องจึงแต่ง
 เป็นกลอนแปดเพื่อสะดวกแก่การขับร้อง" (ปริยทรรคिका 2520 : 210,220)

อาจจะกล่าวได้ว่าไทย เรารับ เพียงฉันท์ส่วนหนึ่งของอิน เดียวมาพัฒนา และปรับปรุงให้ เป็นฉันท์ของไทย ฉันท์ส่วนนั้นคือ อักษรฉันท์หรือฉันท์วรรณคดีซึ่งมี จำนวนพยางค์และตำแหน่งครุหลุท์ที่กำหนดไว้แน่นอนตายตัว แต่ก็มีได้หมายความว่า ไทยรับฉันท์วรรณคดีทั้ง 83 ชนิดเข้ามาใช้ในการประพันธ์ การที่ไทย เราเลือกรับ ฉันท์วรรณคดี เพียงบางชนิดที่มีลักษณะ สอดคล้องกับลักษณะคำประพันธ์ไทย และ เป็น ฉันท์ที่สามารถปรับให้ เข้ากับระ เบียบร้อยกรองของไทยได้โดยไม่ยากนัก น่าจะ เป็น เพราะประสงคที่จะให้ฉันท์ดังกล่าวกลาย เป็นคำประพันธ์อีกประ เภทหนึ่งของไทย ฉันท์ที่มีลักษณะ ใกล้เคียง และ ไม่ขัดกับลักษณะคำประพันธ์ไทยตลอดจนระ เบียบร้อยกรอง ของไทยย่อมจะ เอื้ออำนวยให้ปรับ เป็นคำประพันธ์ไทยได้ง่ายกว่าฉันท์ที่มีลักษณะ ตรงกันข้าม ฉะนั้นการที่จะปรับ ‘ฉันท์บาลี’ ให้ เป็นฉันท์ไทยจึงต้อง เริ่มตั้งแต่การ คัด เลือกประ เภทของฉันท์ ชนิดของฉันท์ย่อยๆในฉันท์แต่ละประ เภทโดยวางแนวทาง คัด เลือกฉันท์ให้สอดคล้องกับจุดประสงคที่กล่าวมาข้างต้น การปรับฉันท์ซึ่งไม่ใช่ คำประพันธ์ของไทยแต่ เดิมให้กลายเป็นคำประพันธ์ไทยจึงจะมีทาง เป็นไปได้

ประ เภทของฉันท์ที่ไทยรับมา

ฉันท์ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ของไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึง รัตนโกสินทร์ เป็นฉันท์ที่ดัดแปลงมาจากฉันท์อินเดีย มีด้วยกันรวม 3 ประ เภท คือ ฉันท์วรรณคดี ฉันท์อรรถสมพคดีและฉันท์ประดิษฐ์ สองประ เภทแรกเป็นฉันท์ ที่ไทยรับเข้ามา ส่วนประ เภทสุดท้ายเป็นฉันท์ชนิดใหม่ที่กวีไทยประดิษฐ์ขึ้น

ฉันท์วรรณคดี

เป็นฉันท์ที่มีจำนวนมากที่สุดที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ ของไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ มีด้วยกัน 15 ประ เภท ซึ่งจำแนกออก

เป็นชนิดย่อยรวม 37 ชนิด แต่ละชนิดได้รับความนิยมมากน้อยไม่เท่ากัน

1. ฉันท์ 6 - ตนมัชฌา
2. ฉันท์ 7 - กุมารลลิตา
3. ฉันท์ 8 - จิตรปทา วิชขุมมาลา มาณวก
4. ฉันท์ 10 - รุชมวดี
5. ฉันท์ 11 - อินทรวีเชียร อุเปนทรวีเชียร สาลีณี
อุปัฏฐิตา รโธทธตา สวาคตา
ธาดุมมิตสา ภัททิกา สุมุขี
6. ฉันท์ 12 - โตฏก ภูชงคปยาต อินทรวงศ์
วังสัฏฐ กมล เวสสเทวี ลลิตา
ปิยงวทา อุชชลา หิตามรส
7. ฉันท์ 13 - ปทาลีณี รุจิรา
8. ฉันท์ 14 - วสันตคิลก
9. ฉันท์ 15 - มาลีณี
10. ฉันท์ 16 - วาณินี
11. ฉันท์ 17 - ลิจิริณี มันทักกันตา
12. ฉันท์ 18 - กุสุมิตลดาเวลลิตา
13. ฉันท์ 19 - สัททูลวิกกีพิต เมมวิปผุชชิตา
14. ฉันท์ 20 - อีทิสัง
15. ฉันท์ 21 - สัทธรา

ฉันท์อรรถสมพฤติ

มีใช้ในวรรณกรรมคำฉันท์ของไทยเพียงชนิดเดียวคือ
"อุปชาติฉันท์ 11" ซึ่งปรากฏใช้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5
เป็นต้นไป

ฉันทประคษร

เป็ฉนถที่ทกวีไทยประคษรฐัฒนโดยนาคณะฉนถมาจัดเสย
ใหม่หรือนำฉนถวรรณพฤค 2 ฉนถมารวมกัน ใดแ่

1. ฉนถ 11 - อินทลลลาต หรอ อินทภุชงค
2. ฉนถ 12 - ภุชงควีเชยร คชลลลาต
3. ฉนถ 13 - ภุชพงค
4. ฉนถ 14 - วสันตปยาต ตรังคภาณ
5. ฉนถ 15 - วสันตวงค
6. ฉนถ 25 - ตลลกวเชยร วเชยรตลลล
และอินทวสันตตลลล

หมายเลข 6 หรอ ฉนถ 25 สองฉนถแรกเป็ฉนถผสมที่มีใช้ในวรรณ-
กรรณสมบยอุธาเรอหนึ่งคอ "ราชาพลลาปคฉนถ" ส่วฉนถ 25 ฉนถสุดท่ายและ
ฉนถที่มีหมายเลข 1 ถึง 5 นั้นเป็ฉนถผสมที่มีใช้ในวรรณกรรณคฉนถสมบรัตนโกลลนทร
อู่ในราวราชกาลที่ 6 ถึงราชกาลที่ 8

แนวทางในการคคเลอฉนถ

‘ฉนถบาลล’ ที่ไทยเลอกมาใช้ในการประพันธวรรณกรรณนั้น ส่วหญ
เป็ฉนถวรรณพฤค ซึ่งแบ่งออกได้เป็ 2 ช่วง คอ ช่วงแรกและช่วงหล้ง ฉนถ
6 ฉนถ คอ ฉนถ 11 หรอ อินทรวเชยร, ฉนถ 12 หรอโศฎก, ฉนถ 14 หรอ
วสันตตลลล, ฉนถ 15 หรอมาลลน, ฉนถ 19 หรอสัททลลวิกคพลตและฉนถ 21 หรอ
สัทธา มีใช้ตั้งแตสมบยอุธาเป็ตนมา ส่วฉนถอื่ 31 ฉนถนั้นใช้ตั้งแตเมอมี
ตำราฉนถวรรณพฤคมาตราพฤคเป็ตนมา

การที่ไทยเลอรับเฉพาะฉนถวรรณพฤคเพราะฉนถตั้งกล่าวกำหนด
นับด้วยจนวนพยางคเช่นเดยวกับคภาษาไทยของเรา ดังนั้นการที่จะนำคไทยมาแต่ง

ฉันทวรรณพหุติจึงน่าจะทำให้โดยไม่ยากนัก เพราะมีลักษณะร่วมกันในเรื่องของการนับพยางค์ ซึ่งแสดงถึงความสอดคล้องระหว่างรูปแบบของฉันทกับลักษณะของคำที่ใช้ในการประพันธ์

เมื่อพิจารณาลักษณะของฉันทวรรณพหุติทั้งช่วงแรกและช่วงหลังโดยละเอียดแล้ว กล่าวได้ว่า กวีไทยทั้งสองช่วงนั้นใช้แนวทางเดียวกันในการคัดเลือกฉันทวรรณพหุติมาใช้ในวรรณกรรมคำฉันท โดยพิจารณาจากประเภทของฉันท จำนวนพยางค์ รวมทั้งจำนวนและตำแหน่งของครุลหุ

1. ประเภทของฉันท

ฉันททุกชนิดทั้งในช่วงแรกและช่วงหลังล้วนเป็น ฉันทวรรณพหุติประเภทสมพหุติ ที่กำหนดลักษณะบังคับพยางค์ทุกบาทเหมือนกันทั้งคณะฉันท (ตำแหน่งของครุลหุ) และจำนวนพยางค์ ดังจะเห็นได้จากฉันทที่เลือกมาแต่ละชนิดนั้นทุกบาทมีลักษณะเหมือนกัน ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับคำประพันธ์ส่วนใหญ่ของไทยที่มีแต่ละบาทเหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน อีกทั้งยังเคร่งครัดจำนวนพยางค์ในแต่ละวรรค แต่ละบาทและแต่ละบท ลักษณะเช่นนี้ทำให้มีจำนวนพยางค์ที่แน่นอนซึ่งทำให้เกิดจังหวะที่สม่ำเสมออันเป็นลักษณะสำคัญร่วมกันระหว่างฉันทวรรณพหุติและคำประพันธ์ไทยส่วนใหญ่

2. จำนวนพยางค์

ฉันทที่เลือกมานั้นแต่ละบาทมีจำนวนพยางค์ไม่มากหรือน้อยเกินไปที่จะมาจัดเป็นวรรคตามระเบียบของคำประพันธ์ไทย คืออยู่ระหว่าง 6-21 พยางค์ ทั้งๆ ที่ฉันทวรรณพหุติของอินเดียมีจำนวนพยางค์ตั้งแต่บาทละ 1 พยางค์ ไปจนถึง 26 พยางค์

2.1 ฉันทน์ในช่วงแรก

กวีไทยเลือกฉันทน์มาจากหมวดต่างกันรวม 6 ชนิด แต่ละชนิดมาจากฉันทน์ที่มีจำนวนพยางค์ในแต่ละบาทไม่เท่ากัน และมีตำแหน่งของครุหลุต่างกัน เพื่อให้ได้ฉันทน์ที่มีรูปแบบหลากหลายแตกต่างกันไปมาใช้ในการประพันธ์วรรณกรรม ความแปลกใหม่และลักษณะเฉพาะตัวที่ไม่เหมือนกันของฉันทน์ทั้ง 6 ชนิดน่าจะเป็นสิ่งจูงใจให้กวีทั้งหลายหันมานิยมใช้ฉันทน์ในการประพันธ์วรรณกรรมนอกเหนือไปจากคำประพันธ์อื่นๆที่ไทยมีอยู่แล้ว ฉันทน์ดังกล่าว ได้แก่

1. ฉันทน์ 11 หรือ อินทรวีเชียร จากฉันทน์หมวด "ศุริษฎุ" (บาลี-ศุฎุ) ซึ่งมีบาทละ 11 พยางค์
2. ฉันทน์ 12 หรือ โดฎุ จากฉันทน์หมวด "ชคติ" (บาลี-ชคติ) ซึ่งมีบาทละ 12 พยางค์
3. ฉันทน์ 14 หรือ วสันตคิลก จากฉันทน์หมวด "สกุวรี" (บาลี-สกุกริ) ซึ่งมีบาทละ 14 พยางค์
4. ฉันทน์ 15 หรือ มาลินี จากฉันทน์หมวด "อติสกุวรี" (บาลี-อติสกุกริ) ซึ่งมีบาทละ 15 พยางค์
5. ฉันทน์ 19 หรือ สัททลวิกกีฬิต จากฉันทน์หมวด "อติธฤติ" (บาลี-อติธิติ) ซึ่งมีบาทละ 19 พยางค์
6. ฉันทน์ 21 หรือ สัทธรา จากฉันทน์หมวด "ปรกฤติ" (บาลี-ปรกติ) ซึ่งมีบาทละ 21 พยางค์

และอาจจะเป็นตัวเหตุที่ฉันทน์ทั้ง 6 ที่เลือกมาใช้ในช่วงแรกนี้เป็นฉันทน์ต่างหมวดที่มีลักษณะต่างกันดังที่กล่าวมาข้างต้น จึงมิได้กำหนดเรียกฉันทน์ดังกล่าวตามชื่ออันแท้จริง หากแต่เรียกเป็นฉันทน์ 11, ฉันทน์ 12, ฉันทน์ 14, ฉันทน์ 15, ฉันทน์ 19 และฉันทน์ 21 ตามจำนวนพยางค์ในแต่ละบาทของฉันทน์แต่ละชนิด

2.2 ฉันทน์ในช่วงหลัง

นอกจากฉันทน์ 6 หมวดที่มีอยู่แล้ว กวีได้เลือกเพิ่มเติมมาใช้อีก 9 หมวดจากตำราฉันทน์วรรณพฤติและมาตราพฤติ ได้แก่ฉันทน์ 6, 7, 8, 10, 13, 16, 17, 18, และ 20 นอกจากนั้นยังเลือกฉันทน์ชนิดอื่นๆเพิ่มขึ้นจาก 6 หมวดในช่วงแรกอีกเป็นจำนวนมาก การที่เลือกฉันทน์เหล่านี้มาใช้ในการประพันธ์ก็เพื่อขยายขอบเขตการประพันธ์ฉันทน์ให้กว้างขวางออกไปกว่าเดิม ไม่จำกัดใช้เฉพาะเพียง 6 ชนิดเช่นในช่วงแรก อันเป็นผลมาจากการที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ตำราฉันทน์วรรณพฤติและมาตราพฤติ ตำรานี้เป็นคู่มือการประพันธ์ที่เปิดโลกแห่งการประพันธ์ฉันทน์ให้กว้างไกลออกไปด้วยการให้ข้อมูลเกี่ยวกับฉันทน์ชนิดต่างๆของฉันทน์วรรณพฤติและมาตราพฤติ ที่ทรงคัดเลือกรวมไว้ในตำรา เพื่อให้เป็นแบบของคำประพันธ์ที่กวีจะได้ใช้ในการประพันธ์ต่อไป เป็นผลให้ฉันทน์ในช่วงหลังนี้บางหมวดมีหลากหลายชนิด หากจะเรียกฉันทน์แต่ละชนิดตามจำนวนพยางค์ในแต่ละบาทโดยไม่กำหนดชื่อแน่นอนลงไป ย่อมทำให้เกิดความสับสนได้ ยิ่งไปกว่านั้นกว่าจะทราบชนิดของฉันทน์ก็ต้องเสียเวลาพิจารณาตำแหน่งของครุหลุเสียก่อน ด้วยเหตุนี้ในช่วงหลังจึงนิยมเรียกชื่อฉันทน์แทนจำนวนพยางค์ บางครั้งก็เรียกรวมกันไปทั้งชื่อและจำนวนพยางค์ว่า อินทรวีเชียรฉันทน์ 11 โศภณฉันทน์ 12 เป็นต้น มีอยู่เป็นส่วนน้อยที่ยังคงเรียกฉันทน์ตามจำนวนพยางค์ดังที่เคยเป็นมา ฉันทน์ในช่วงหลังที่กวีเลือกมาใช้เพิ่มเติมขึ้นนี้มีด้วยกันรวม 31 ชนิด ได้แก่

1. ฉันทน์ 6 จากฉันทน์หมวด "คายนุรี" (บาลี-คายนุรี) ซึ่งมีบาทละ 6 พยางค์ ได้แก่ ตนมัชฌา

พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

2. **ฉันท 7** จากฉันทหมวด "อุษุณิห" (บาลี-อุณฺหิ) ซึ่งมีบาทละ 7 พยางค์ ได้แก่ กุมารลลิตา
3. **ฉันท 8** จากฉันทหมวด "อนุชฎุฏ" (บาลี-อนุณฺหุฏ) ซึ่งมีบาทละ 8 พยางค์ ได้แก่ วิชชุมมาลา มาณวก และจิตรปทา
4. **ฉันท 10** จากฉันทหมวด "ปงฺกฺติ" (บาลี-ปนฺกฺติ) ซึ่งมีบาทละ 10 พยางค์ ได้แก่ รุมมวดี
5. **ฉันท 11** จากฉันทหมวด "คฺริชฎุฏ" (บาลี-คฺณฺหุฏ) ซึ่งมีบาทละ 11 พยางค์ ได้แก่ อุเปนทรวิเชียร สาลีณี อุปัฏฐิตา รโธทตฺตา สวาคตา ธาตุมมิตสา สุมุชชี และภททิกา
6. **ฉันท 12** จากฉันทหมวด "ชคฺตี" (บาลี-ชคฺติ) ซึ่งมีบาทละ 12 พยางค์ ได้แก่ ภูชงคปยาด อินทรวงค์ หิตามรส วังส์ฎฐ กมล เวสสเทวี ลลิตา ปิยงวทา อุชชลา
7. **ฉันท 13** จากฉันทหมวด "อติชคฺตี" (บาลี-อติชคฺติ) ซึ่งมีบาทละ 13 พยางค์ ได้แก่ ปหาสิณี รุจिरา
8. **ฉันท 16** จากฉันทหมวด "อชฎุฏ" (บาลี-อณฺหุฏ) ซึ่งมีบาทละ 16 พยางค์ ได้แก่ วาณินี
9. **ฉันท 17** จากฉันทหมวด "อคฺุชฎุฏ" (บาลี-อจฺณฺหุฏ) ซึ่งมีบาทละ 17 พยางค์ ได้แก่ ลิจิริณี และมันทักกันตา
10. **ฉันท 18** จากฉันทหมวด "ธฤติ" (บาลี-ธิตฺติ) ซึ่งมีบาทละ 18 พยางค์ ได้แก่ กุสุमितลดาเวลลิตา

11. **ฉันท 19** จากฉันทหมวด "อติธฤติ" (บาลี-อติธิตี) ซึ่งมีบาทละ 19 พยางค์ ได้แก่ เมฆวิปผุชชิตา
12. **ฉันท 20** จากฉันทหมวด "กติ" (บาลี-กติ) ซึ่งมีบาทละ 20 พยางค์ ได้แก่ อีทิสัง

3. จำนวนและตำแหน่งของครุหลุ

ฉันททุกชนิดที่เลือกมานั้นมีลักษณะร่วมกัน คือ มีจำนวนและตำแหน่งของครุหลุตรงกันหรือใกล้เคียงกัน การที่กวีไทยมุ่งเลือกเฉพาะฉันทบาลีที่มีจำนวนของครุหลุตรงกันหรือใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะลหุนั้นมีไม่มากและไม่บ่อยเกินไป ก็เพื่อความไพเราะของเสียงและเพื่อรักษาลักษณะของภาษาไทยให้คงอยู่ ฉันทที่มีลหุน้อยเกินไปย่อมขาดความไพเราะเพราะพริ้ง ส่วนฉันทที่มีลหุมากเกินไปนั้นจะกลายเป็นไม่ใช่ภาษาไทย (ม.ล.ปิ่น มาลากุล 2487 : 2) เพราะภาษาไทยนั้นหาคำลหุได้ยากนัก (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2517 : 455)

นอกจากนี้การที่กวีไทยมุ่งเลือกเฉพาะ 'ฉันทบาลี' ที่มีตำแหน่งของครุหลุบางส่วนตรงกัน ใกล้เคียงกันหรือเป็นไปในทำนองเดียวกันก็เพื่อประโยชน์ในการกำหนดวรรค บาท บทและสัมผัสโดยอาศัยแนวทางเดียวกันนั่นเอง อีกทั้งเพื่อให้กวีเองเกิดความคุ้นเคยกับฉันทที่มีใช้คำประพันธ์ของไทยว่าฉันทแต่ละชนิดที่เลือกมานั้นหาได้มีความแตกต่างแยกขาดจากกันโดยสิ้นเชิงแต่อย่างใดไม่ ตรงกันข้ามกลับเป็นฉันทที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันหรือมีลักษณะร่วมกันในเรื่องของตำแหน่งครุหลุบางช่วงบางตอน ทำให้ง่ายที่จะทำความเข้าใจฉันทดังกล่าว และนำมาใช้ในการประพันธ์ได้โดยไม่ยากนัก

3.1 จำนวนครุหุตรงกันหรือใกล้เคียงกัน

ลักษณะสำคัญของฉันทอยู่ที่ครุหุเสียงหนักเสียงเบา ฉันทอื่นเทียบบางชนิดมีจำนวนลหุมากกว่าครุอย่างเห็นได้ชัด เช่น ฉันทประทรณกลีภามีบาทละ 14 พยางค์ ประกอบด้วยครุ 2 พยางค์ ลหุ 12 พยางค์ แต่สำหรับฉันทวรรณพฤติชนิดที่ไทยรับเข้ามาใช้ในวรรณกรรมคำฉันทตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ ครุหุมีจำนวนพอๆ กันในบาท จึงเป็นฉันทที่มีจำนวนครุหุตรงกันหรือใกล้เคียงกัน ฉะนั้นหากจะแบ่งโดยถือจำนวนครุหุในแต่ละบาทเป็นเกณฑ์แล้วจะได้เป็น 3 ประเภท คือ ฉันทที่มีจำนวนครุหุเท่ากัน ฉันทที่มีจำนวนครุมากกว่าลหุ และ ฉันทที่มีจำนวนลหุมากกว่าครุ

3.1.1 ฉันทในช่วงแรก

- ก. ฉันทที่มีจำนวนครุหุเท่ากัน
มีประเภทเดียวซึ่งมีฉันทชนิดเดียว คือ

ฉันท 14 ได้แก่ วสันตดิลก

- ข. ฉันทที่มีจำนวนครุมากกว่าลหุ
มี 3 ประเภทซึ่งมีฉันทรวม 3 ชนิด

ได้แก่

ฉันท 11	- อินทรวีเชียร
ฉันท 19	- สัททูลวิกกีฬิต
ฉันท 21	- สัทธรา

ค. ฉันทที่มีจำนวนลหุมากกว่าครุ
มี 2 ประเภทซึ่งมีฉันทรวม 2 ชนิด

ได้แก่

- ฉันท 12 - โศภก
- ฉันท 15 - มาลินี

3.1.2 ฉันทในช่วงหลัง

ก. ฉันทที่มีจำนวนครุลหุเท่ากัน
มี 2 ประเภทซึ่งมีฉันทรวม 5 ชนิด

ได้แก่

- ฉันท 8 - มาณวก จิตรปทา
- ฉันท 12 - ว่างสิฏฐ กมล ลลิตา

ข. ฉันทที่มีจำนวนครุมากกว่าลหุ
มี 9 ประเภทซึ่งมีฉันทรวม 14 ชนิด

ได้แก่

- ฉันท 6 - ตนมัชฌา
- ฉันท 10 - รุम्मวดี
- ฉันท 11 - อุเปนทรวิเชียร สาลีณี อุปัฏฐิตา ธาตุมมิสสา
- ฉันท 12 - อินทรวงค์ ฤชงคปยาต เวสสเทวี
- ฉันท 13 - ปหาลีณี
- ฉันท 17 - มันทักกันตา
- ฉันท 18 - กุสุमितลดาเวลลิตา
- ฉันท 19 - เมมวิปผุชชิตา
- ฉันท 20 - อีทิสัง

ค. ฉันทที่มีจำนวนลหุมากกว่าครุ
มี 6 ประเภทซึ่งมีฉันทรวม 11 ชนิด

ได้แก่

ฉันท 7	-	กุมารลลิตา
ฉันท 11	-	รโหทธา สวาคตา ภัททิกา สุมุขี
ฉันท 12	-	ปิยงวทา อุชชลา หิตามรส
ฉันท 13	-	รุจิรา
ฉันท 16	-	วาณินี
ฉันท 17	-	ลิจิริณี

(ในที่นี้ไม่ได้รวม "วิชมมาลาฉันท 8 เพราะเป็นฉันทที่มีครุล้วน
บาทละ 8 พยางค์ ไม่มีลหุเลยแม้แต่พยางค์เดียว)

ดังจะเห็นได้จากตารางแสดงจำนวนครุลหุของฉันททั้ง 3 ประเภท
ทั้งช่วงแรกและช่วงหลังต่อไปนี้

(ตารางที่ 2) ตารางแสดงจำนวนครูของชั้นที่ทั้ง 3 ประเภททั้งช่วงแรกและช่วงหลัง

(1) ชั้นที่มีจำนวนครูลหุเท่ากัน			
มาตรฐานชั้นที่ 8		จิตรปทาชั้นที่ 8'	
ครู	ลหุ	ครู	ลหุ
4	4	4	4
วังสัจฐ์ชั้นที่ 12		ลลิตาชั้นที่ 12	
ครู	ลหุ	ครู	ลหุ
6	6	6	6
กมลชั้นที่ 12		วสันตดิลกชั้นที่ 14	
ครู	ลหุ	ครู	ลหุ
6	6	7	7

(2) ชั้นที่มีจำนวนครุมากกว่าลหุ			
ตนมัทธนาฉันท 8		รุมมวดีฉันท 10	
ครุ	ลหุ	ครุ	ลหุ
4	2	6	4
อินทรวีเชียรฉันท 11		อุเปนทรวีเชียรฉันท 11	
ครุ	ลหุ	ครุ	ลหุ
7	4	6	5
สาลีณีฉันท 11		อุปฏฐิตาฉันท 11	
ครุ	ลหุ	ครุ	ลหุ
9	2	6	5
ธาตุมมิตาฉันท 11		อินทรวงศ์ฉันท 12	
ครุ	ลหุ	ครุ	ลหุ
8	3	7	5
ภูงคปยาดฉันท 12		เวสสเทวีฉันท 12	
ครุ	ลหุ	ครุ	ลหุ
8	4	10	2
ปหาสิณีฉันท 13		มันท์กกันดาฉันท 17	
ครุ	ลหุ	ครุ	ลหุ
7	6	10	7
กุสุมิตดาเวลลิตาฉันท 18		สัททวลวิกิพิตฉันท 19	
ครุ	ลหุ	ครุ	ลหุ
11	7	11	8
เมฆวิปสุชิตาฉันท 19		อิทิสังฉันท 20	
ครุ	ลหุ	ครุ	ลหุ
11	8	11	9
สัทธราฉันท 21			
ครุ	ลหุ		
12	9		

(3) ชั้นที่มีจำนวนลหุมากกว่าครู			
กุมารลิตาฉันท์ 7		รโหทธาฉันท์ 11	
ครู	ลหุ	ครู	ลหุ
3	4	5	6
สวาดตาฉันท์ 11		ภัททิกาฉันท์ 11	
ครู	ลหุ	ครู	ลหุ
5	6	3	8
สุมุขีฉันท์ 11		หิตามรสฉันท์ 12	
ครู	ลหุ	ครู	ลหุ
4	7	4	8
โตฏกฉันท์ 12		ปิยงวาทาฉันท์ 12	
ครู	ลหุ	ครู	ลหุ
4	8	4	8
อุชชลาฉันท์ 12		รุจิราฉันท์ 13	
ครู	ลหุ	ครู	ลหุ
3	9	5	8
มาลินีฉันท์ 15		วาณินีฉันท์ 16	
ครู	ลหุ	ครู	ลหุ
7	8	6	10
สิขิริณีฉันท์ 17			
ครู	ลหุ		
8	9		

จากตารางข้างต้นสรุปร่วมกันได้ว่า

ฉันทที่มีจำนวนครุหลุเท่ากัน มีด้วยกันรวม 6 ชนิด ได้แก่

1. มาณวกฉันท 8	3. ว่างสัจฉันท 12	5. กมลฉันท 12
2. จิตรปทาฉันท 8	4. ลลิตาฉันท 12	6. วสันตติลกฉันท 14

ฉันทที่มีจำนวนครุมากกว่าลหุ มีด้วยกันรวม 17 ชนิด

- ต่ำสุดห่างกันเพียง 1 พยางค์
- สูงสุดห่างกัน 7-8 พยางค์

จำนวนครุมากกว่าลหุ 1 พยางค์ - มีฉันท 2 ชนิด ได้แก่

1. อุเพนทรวิเชียรฉันท 11	2. อุปัญจिताฉันท 11

จำนวนครุมากกว่าลหุ 2 พยางค์ - มีฉันท 4 ชนิด ได้แก่

1. ตนมัชฌฉันท 6	3. อินทรวงศ์ฉันท 12
2. รุชมวดีฉันท 10	4. อีทิสฉันท 20

จำนวนครุมากกว่าลหุ 3 พยางค์ - มีฉันท 5 ชนิด ได้แก่

1. อินทรวิเชียรฉันท 11	4. เมฆวิปผุชฉันท 19
2. มันทกกันตาฉันท 17	5. สัทธราฉันท 21
3. สัททลวิกกีพิตฉันท 19	

จำนวนครุมากกว่าลหุ 4 พยางค์ - มีฉันท 2 ชนิด ได้แก่

1. กุชฌกปยาดฉันท 12
2. กุสุमितลดาเวลลิตาฉันท 18

จำนวนครุมากกว่าลหุ 5 พยางค์ - มีฉันท 1 ชนิด ได้แก่

ธาคุมมิตสาฉันท 11

จำนวนครุมากกว่าลหุ 6 พยางค์ - มีฉันท 1 ชนิด ได้แก่

ปหาลินีฉันท 13

จำนวนครุมากกว่าลหุ 7 พยางค์ - มีฉันท 1 ชนิด ได้แก่

สาลินีฉันท 11

จำนวนครุมากกว่าลหุ 8 พยางค์ - มีฉันท 1 ชนิด ได้แก่

เวสสเทวีฉันท 12

จะเห็นได้ว่าฉันทส่วนใหญ่ในกลุ่มที่สองนี้มีจำนวนครุมากกว่าลหุอยู่
ระหว่าง 1-4 พยางค์

ฉันทที่มีจำนวนลหุมากกว่าครุ มีด้วยกันรวม 13 ชนิด

- ต่ำสุดห่างกันเพียง 1 พยางค์
- สูงสุดห่างกัน 5-6 พยางค์

จำนวนลหุมากกว่าครุ 1 พยางค์ - มีฉันท 5 ชนิด ได้แก่

1. กุมารลลิตาฉันท 7
2. รโธทธดาฉันท 11
3. สวาคดาฉันท 11
4. มालินีฉันท 15
5. ลิจิริณีฉันท 17

จำนวนลหุมากกว่าครุ 3 พยางค์ - มีฉันท 2 ชนิด ได้แก่

1. สุมุขีฉันท 11
2. รุจिरาฉันท 13

จำนวนลหุมากกว่าครุ 4 พยางค์ - มีฉันท 4 ชนิด ได้แก่

1. โตฎกฉันท 12
2. ปิยงวทาฉันท
3. หิตามรสฉันท 12
4. วาณีนีฉันท 16

จำนวนลหุมากกว่าครุ 5 พยางค์ - มีฉันท 1 ชนิด ได้แก่

ภททิกาฉันท 11

จำนวนลหุมากกว่าครุ 6 พยางค์ - มีฉันท 1 ชนิด ได้แก่

อุชชลาฉันท 12

จะเห็นได้ว่าฉันทส่วนใหญ่ในกลุ่มที่สองนี้มีจำนวนลหุมากกว่าครุอยู่
ระหว่าง 1-4 พยางค์

นอกจากจำนวนครุลหุที่เท่ากันในฉันทกลุ่มแรกจะส่งผลให้มีเสียงหนัก
เบาเสมอกันแล้ว จำนวนครุลหุที่ไม่ห่างกันมากในฉันทกลุ่มที่สอง และกลุ่มที่สาม ยังส่งผลให้
เสียงของฉันทไม่โน้มเอียงไปทางใดทางหนึ่งมากเกินไป อันเป็นผลให้เกิด
ความประสานกลมกลืนระหว่างเสียงครุลหุซึ่งเป็นลักษณะ เฉพาะของฉันทกับธรรมชาติ
ของภาษาไทยที่เป็นภาษาตระกูลคำโดด มีค่าน้อยพยางค์และไม่มีคำลหุใช้มาก
เท่าใดนัก

ฉันททั้งสองช่วงที่ไทยรับมาจากอินเดีย นั้น มีฉันทอยู่ในระหว่าง
2-7 คณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฉันทในช่วงแรก กวีไทยเลือกฉันทมาครบ 5 คณะ

เรียงกันไป ได้แก่ ฉันทที่มี 3 คณะ 4 คณะ 5 คณะ 6 คณะและ 7 คณะ ส่วนในช่วงหลังมีคณะฉันทเพิ่มขึ้นมาอีกเพียงคณะเดียว คือฉันทที่มี 2 คณะ นอกนั้นยังคงอยู่ในคณะฉันทเดิมที่มีในช่วงแรก

มีข้อสังเกตว่า **น คณะ** หรือคณะฉันทที่มีลหุส่วนนั้น (๑๑๑) จะอยู่เรียงชิดติดต่อกันไม่เกิน 2 คณะ และต่อด้วยคณะที่นำด้วยครุเสมอ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในฉันทเพียง 3 ชนิด คือ มาลินีฉันท 15 อุชลาฉันท 12 และภททิกาฉันท 11

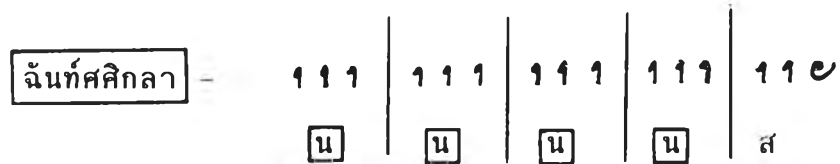
15
 ๑ ๑ ๑ | ๑ ๑ ๑ | ๑ ๑ ๑ | ๑ ๑ ๑ | ๑ ๑ ๑
น | **น** | ม | บ | บ

12
 ๑ ๑ ๑ | ๑ ๑ ๑ | ๑ ๑ ๑ | ๑ ๑ ๑
น | **น** | ภ | ร

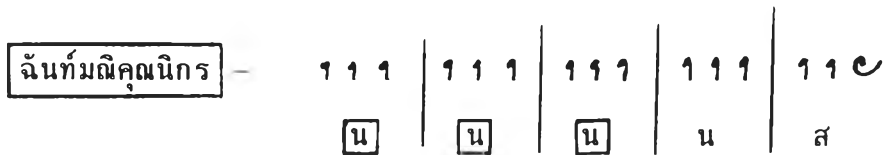
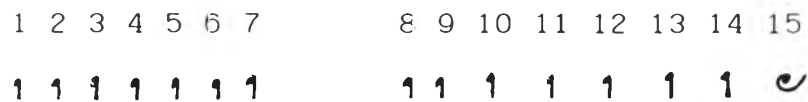
11
 ๑ ๑ ๑ | ๑ ๑ ๑ | ๑ ๑ ๑ | ๑ ๑
น | **น** | ร |

การที่ **น คณะ** 2 คณะ (๑๑๑ ๑๑) ตามด้วยคณะที่เริ่มต้นด้วยครูดังตัวอย่างที่ยกมานี้ เท่ากับว่าครูดังกล่าวเป็นตัวมาคั่นไม่ให้เกิดเสียงลหุติดต่อกับลหุในคณะอื่นมากเกินไปจนเกิดเสียงตะกุกตะกักระริก ระริวติดต่อกันไปไม่ราบรื่นซึ่งขัดต่อลักษณะร้อยกรองของไทยที่นิยมความราบรื่นเชื่อมโยงของเสียงสัมผัสคล้องจองเป็นสำคัญ ทั้งยังขัดต่อธรรมชาติของภาษาไทยที่มีคำลหุใช้น้อยมากเมื่อเทียบกับภาษาบาลีสันสกฤต อย่างไรก็ดีหากพิจารณาถึงฉันทชนิดอื่นๆ ของอินเดียที่มี **น คณะ** ประกอบอยู่ จะเห็นได้ว่ามิได้จำกัดให้มี **น คณะ** มากที่สุดเพียง 2 คณะอย่างฉันทที่กวีไทยเลือกมาใช้เท่านั้น แต่ฉันทบางชนิดมี **น คณะ** เรียงติดต่อกันถึง

4 คณะ อาทิ **ฉันทศศิกลา** (บาลี-สลิกลา) และ**ฉันทมณิคุณนิกร** (ส.ป.) ที่มีบาทละ 15 พยางค์ เป็นลหุติดกันถึง 14 พยางค์ มีครูเพียงพยางค์เดียวปิดท้ายบาท ฉันท ทั้ง 2 ชนิดนี้มีตำแหน่งและจำนวนครุลหุตรงกัน จะต่างกันก็แต่เพียงการเว้นจังหวะ การอ่านดังตัวอย่างต่อไปนี้

เว้นจังหวะการอ่าน (ยติ) หลังพยางค์ที่ 7 และ 15 แบ่งจังหวะ เป็น 7-8

เว้นจังหวะการอ่าน (ยติ) หลังพยางค์ที่ 8 และ 15 แบ่งจังหวะ เป็น 8-7

(Kale : 15)

ยิ่งไปกว่านั้นจะเห็นได้ว่าฉันทที่กวีไทยเลือกมาใช้ในวรรณกรรมคำฉันท ส่วนใหญ่จะไม่ใคร่มี **น คณะ** เท่าไรนัก นอกเหนือจากฉันท 3 ชนิดที่กล่าวมาข้างต้น

4. จิตรบทาฉันท์ 8 - $\begin{array}{c|c|c} ๐๑๑ & ๐๑๑ & ๐๐ \\ \hline \text{ภ} & \text{ภ} & \end{array}$
5. วิชชุมมालาฉันท์ 8 - $\begin{array}{c|c|c} ๐๐๐ & ๐๐๐ & ๐๐ \\ \hline \text{ม} & \text{ม} & \end{array}$
6. รุชมวาดีฉันท์ 10 - $\begin{array}{c|c|c|c} ๐๑๑ & ๐๐๐ & ๑๑๐ & ๐ \\ \hline \text{ภ} & \text{ม} & \text{ส} & \end{array}$
7. อินทรวีเชียรฉันท์ 11 - $\begin{array}{c|c|c|c} ๐๐๑ & ๐๐๑ & ๑๐๑ & ๐๐ \\ \hline \text{ต} & \text{ต} & \text{ช} & \end{array}$
8. อุเพนทรวีเชียรฉันท์ 11 - $\begin{array}{c|c|c|c} ๑๐๑ & ๐๐๑ & ๑๐๑ & ๐๐ \\ \hline \text{ช} & \text{ต} & \text{ช} & \end{array}$
9. สาลินีฉันท์ 11 - $\begin{array}{c|c|c|c} ๐๐๐ & ๐๐๑ & ๐๐๑ & ๐๐ \\ \hline \text{ม} & \text{ต} & \text{ต} & \end{array}$
10. อุปัฏฐิตาฉันท์ 11 - $\begin{array}{c|c|c|c} ๐๐๑ & ๑๐๑ & ๑๐๑ & ๐๐ \\ \hline \text{ต} & \text{ช} & \text{ช} & \end{array}$
11. ชาติคุมมิสสาฉันท์ 11 - $\begin{array}{c|c|c|c} ๐๐๐ & ๐๑๑ & ๐๐๑ & ๐๐ \\ \hline \text{ม} & \text{ภ} & \text{ต} & \end{array}$

12. สุมจีฉันท์ 11 -	11๑	1๑1	1๑1	1๑
	ส	ช	ช	.
13. โศภกฉันท์ 12 -	11๑	11๑	11๑	11๑
	ส	ส	ส	ส
14. กุชงคปยาศฉันท์ 12 -	1๑๑	1๑๑	1๑๑	1๑๑
	ย	ย	ย	ย
15. อินทรวงศ์ฉันท์ 12 -	๑๑1	๑๑1	1๑1	๑1๑
	ต	ต	ช	ร
16. วังส์ฎฉันท์ 12 -	1๑1	๑๑1	1๑1	๑1๑
	ช	ต	ช	ร
17. กมลฉันท์ 12 -	11๑	1๑๑	11๑	1๑๑
	ส	ย	ส	ย
18. เวสสเทวีฉันท์ 12 -	๑๑๑	๑๑๑	1๑๑	1๑๑
	ม	ม	ย	ย
19. ลลิตาฉันท์ 12 -	๑๑1	๑11	1๑1	๑1๑
	ต	ภ	ช	ร

20. รุจิราฉันท 13 - $\begin{array}{c|c|c|c|c} 101 & 011 & 110 & 101 & 0 \\ \hline \text{ช} & \text{ภ} & \text{ส} & \text{ช} & \text{.} \end{array}$
21. วสันตคิลกฉันท 14 - $\begin{array}{c|c|c|c|c} 001 & 011 & 101 & 101 & 00 \\ \hline \text{ต} & \text{ภ} & \text{ช} & \text{ช} & \end{array}$
22. สัททลวิกกีฬิตฉันท 19 - $\begin{array}{c|c|c|c|c|c|c} 000 & 110 & 101 & 110 & 001 & 001 & 0 \\ \hline \text{ม} & \text{ส} & \text{ช} & \text{ส} & \text{ต} & \text{ต} & \end{array}$
23. อีทิสฉันท 20 - $\begin{array}{c|c|c|c|c|c|c} 010 & 101 & 010 & 101 & 010 & 101 & 00 \\ \hline \text{ร} & \text{ช} & \text{ร} & \text{ช} & \text{ร} & \text{ช} & \end{array}$

3.2 ตำแหน่งของครุลหุตรงกันหรือใกล้เคียงกัน

หากพิจารณาครุลหุในฉันทที่กวีไทยใช้ในวรรณกรรมคำฉันท โดยละเอียดแล้ว ก็จะพบว่ากวีไทยมุ่งเลือกเฉพาะฉันทอื่นเดียวที่มีตำแหน่งของ ครุลหุบางส่วนตรงกัน ใกล้เคียงกันหรือเป็นไปในทำนองเดียวกัน แผนคำประพันธ์ที่ แสดงตำแหน่งครุลหุที่ตรงกันหรือใกล้เคียงกันระหว่างฉันทที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ จัดเรียงครุลหุในตำแหน่งที่จะ เปรียบเทียบให้เห็นได้อย่างชัดเจน

3.2.1 ฉันทในช่วงแรก

ฉันททั้ง 6 ชนิดในช่วงแรกมีตำแหน่งของครุลหุบางส่วน ร่วมกัน สามารถจำแนกได้ดังนี้

ก. ฉันท์ 11 หรือ อินทรวีเชียรฉันท์ กับ ฉันท์ 14 หรือ
วสันตคิลกฉันท์

ฉันท์ทั้ง 2 ชนิดนี้มีครุหลุ่ส่วนท้ายของบาทตรงกันทั้ง
จำนวนและตำแหน่งของครุหลุ่ ดังนี้

ฉันท์ 11	๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑
ฉันท์ 14	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑

ข. ฉันท์ 14 หรือ วสันตคิลกฉันท์ กับ ฉันท์ 19 หรือ
สัททูลวิกกีฬิตฉันท์

ฉันท์ทั้ง 2 ชนิดนี้มีตำแหน่งครุหลุ่บางส่วนตรงกันทุกๆ ที่
เป็นฉันท์ที่วิวัฒนาการมาจากฉันท์ต่างหมวดกัน สัททูลวิกกีฬิต หรือ ศารทูลวิกกีฬิต
มาจากฉันท์พระเวทหมวด 8 "อนุชฎ" วสันตคิลก หรือ "วสันตคิลกา" มาจากฉันท์
พระเวทหมวด 11 "ตรีชฎ" (Mukherji : 75) ดังจะสังเกตได้จากแผนผังคัม
ต่อไปนี้

ฉันท์ 14	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑
ฉันท์ 19	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑

ค. ฉันท์ 15 หรือ มาลินีฉันท์ กับฉันท์ 21 หรือ สัทธราฉันท์

ฉันท์ 15 มีครุหลุ่เกือบทั้งบาทตรงกับครุหลุ่ส่วนใหญ่ของ
ฉันท์ 21 จะต่างกันก็แต่เพียงครุ 1 พยางค์ในกรอบเล็กที่ฉันท์ 15 มี แต่ฉันท์ 21
ไม่มี ดังนี้

ก.1 ฉันทที่มีตำแหน่งครุลหุตรงกับฉันท 11 หรืออินทรวีเชียร

ครุลหุส่วนต้นของบาทตรงกัน มีเพียงชนิดเดียว ได้แก่ "อินทรวงศ์ฉันท 12"

อินทรวีเชียรฉันท 11	๒ ๒ ๑ ๒ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒
อินทรวงศ์ฉันท 12	๒ ๒ ๑ ๒ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒

ส่วนต้นบาทของอินทรวีเชียรและอินทรวงศ์มีจำนวนและตำแหน่งครุลหุตรงกันทั้ง 5 พยางค์ ลหุ 1 พยางค์ที่เพิ่มเข้ามาในส่วนท้ายบาทของอินทรวงศ์ (กรอบลเล็ก) เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างฉันท 2 ชนิดนี้

ครุลหุส่วนท้ายของบาทตรงกัน มีด้วยกันรวม 3 ชนิด ได้แก่ อุเปนทรวีเชียรฉันท 11, อุပ္ภูจิตาฉันท 11 และ กมลฉันท 12

อินทรวีเชียรฉันท 11	๒ ๒ ๑ ๒ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒
อุเปนทรวีเชียรฉันท 11	๑ ๒ ๑ ๒ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒
อุပ္ภูจิตาฉันท 11	๒ ๒ ๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒
กมลฉันท 12	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒

ครุลหุที่แตกต่างกันในส่วนต้นบาทจะเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าเป็นฉันทชนิดใด

นอกจากนี้ก็ยังเลือกฉันทที่มีส่วนต้นและส่วนท้ายของบาทที่มีครุลหุตรงกับ "อินทรวงศ์ฉันท 12" และ "อุเปนทรวีเชียรฉันท 11" เพิ่มเติมเข้ามาอีกด้วย ได้แก่ "วังสัจฉฉันท 12" ซึ่งมีส่วนต้นของบาทตรงกับอุเปนทรวีเชียร และส่วนท้ายของบาทตรงกับอินทรวงศ์ ดังนี้

อินทรวงศ์ฉันทน์ 12	๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
วังสัจฉฉันทน์ 12	๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
อุเปนทรวิเชียรฉันทน์ 11	๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

ยิ่งไปกว่านี้ถ้าพิจารณาครุหลุของฉันทน์ในข้อ ก.1 จะเห็นได้ว่าฉันทน์ทุกชนิดล้วนมีครุหลุคล้ายคลึงกัน จะผิดกันก็แต่เพียง 1-2 พยางค์เท่านั้น จัดได้ว่าเป็นฉันทน์กลุ่มเดียวกัน และเมื่อเปรียบเทียบกับอินทรวชิเชียรฉันทน์ก็อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นฉันทน์กลุ่มเดียวกับอินทรวชิเชียรฉันทน์นั่นเอง

อินทรวชิเชียรฉันทน์ 11	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
อุเปนทรวิเชียรฉันทน์ 11	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
อุปัฏฐิตฉันทน์ 11	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
กมลฉันทน์ 12	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
อินทรวงศ์ฉันทน์ 12	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
วังสัจฉฉันทน์ 12	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

(ครุ หลุ 1 พยางค์ในกรอบเล็กคือส่วนที่แตกต่างจากอินทรวชิเชียรฉันทน์ 11)

ก.2 ฉันทน์ที่มีตำแหน่งครุหลุตรงกับฉันทน์ 14 หรือ วสันตฉิลฉันทน์

ครุหลุส่วนต้นของบาทตรงกัน มีเพียงชนิดเดียว ได้แก่ "ลลิตฉันทน์ 12"

วสันตฉิลฉันทน์ 14	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
ลลิตฉันทน์ 12	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

ครุหลุ่ที่แตกต่างกันในส่วนท้ายของบาทเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าเป็นวสันตดิลกหรือลลิตา

ครุหลุ่ส่วนต้นของบาทใกล้เคียงกัน มีด้วยกันรวม 5 ชนิด คือ สวาคดาฉันท์ 11, รโธทธดาฉันท์ 11, ปิย้งวทาฉันท์ 12, ภัททิกาฉันท์ 11 และอุชชลาฉันท์ 12 ฉันท์เหล่านี้มีครุหลุ่ที่มีจำนวนและตำแหน่งต่างกันเพียง 1-2 พยางค์เท่านั้น ดังนี้

วสันตดิลกฉันท์ 14	๒	๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒
สวาคดาฉันท์ 11		๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒ ๒
รโธทธดาฉันท์ 11		๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
ปิย้งวทาฉันท์ 12	๑	๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
รุจिरาฉันท์ 13	๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
ภัททิกาฉันท์ 11		๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
อุชชลาฉันท์ 12		๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒

ส่วนที่อยู่ในกรอบใหญ่แสดงให้เห็นว่ารโธทธดาฉันท์ 11 มีครุหลุ่ที่ตรงกับวสันตดิลกฉันท์ 14 แต่ฉันท์ปิย้งวทา รุจिरา ภัททิกา และอุชชลา มีบางพยางค์ต่างจากวสันตดิลกอยู่บ้าง ดังจะเห็นได้จากพยางค์ที่อยู่ในกรอบเล็ก

จะสังเกตได้ว่าในกลุ่มฉันท์ทั้ง 6 ชนิดที่กวีเลือกมานี้ บางชนิดมีครุหลุ่ส่วนต้นบาทตรงกันอีกด้วย อาทิ "สวาคดาฉันท์ 11 กับ รโธทธดาฉันท์ 11" "ภัททิกาฉันท์ 11 กับ อุชชลาฉันท์ 12 กับปิย้งวทาฉันท์ 12 และรุจिरาฉันท์ 13 (ปิย้งวทามีลหุในกรอบเล็กเพิ่มมา 1 พยางค์ และมีครุในกรอบเล็กแทนลหุ รุจिरามีครุหลุ่อย่างละ 1 พยางค์อยู่ในกรอบเล็กนอกกรอบใหญ่ และมีครุในกรอบเล็กแทนลหุ)

สวาคดาฉันท 11	๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒ ๒
รโธทธดาฉันท 11	๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
รุจิราฉันท 13	๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
ภททิกาฉันท 11	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
อุชชลาฉันท 12	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒
ปิยงวทาฉันท 12	๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒

นอกจากนี้ยังมีส่วนท้ายบาทที่มีจำนวนและตำแหน่งครุหลุตรงกันหรือใกล้เคียงกันอีกด้วยจะผิดกันบ้างก็เพียง 1-2 พยางค์เท่านั้น เช่น สวาคดา มีลหุ 1 พยางค์(กรอบเล็ก)แทนครุ อุชชลามีลหุ(กรอบเล็ก)เพิ่มขึ้นอีก 1 พยางค์ ดังจะเห็นได้จากตารางข้างล่างนี้

สวาคดาฉันท 11	๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒ ๒
รโธทธดาฉันท 11	๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
รุจิราฉันท 13	๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
ปิยงวทาฉันท 12	๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
ภททิกาฉันท 11	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
อุชชลาฉันท 12	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒

แสดงว่าฉันทเหล่านี้เป็นฉันทกลุ่มเดียวกันที่มีครุหลุคล้ายคลึงกันอย่างเห็นได้ชัด

ครุหลุส่วนต้นและส่วนท้ายของบาทใกล้เคียงกัน ผิดกันเพียง 3 พยางค์เท่านั้น มีเพียงชนิดเดียวคือ "ปหาสินีฉันท 13"

วสันตคิลกฉันท 14	๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒ ๒
ปหาสินีฉันท 13	๒ ๒ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒

ครุฑที่อยู่ในกรอบคือส่วนที่ต่างกัน จะเห็นได้ว่าครุฑต้นบาทของฉันททั้ง 2 ชนิดนี้เพียงแต่สลับที่กันเท่านั้น และส่วนท้ายบาทของวสันตดิถีก็มีลหุมากกว่าปทาสินี 1 พยางค์ จึงจัดได้ว่าเป็นฉันทที่มีลักษณะใกล้เคียงกันทั้งจำนวนและตำแหน่งครุฑ

ก.3 ฉันทที่มีตำแหน่งครุฑตรงกันหรือใกล้เคียงกับฉันท 15 (มาลินี) และฉันท 21 (สัทธรา)

มาลินีฉันท 15 และสัทธราฉันท 21 เป็นฉันทที่มีครุฑตรงกันทั้งส่วนต้นและส่วนท้ายของบาท (ผิดกันแต่เพียงครุ 1 พยางค์ที่อยู่ในส่วนต้นของมาลินีเท่านั้น ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในข้อ ค. หน้า 1130) เมื่อเปรียบเทียบกับฉันทที่เลือกมาในช่วงหลังนี้จะพบว่า มีครุฑตรงกันหรือใกล้เคียงกับฉันททั้ง 2 ชนิด จำแนกได้เป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

ฉันทที่มีตำแหน่งครุฑตรงกับฉันท 21 หรือสัทธรา มีด้วยกันรวม 3 ชนิด ได้แก่ มันทักกันดาฉันท 17 กุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท 18 และเมมวิพพุชชิตาฉันท 19

สัทธราฉันท 21	๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑
มันทักกันดาฉันท 17	๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑
กุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท 18	๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑
เมมวิพพุชชิตาฉันท 19	๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑

จะเห็นได้ว่าครุฑส่วนใหญ่ของฉันททั้ง 3 ชนิด ตรงกับสัทธราฉันท 21 ยิ่งไปกว่านั้นฉันททั้ง 3 ชนิด คือ มันทักกันดา กุสุมิตลดาเวลลิตาและเมมวิพพุชชิตา

มีลักษณะใกล้เคียงกันมาก จะต่างก็แต่เพียงจำนวนครุที่เรียงชิดติดกันในส่วนต้นบาท เท่านั้นที่มีจำนวนไม่เท่ากัน คือ 4 และ 5 ตามลำดับ และถ้าเปรียบเทียบส่วนต้นบาท ของฉันททั้ง 3 กับสัทธาฉันท (นอกกรอบใหญ่) ก็จะพบได้ว่ามีความคล้ายคลึงกันมาก ต่างกันที่สัทธาฉันท 21 มี ลหุแทรกคั่นอยู่ 1 พยางค์และเมมวิปพุษชิตาฉันท 19 มีลหุ 1 พยางค์ที่ต้นบาท

ฉันทที่มีตำแหน่งครุลหุใกล้เคียงกับฉันท 21 หรือสัทธา มีเพียง
ชนิดเดียวคือ "ลิจิริณีฉันท 17"

สัทธาฉันท 21	๑	๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑
ลิจิริณีฉันท 17		๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑

จะสังเกตได้ว่าส่วนต้นและกลางบาทของลิจิริณีฉันท 17 มีครุลหุใกล้เคียง กับสัทธาฉันท 21 ทั้งตำแหน่งและจำนวน ผิดกันเพียง 4 พยางค์เท่านั้น (กรอบ เล็ก) บางที่สัทธามีครุ 1 พยางค์ ลหุ 1 พยางค์ แต่ลิจิริณีไม่มี บางที่ครุลหุอยู่ ในตำแหน่งสลับกัน

ฉันทที่มีตำแหน่งครุลหุใกล้เคียงกับฉันท 15 หรือมาลินี มีชนิดเดียว
ได้แก่ "วาณินีฉันท 16"

มาลินีฉันท 15	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑
วาณินีฉันท 16	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

ส่วนต้นบาทของวาณินีฉันท 16 นั้น มีครุลหุสลับที่กับมาลินีฉันท 15 จำนวน 2 พยางค์ และมีลหุน้อยกว่ามาลินี 1 พยางค์ในตำแหน่งพยางค์ที่ 1 ส่วน ท้ายบาทของวาณินีฉันทมีครุลหุสลับที่กับมาลินีฉันท 3 พยางค์(ดูกรอบเล็ก)

ฉันทที่มีตำแหน่งครุลหุใกล้เคียงกับมาลินีฉันท 15 และสังทรฉันท 21

โดยเฉพาะส่วนท้ายบาทมีครุลหุตรงกันทั้งตำแหน่งและจำนวนคือ ลหุ-ครุ-ครุ (๑๒๒) ได้แก่ "อิทิสฉันท 20" ดังจะเทียบให้เห็นดังนี้

มาลินีฉันท 15							๑	๑	๑	๑	๑	๒	๒	๒	๑	๒	๒
สังทรฉันท 21	๒	๒	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๑	๑	๒		๒	๑	๒	๒
อิทิสฉันท 20	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒

นอกจากนี้หากพิจารณาครุลหุของฉันททั้ง 3 ชนิดโดยละเอียดจะเห็นได้ว่าอิทิสมีครุลหุสลับกับมาลินีและสังทรเป็นบางที่ (ดูกรอบเล็ก) ส่วนกรอบว่างของสังทรและอิทิสแสดงถึงพยางค์ที่ปรากฏเฉพาะในมาลินี เช่นเดียวกับกรอบว่างของมาลินีแสดงถึงพยางค์ที่ปรากฏเฉพาะสังทรและอิทิส

ก. 4 ฉันทที่มีตำแหน่งครุลหุตรงกันหรือใกล้เคียงกับฉันท 12 (โद्यก)

มี 2 ชนิด ได้แก่ สุมุฉันท 11 และฮิตามรสฉันท 12 ซึ่งมีจำนวนและตำแหน่งครุลหุในวรรคหน้าและวรรคหลังใกล้เคียงกัน มีความแตกต่างกันเพียงวรรคละ 1-2 พยางค์เท่านั้น โดยเฉพาะวรรคหลังของสุมุฉันทนั้นตรงกับวรรคหลังของโद्यกทั้งจำนวนและตำแหน่งของครุลหุ ดังแผนคำประพันธ์ต่อไปนี้

โद्यกฉันท 12	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒
สุมุฉันท 11	๑	๑	๒	๑			๒	๑	๑	๒	๑	๒
ฮิตามรสฉันท 12	๑	๑	๑	๑			๒	๑	๑	๒	๑	๒

ก.5 ฉันทที่มีตำแหน่งครุหลัลักษณะเดียวกับฉันท 12 หรือ โศฎก

ลักษณะที่ว่านี้คือมีคณะฉันทซ้ำกันภายในบาท ทำให้มีจำนวนและตำแหน่งของครุหลุตรงกันทั้งส่วนต้นและส่วนท้ายของบาท มีด้วยกันรวม 5 ชนิด ได้แก่ ฤษงคปยาดฉันท 12 กมลฉันท 12 รุมมวดีฉันท 10 มาณวกฉันท 8 และ วิชชুমมาลาฉันท 8

ฤษงคปยาดฉันท 12

เป็นฉันทที่มีลักษณะเดียวกับโศฎกฉันท กล่าวคือนอกจากมีบาทละ 12 พยางค์เท่ากันแล้ว ยังมีคณะฉันท 4 คณะ เป็นคณะฉันทเดียวกันคือ **ย คณะ** (๑๒๒) (โศฎกมี **ส คณะ** (๑๑๒) รวม 4 คณะ) ทำให้จำนวนของครุหลุทั้งส่วนต้นและส่วนท้ายของบาทตรงกันหากแบ่งบาทหนึ่งออกเป็น 2 ส่วน มีส่วนละ 6 พยางค์เท่ากัน

โศฎกฉันท 12	๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒
ฤษงคปยาดฉันท 12	๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒
	6 พยางค์	6 พยางค์

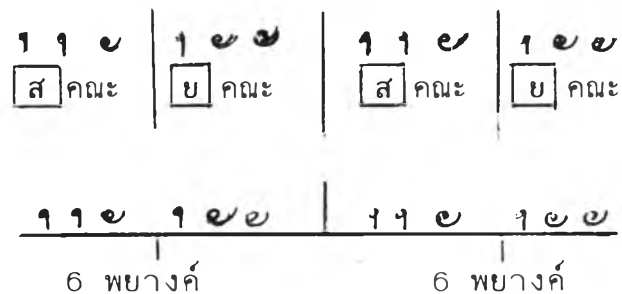
นอกจากนี้ยังมีฉันทอีก 3 ชนิดในช่วงหลังนี้ที่มีครุหลุในส่วนท้ายบาทตรงกับฤษงคปยาดฉันท 12 ได้แก่

ฤษงคปยาดฉันท 12	๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒
สาลินีฉันท 11	๒ ๒ ๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒
ธาคุมมิสสาฉันท 11	๒ ๒ ๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒
เวสสเทวีฉันท 12	๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒

ครุหลุ่ส่วนท้ายบาทของสาลินีฉันท์ 11 นั้น ตรงกับภุชงคปยาด
 อย่างเห็นได้ชัด ส่วนธาคุมมิสสาฉันท์ 11 และ เวสสเทวีฉันท์ 12 มีลหุและครุ
 (ในกรอบเล็ก) เพิ่มขึ้นจากที่ภุชงคปยาดฉันท์มีชนิดละ 1 พยางค์ตามลำดับ ยิ่งไป
 กว่านั้นจะเห็นได้ว่าส่วนต้นบาทของฉันท์ทั้ง 3 ชนิดมีลักษณะใกล้เคียงกัน คือ มี
 พยางค์ครุเรียงชิดติดกัน ตั้งแต่ 4 พยางค์ของธาคุมมิสสาฉันท์และ 5 พยางค์ของ
 สาลินีและเวสสเทวีฉันท์ จึงอาจกล่าวได้ว่าฉันท์ทั้ง 3 ชนิด เป็นฉันท์กลุ่มเดียวกัน
 ที่มีครุหลุ่ใกล้เคียงกันทั้งต้นบาทและท้ายบาท

กมลฉันท์ 12

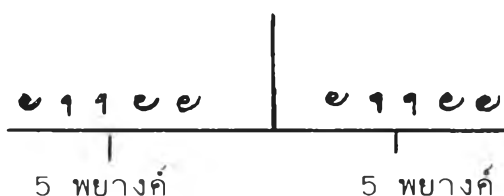
เป็นฉันท์ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับโตฏกและภุชงคปยาดฉันท์ กล่าวคือ
 นอกจากมีบาทละ 12 พยางค์เท่ากันแล้ว ยังมีคณะฉันท์ซ้ำกันภายในบาท แต่ต่างกัน
 ตรงที่คณะฉันท์ที่ซ้ำกันนั้นไม่ใช่คณะเดียว เป็น 2 คณะที่วางสลับกันเหมือนกันทั้ง
 ส่วนต้นและส่วนท้ายบาท ด้วยเหตุนี้หากแบ่งกมลฉันท์ 1 บาท ออกเป็น 2 ส่วน
 ก็จะได้ส่วนละ 6 พยางค์เท่ากันและมีครุหลุ่ตรงกันอีกด้วย

หากพิจารณาคณะฉันท์ของกมลฉันท์อันประกอบด้วย [ส] คณะ (๑๑๒)
 และ [ย] คณะ (๑๒๒) แล้ว อาจจะกล่าวได้ว่าฉันท์ชนิดนี้มีลักษณะประสมประสาน
 ระหว่าง [ส] คณะของโตฏกฉันท์ กับ [ย] คณะของภุชงคปยาดฉันท์ กมลฉันท์จึงมีครุหลุ่
 ส่วนหนึ่งตรงกับโตฏกฉันท์ อีกส่วนหนึ่งตรงกับภุชงคปยาดฉันท์

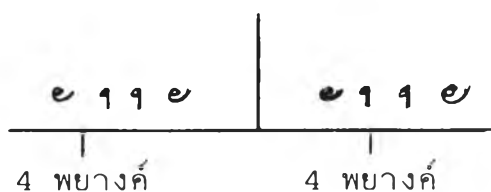
รวมวดีฉันท 10

เป็นฉันทที่มีลักษณะใกล้เคียงกับโศภกฉันทตรงที่ว่าหากแบ่งบาทหนึ่งออกเป็น 2 ส่วนฉันทชนิดนี้จะมีครุหลุ่ส่วนละ 5 พยางค์ ตรงกันทั้งส่วนต้นและส่วนท้ายบาท

มาตรฐานฉันท 8

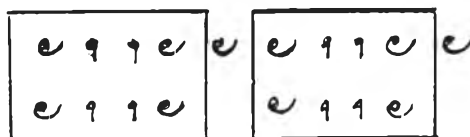
เป็นฉันทที่มีลักษณะใกล้เคียงกับโศภกฉันทตรงที่ว่าหากแบ่งบาทหนึ่งออกเป็น 2 ส่วน ฉันทชนิดนี้จะมีครุหลุ่ส่วนละ 4 พยางค์ ตรงกันทั้งส่วนต้นและส่วนท้ายบาท

ถ้าเปรียบเทียบรวมวดีกับมาตรฐานจะเห็นว่าทั้งส่วนต้นบาทและท้ายบาทมีครุหลุ่ใกล้เคียงกันมากผิดกันเพียงรวมวดีมีครุเพิ่มมาส่วนละ 1 พยางค์เท่านั้น (ดูพยางค์ครุที่อยู่นอกกรอบ)

รวมวดีฉันท 10

มาตรฐานฉันท 8

ฉันททั้งสองชนิดนี้ยังมีตำแหน่งครุลหุใกล้เคียงกับส่วนต้นบาทของ
 อุปุจฉิตาฉันท 11 อีกด้วย ต่างกันก็แต่เพียงครุ 1 พยางค์ที่ต้นบาทของอุปุจฉิตา
 เท่านั้นที่ไม่มีที่ต้นบาทของฉันททั้งสองชนิด นอกจากนี้รุมมวดีฉันทยังมีครุพยางค์
 ที่ 5 (นับจากต้นบาท) ที่ต่างไปจากอุปุจฉิตา ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์
 ต่อไปนี้

อุปุจฉิตาฉันท 11	๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑
รุมมวดีฉันท 10	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑
มาฉวฉันท 8	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑

เฉพาะส่วนต้นบาทนั้น อุปุจฉิตามีครุลหุเท่ากับรุมมวดีฉันทแต่มีครุ
 มากกว่ามาฉวฉันท 1 พยางค์ (ดูกรอบเล็กของอุปุจฉิตา) ส่วนท้ายบาทของ
 อุปุจฉิตามีครุลหุต่างกับรุมมวดีและมาฉวโดยสิ้นเชิง

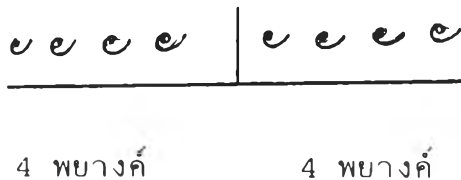
นอกจากนี้มาฉวฉันท 8 ยังมีครุลหุส่วนต้นบาทตรงกับฉิตรปทาฉันท 8
 ในขณะที่ฉิตรปทาฉันท 8 ก็มีครุลหุส่วนท้ายบาทตรงกับครุลหุส่วนท้ายบาทของ
 สวาคดาฉันท 11 เช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากแผนผังต่อไปนี้

มาฉวฉันท 8	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑
ฉิตรปทาฉันท 8	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑
สวาคดาฉันท 11	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑

วิชชมาลาฉันท 8

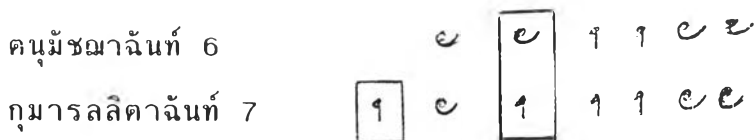
เป็นฉันทที่มีลักษณะใกล้เคียงกับโศภฉันทตรงที่ว่าหากแบ่งบาทหนึ่ง

ออกเป็น 2 ส่วน ฉันทชนิดนี้จะมีครุส่วนละ 4 พยางค์ ตรงกันทั้งส่วนต้นบาทและส่วนท้ายบาท

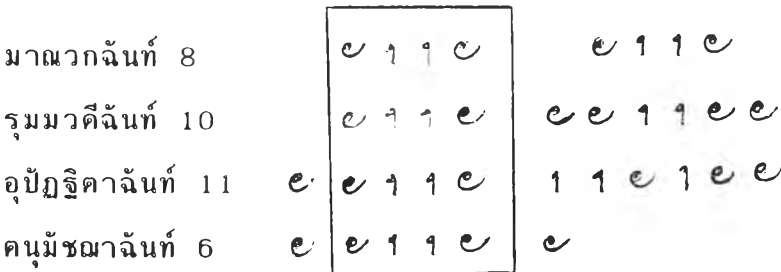
ข. ฉันทที่มีจำนวนและตำแหน่งครุหุโกสัลลเคียงกัน

ฉันทในช่วงหลังนี้ได้แก่ฉันท 6 หรือตนมัชฌมา และฉันท 7 หรือกุมารลลิตาซึ่งมีฉณะฉันทเท่ากันเพียงฉันทละ 2 ฉณะ ตนมัชฌมาฉันท 6 และกุมารลลิตาฉันท 7 มีจำนวนและครุหุโกสัลลเคียงกันดังนี้

ครุหุโกสัลลที่อยู่ในกรอบทั้งสองนี้คือพยางค์ที่แตกต่างกันของฉันททั้ง 2 ชนิด จะเห็นได้ว่าครุหุโกสัลลนอกเหนือจากนี้มีลักษณะตรงกัน จึงจัดเป็นฉันทที่มีลักษณะโกสัลลเคียงกันอย่างเห็นได้ชัด

ในส่วนต้นบาทของตนมัชฌมามีครุหุโกสัลลเคียงกับมาณวกฉันท 8 รุมมวดีฉันท 10 และอุปัฏฐิตาฉันท 11 ดังนี้

3.3 ตำแหน่งครุที่พยางค์ท้ายบาท

ฉันทอินเดียวส่วนใหญ่มั้จะลงท้ายบาทด้วยพยางค์ครุ แต่ก็มีบางชนิดที่ลงท้ายด้วยพยางค์ลหุ เช่น ฉันทสมานิกา 8 และอุพภาสก 10 เป็นต้น

๖ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑

๑๐ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑

แต่กวีไทยก็มีได้เลือกฉันทในลักษณะนี้มาใช้ในวรรณกรรมคำฉันท แต่อย่างใด ตรงกันข้ามฉันทที่กวีไทยเลือกมานั้นทุกชนิดลงท้ายบาทด้วยพยางค์ครุทั้งสิ้น เพื่อประโยชน์ในการรับส่งสัมผัสโดยตรงตามระเบียบการประพันธ์ของไทย อันเป็นไปเพื่อความไพเราะของเสียงเป็นสำคัญ เพราะกวีนิยมให้มีสัมผัสระหว่างบาทและระหว่างบทเป็นสัมผัสบังคับ สัมผัสทั้งสองชนิดนี้ ล้วนส่งรับสัมผัสด้วยพยางค์ท้ายสุดของบาท พยางค์ที่รับส่งสัมผัสจึงมีเสียงเน้นและทอดยาวกว่าพยางค์อื่นๆ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของครุโดยตรง การลงสัมผัสที่คำลักษณะนี้ทำให้เกิดเสียงที่ไพเราะและไม่แข็งจนเกินไป การออกเสียงจึงทำได้สะดวกสบาย ถ้าพยางค์ท้ายบทเป็นลหุหรือเป็นคำตาย พยางค์นั้นจะมีเสียงแข็งทำให้เกิดการสะดุดหยุดเน้นน้ำหนัก พยางค์ดังกล่าวมากจนเกินไปพอตีแทนที่จะทำให้เกิดเสียงราบรื่นต่อเนื่องกัน แม้จะปรากฏในวรรณกรรมคำฉันทสมัยอยุธยาบางเรื่องมีพยางค์ท้ายบาทเป็นลหุรับส่งสัมผัสก็ตาม แต่สังเกตได้ว่ามีเพียงไม่กี่แห่งเท่านั้น แสดงว่ากวีไทยนิยมรับและส่งสัมผัสด้วยครุที่เป็นคำเป็นมากกว่าลหุ

แนวทางการปรับฉันทอินเดียวให้กลายเป็นฉันทไทย

มี 2 ลักษณะ คือ การนำฉันทเดิมมาใช้ โดยปรับให้เข้ากับระเบียบการประพันธ์ร้อยกรองของไทย และ การสร้างฉันทใหม่ โดยนำฉันทวรรณคดี 2 ชนิด

มารวมกัน รวมทั้งนำคณะฉันทที่ต้องการมารวมกัน ทั้ง 2 ลักษณะนี้เป็นแนวทางที่ใช้กับฉันททั้งในช่วงแรกและช่วงหลัง

1. การนำฉันท เดิมมาใช้

คือ การนำฉันทวรรณพฤติของ **บาลี** ประเภทสมพฤติที่ทุกบาทมีลักษณะเหมือนกันมาจัดวรรค บาท บทและกำหนดสัมผัสเพื่อให้เข้าที่ระเบียบการประพันธ์ร้อยกรองของไทย

1.1 ฉันทในช่วงแรก

ฉันทวรรณพฤติของอินเดียเกิดจากการนำเอาคณะฉันทที่ประกอบด้วยครุล้วน ลหุล้วนหรือครุลหุผสมกัน มาเรียงสลับสับที่กันตามจำนวนพยางค์ที่กำหนดไว้ในแต่ละบาท ทำให้เกิดฉันทหลากหลายชนิดมีลีลาต่างๆ กัน ฉันทบทหนึ่งมี 4 บาท แต่ละบาทมีคณะ (ตำแหน่งครุลหุ) จำนวนพยางค์ต่างกันไปตามชนิดของฉันท อีกประการหนึ่งคือ ฉันทอินเดียไม่กำหนดบังคับสัมผัส เพียงแต่ต้องแต่งให้ถูกต้องตามคณะและจำนวนพยางค์ที่กำหนดไว้เท่านั้น ฉันทที่มีน้อยพยางค์จะเขียนเรียงกัน 2 บาท ต่อ 1 บรรทัด ถ้าเป็นฉันทที่มีมากพยางค์จะเขียน 1 บาท ต่อ 1 บรรทัด

จากที่กล่าวมานี้จะ เห็นได้ว่าลักษณะสำคัญที่เป็นหัวใจของฉันทและลักษณะสำคัญที่เป็นหัวใจของคำประพันธ์ไทยนั้นเป็นคนละอย่างกัน ครุลหุหรือเสียงหนัก เสียงเบา คือ หัวใจของฉันท ส่วนความคล้องจองหรือ เสียงสัมผัส คือ หัวใจของคำประพันธ์ไทย ที่เป็นเช่นนี้เพราะฉันทเป็นคำประพันธ์ที่แต่งด้วยภาษาสันสกฤต ลักษณะภาษาดังกล่าวเป็นภาษาเปลี่ยนท้ายคำ มีคำหลายพยางค์เปลี่ยนรูปได้ เสียงหนักเบายาวสั้นในภาษาสันสกฤตกำหนดด้วยตัวอักษรซึ่งประกอบขึ้นเป็นคำติดต่อกันไป

ลักษณะสำคัญของฉันท์จึงอยู่ที่ ครุหลุ หรือ เสียงหนักเสียงเบา ซึ่งเป็นจังหวะเสียงที่ สอดคล้องและ เหมาะกับลักษณะของภาษาบาลีสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาตระกูลเดียวกัน ที่มีความสืบเนื่องกัน ในขณะที่ภาษาไทยนั้นเป็นภาษาตระกูลคำโดดที่มีคำน้อยพยางค์ ไทยมีคำสำเร็จรูปใช้โดยไม่ต้องเปลี่ยนรูปเสียก่อนเหมือนภาษาบาลีสันสกฤต เรา สามารถใช้คำดังกล่าวเรียงคำเข้าประโยคหรือบรรจุในแผนคำประพันธ์ชนิดต่างๆ ของเราได้ในทันทีโดยมีสัมผัสเป็นตัวเชื่อมโยงให้เกิดความคล้องจองราบรื่น คำ ประพันธ์ไทยทุกประเภทที่แบ่ง เป็นวรรค บาทและบทก็เพื่อประโยชน์ในการรับส่ง สัมผัส สัมผัสจะ เชื่อมโยงวรรค บาท และบทให้รวมกันอย่างสมบูรณ์ เกิดเป็นจังหวะ เสียงที่สอดคล้องและ เหมาะกับลักษณะของภาษาไทย สัมผัสที่ว่าเป็นคือสัมผัสนอกซึ่งเป็นสัมผัสบังคับในคำประพันธ์ไทยทุกประเภท

ในเมื่อหัวใจของฉันท์อยู่ที่ครุหลุหรือเสียงหนักเสียงเบาซึ่งไม่สอดคล้อง กับธรรมชาติภาษาไทย การที่จะนำฉันท์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของคำประพันธ์ไทยที่มีราย โคลง และกาพย์ใช้อยู่ก่อนแล้วนั้น จึงไม่อาจกระทำได้โดยตรง หากแต่ต้องนำ แบบแผนของฉันท์บางชนิดที่เลือกแล้วว่าไม่ขัดต่อธรรมชาติของภาษาไทยและไม่ ขัดต่อลักษณะบังคับของร้อยกรองไทยมา **ปรับ** ให้เข้ากับระเบียบการประพันธ์ของ ไทย โดยแบ่งเป็นวรรคด้วยการแยกคณะฉันท์ในบาทของฉันท์แต่ละชนิด และบรรจุ สัมผัสให้ไพเราะ เหมาะกับทำนองเสียงในคำประพันธ์ไทย ฉันท์บาลีที่กวีไทยรับมาจาก อินเดียนั้นจึงมีความผสมผสานกลมกลืน เป็นอย่างดีระหว่าง เสียงครุหลุของฉันท์ อินเดียนั้นและ เสียงสัมผัสคล้องจองของร้อยกรองไทย

1.1.1 การจัดวรรค

เมื่อพิจารณารูปแบบของฉันท์ในวรรณกรรมคำฉันท์ช่วง แรก จะเห็นว่าอาจแยกได้เป็น 2 กลุ่ม ตามลักษณะการจัดวรรคที่คล้ายคลึงกัน

กลุ่มแรกคือ ฉันทที่มีบาทละ 11-14 พยางค์ หนึ่งบาทแบ่งเป็น 2 วรรค กลุ่มหลังคือฉันทที่มีบาทละ 15-21 พยางค์แบ่งเป็น 3 วรรค และเมื่อพิจารณาตำแหน่งของยติและคณะของฉันทอื่นเทียบแต่ละชนิดซึ่งเป็นที่มาของฉันทช่วงแรก ก็จะพบความเกี่ยวเนื่องกัน จนอาจกล่าวได้ว่า กวีไทยอาศัยยติ เป็นเกณฑ์สำคัญในการจัดวรรคของฉันท และอาศัยคณะฉันท (ตำแหน่งครุหุ) เป็นเกณฑ์ประกอบในบางกรณี ซึ่งจะเปรียบเทียบให้เห็นความเป็นไปได้ดังนี้

1.1.1 ฉันทที่มีบาทละ 11-14 พยางค์ ได้แก่

อินทรวีเชียรฉันท 11, โศภกฉันท 12 และวสันตติลลฉันท 14

ก. อินทรวีเชียรฉันท 11 มาจากฉันทอื่นเทียบ ชื่อ "อินทรวุชรา" (ส.) หรือ "อินทวชิรา" (ป.) ซึ่งมีรูปแบบดังนี้

อินทรวุชรา (ส.)

goste girim svayakarena dhrtva
rustemdravajrāhati muktavrstau
yo gokulam gopakulam ca sustham
cakre sano rakṣatu cakrapāṇiḥ

(M.R.Kale : 6)

ยติของฉันทน์นี้อยู่หลังพยางค์ที่ 5

	1	2	3	4	5	,	6	7	8	9	10	11
11	๑	๑	๑	๑	๑	,	๑	๑	๑	๑	๑	๑
	gos	te	gi	riṃ	svā	,	ya	ka	re	na	dhrt	vā
	ruṣ	teṃ	dra	vaj	rā	,	ha	ti	muk	ta	vrs	tau
	yo	go	ku	laṃ	go	,	pa	ku	laṃ	ca	sus	tham
	cak	re	sa	no	rak	,	sa	tu	cak	ra	pā	niḥ

อินทวชิรา (ป.)

กจฺจายนญฺจาจริยํ นมิตฺวา นิสฺสาย กจฺจายนวณฺณนาทึ,
 พาลปโปทฺต' มุชฺ ฺกริสฺส พุยฺตตํ สุกฺกทํ ปทฺรฺปสิทฺธิ.

(ปทฺรฺปสิทฺธิ คณฺถารมกคาถา)

	1	2	3	4	5	,	6	7	8	9	10	11
11	๑	๑	๑	๑	๑	,	๑	๑	๑	๑	๑	๑
	kac	cā	ya	nañ	cā	,	cā	ri	yaṃ	na	mit	vā
	nis	sā	ya	kac	cā	,	ya	na	vaṇ	na	nā	dim,
	bā	lap	pa	bo	dhat,	tha'	mu	juṃ	ka	ris	saṃ	
	byat	taṃ	su	kun	ḍaṃ	,	pa	da	rū	pa	sid	dhim.

วัดโตทัยฉันทน์โทปกรรมแปล (ฉบับสำเนา) คณะสารภิกุฑู วัดท่ามะโอ จ.ลำปาง
 รวบรวมและเรียบเรียง พุทธศักราช 2527 : 147

อินทรวีเชียรฉันท 11 มีบาทละ 2 วรรค วรรคหน้า 5 พยางค์
วรรคหลัง 6 พยางค์ ดังนี้

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
¹¹ ๐	๒	๒	1	๒	๒	1	1	๒	1	๒	๒

จึงเป็นการจัดวรรคที่มาจาก การแบ่งบาทตามตำแหน่งยติของฉันทอื่นเดี่ยว

ข. โศกฉันท 12 มาจากฉันทอื่นเดี่ยว ชื่อ
"โศกฉกม" (ส.) หรือ "โศกฉก" (ป.) ซึ่งมีรูปแบบดังนี้

โศกฉกม (ส.)

sa tatheti vineturudāramateḥ
pratigrhya vaco visasārja munim |
tadalabdhapadam hr̥di śokaghane
pratiyātamivātikamatya guroḥ ||

(Apte : 651)

ฉันทนี้ประกอบด้วยคณะฉันทคณะเดี่ยว คือ **ส คณะ** เรียงกันอยู่รวม
4 คณะโนแต่ละบาท มียติอยู่หลังพยางค์ที่ 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
१	१	८	१,	१	८	१	१	८	१	१	८

ส คณะ
ส คณะ
ส คณะ
ส คณะ

sa ta the ti, vi ne tu ru dā ra ma teḥ
 pra ti gr̥hya , va co vi sa sār ja mu niṃ
 ta da lab dha, pa daṃ hr̥ di śo ka gha ne
 pra ti yā ta, mi vā ti ka mat ya gu roḥ ||

โศกฏ (ป.)

ดิถีเว มหิยั ฤษคาวสเถ อิท โย กุสโล มติมา ส นโร	สกลตฺถสมวฺหยทีปนิ'ยั, ปญฺ โหติ มหามุณีโน วจเน. (อภิธานปฺปทีปิกา นิคมนคาถา)
---	--

1	2	3	4	5	6	, 7	8	9	10	11	12	
12 ๑	๑	๮	๑	๑	๮	,	๑	๑	๮	๑	๑	๮

ti di ve ma hi yaṃ , bhu ja gā va sa the
 sa ka lat tha sa mav , ha ya dī pa ni' yaṃ,
 i ha yo ku sa lo , ma ti mā sa na ro
 pa tu ho ti ma hā , mu ni no va ca ne.

โศกฏฉัณฑ์ 12 มีบาทละ 2 วรรค วรรคหน้า 6 พยางค์ วรรคหลัง 6 พยางค์ ดังนี้

* วุศโตทยฉัณฑ์ปกรณัมแปล(ฉบับสำเนา) : 162

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
¹² ๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒

เป็นการจัดวรรคที่มีได้นายติของฉันทอื่นเดี่ยวมาเป็นเกณฑ์กำหนด เพราะพยางค์ที่ 4 ของฉันทนี้เป็นลหุ โทชนิยมพยางค์ท้ายที่เป็นครุมากกว่าเพราะถือว่าเสียงครุที่รับส่งสัมผัสนั้นไพเราะกว่าเสียงลหุ เพราะฉะนั้นถ้าแบ่ง **สี่ คณะ** จำนวน 4 คณะของฉันทนี้ออกเป็น 2 คู่ เท่าๆ กันก็จะได้พยางค์ท้ายเป็นครุ ทั้งยังได้จังหวะที่สม่ำเสมอและคณะฉันทที่ลงตัวพอดีกับจังหวะ อีกทั้งยังสอดคล้องกับลักษณะการออกเสียงของไทยที่นิยมให้มีเสียงหนักคกลางที่พยางค์ท้ายสุดของคำอีกด้วย

จึงเป็นการจัดวรรคที่มาจากการแบ่งตามจำนวนของคณะฉันทและทำให้ฉันทนี้มีตำแหน่งและจำนวนครุลหุตรงกันทั้ง 2 วรรค

ค. วสันตติลกาฉันท 14 มาจากฉันทอื่นเดี่ยว ชื่อ "วสันตติลกา" (ส., ป.) หรือ "วสันตติลกา" (ส., ป.) ซึ่งมีรูปแบบดังนี้

วสันตติลกา (ส.)

phullam̐ vasantatilakam̐ tilakam̐ vanalya
lilaparam̐ pikakulam̐ phalamatra rauti |
valyeṣa̐ suṣpasurabhirmalayādivāto
yāto hariḥ sa mathurā vidhinā hatāḥ smah̐ ||
(M.R. Kale : 14)

ยติของฉันทน์นี้อยู่ที่พยางค์ที่ 8

1 2 3 4 5 6 7 8 , 9 10 11 12 13 14
¹⁴ ๐ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒ , ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒
 phul lam va san ta ti la kam , ti la kam va nal ya
 li la pa ram pi ka ku lam , pha la mat ra rau ti |
 val ye sa su pa su ra bhir, ma la ya di va to
 ya to ha ri sa ma thu ra , vi dhi na ha ta sma ||

วสันตศีลกา (ป.)

เสฏฐิ ติโลกมหิต อภิวนุทีย'คัคิ พุทธญจ ธมม'มมล คณ'มุตตม จ,
 สตตสส ตสส วจนตถวริ สพุทฐิ วุขามิ สุตตหิต' เมตต สสนธิกปป.'

(กจจาปน คนถารมฏคาถา)

1 2 3 4 5 6 7 8 , 9 10 11 12 13 14
¹⁴ ๐ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒ , ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒
 set tham ti lo ka ma hi tam , a bhi van di ya'g gam
 bud dhan ca dham ma' ma ma lam , ga na' mut ta mam ca,
 sat thus sa tas sa va ca nat , tha va ram su bud dham
 vak kha mi sut ta hi ta' met , tha su san dhi kap pam.

* วุตโตทยฉันทน์โทปกรรมแปล (ฉบับสำเนา) : 176

วสันตติลกันต์ 14 มีบาทละ 2 วรรค วรรคหน้า 8 พยางค์
วรรคหลัง 6 พยางค์

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
๒	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

จึงเป็นการจัดวรรคที่มาจาก การแบ่งบาทตามมติของฉันทอินเดย์

1.1.2 ฉันทที่มีบาทละ 15-21 พยางค์ ได้แก่
มาลินีฉันท 15 สัททูลวิกกีฬิตฉันท 19 และสัทธราฉันท 21

ก. มาลินีฉันท 15 มาจากฉันทอินเดย์ ชื่อ "มาลินี"
(ส., ป.) ซึ่งมีรูปแบบดังนี้

มาลินี (ส.)

mṛgamadakṛtacarcā pītakauśeyavāsā
ruciragirigikhaṇḍā baddhadhammillapāsā |
anṛjunihitamāṃse vaṃsamuṭkkāṇyanti
dhṛtamadhuripulilamālinī patu radhā ||

(M.R. Kale : 14)

1 2 3 4 5 6 7 8 , 9 10 11 12 13 14 15
 15
 1 1 1 1 1 1 ๒ ๒ , ๒ 1 ๒ ๒ , 1 ๒ ๒
 mṛ ga ma da kṛ ta car cā , pī ta kau sé ya vā sā
 ru ci ra gi ri gi khaṇ ḍā , bad dha dham mi la pā sā |
 a nṛ ju ni hi ta maṃ se , vaṃ sa muṭ khā ṇa yan tī
 dhṛ ta ma dhu ri pu lī lā , ma li ni pā tu rā dhā ||

มาลินี (ป.)

อชิลคุณิธาโน โย มุนินโทปคณฺตุวา วณฺมิสิปตฺนวุทฺ สญฺญตฺตาน นิเกตฺ,
 ตหิ'มกุสลเจทฺ ฐมฺมจกฺกํ ปวตฺโต ต'มตฺล'มภิกฺกนฺตํ วนฺทเนยฺยํ นมามิ.

(มหาปณาม 16-คาถา)

1 2 3 4 5 6 7 8 , 9 10 11 12 13 14 15
 15
 1 1 1 1 1 1 ๒ ๒ , ๒ 1 ๒ ๒ 1 ๒ ๒
 a khi la gu ṇa ni dhā no , yo mu nin do pa gan tva
 va na mi si pa ta nav haṃ , sañ ña tā naṃ ni ke taṃ,
 ta hi' ma ku sa la che daṃ , dham ma cak kaṃ pa vat to
 ta' ma tu la' ma bhi kan taṃ , van da ney yaṃ na mā mi.

มาลินีฉันท 15 ของไทย มี 3 ประเภท

- ประเภทที่ 1 มีบทละ 4 บาท บาทละ 3 วรรค วรรคต้น 8 พยางค์ วรรคกลาง

วุดโตทยฉันทโทปกรณฺแปล (ฉบับสำเนา) : 180

4 พยางค์และวรรคท้าย 3 พยางค์ เข้าใจว่าน่าจะได้ตามแบบของฉันทอินเดียว
ที่มีบทละ 4 บาท ดังนี้

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
บาทที่ 1	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑
บาทที่ 2	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑
บาทที่ 3	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑
บาทที่ 4	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑

- ประเภทที่ 2 มีบทละ 1 บาท บาทละ 2 วรรค วรรคหน้า 8 พยางค์ วรรคหลัง
7 พยางค์ ดังนี้

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑

- ประเภทที่ 3 มีบทละ 1 บาท บาทละ 3 วรรค วรรคต้น 8 พยางค์ วรรคกลาง
4 พยางค์และวรรคท้าย 3 พยางค์ ดังนี้

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑

จึงเท่ากับเป็นการรักษาวรรคต้นให้มีจำนวนพยางค์เท่ากับจังหวะ
การอ่านของอินเดียว หรือจัดวรรคโดยอาศัยยติเป็นเกณฑ์ แล้วนำส่วนหลังของยติซึ่งมี
7 พยางค์มาแบ่งย่อยเป็น 2 วรรค

ข. สัททวลวิกิพีตฉันท 19 มาจากฉันทอื่นเคียบ ชื่อ
"สัททวลวิกิพีตม" (ส.) หรือ "สัททวลวิกิพีต" (ป.) ซึ่งมีรูปแบบดังนี้

สัททวลวิกิพีตม (ส.)

govindam pranamottamāga rasane tam ghoṣayaharnisam
pāni pujayatam manah smara pade tasyalayam gacchatam
evam cetkurutakhilam mama hitam sirsadayastaddadam
na prekṣe bhavata kṛte bhavamahasardulavikriditam

(M.R. Kale : 18)

ยติของฉันทนี้อยู่หลังพยางค์ที่ 12

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12, 13 14 15 16 17 18 19
 ๑๒ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒, ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒
 go vin dam pra na mot ta mā ga ra sa ne , tam gho ṣa yā har ni sam
 pā ni pū ja ya tam ma nah sma ra pa de , tas yā la yaṃ gac cha tam
 e vaṃ cet ku ru tā khi lam ma ma hi tam, sir ṣā da yas tad da dham
 ma prek ṣe bha va tā kṛ te bha va ma hā , sār dū la vik rī ḍi tam

สัททูลวิกิพีตี

 (ป.)

พุโธ พุฑ สุขั ททาติ สรโต พุฑ ตโต ทฎกรั
 ก็ พุฑเณ มหิฑโยปิ มุโย พุฑเณ ซาตา สุชี,
 พุฑสุเสว มนั ทเท ปท'มห์ พุฑธา ลเภย' มจจตุ
 พุฑสุสิทธิ น ก็ กรเ ภวภเว ภตย'ตตุ พุฑเ มม.

(พาลาวตาร, นามกณท)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	,	13	14	15	16	17	18	19	
๑๘	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	,	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	
bud	dho	bud	dha	su	kham	da	dā	ti	sa	ra	to	,	bud	dham	ta	to	duk	ka	ram	
kī	bud	dhe	na	ma	hid	dha	yo	pi	mu	na	yo	,	bud	dhe	na	ja	tā	su	khi	
bud	dhas	se	va	ma	nam	da	de	pa	da'	ma	ham	,	bud	dhā	la	bhey	ya	mac	cu	taṃ
bud	dhas	sid	dhi	na	kim	ka	re	bha	va	bha	ve	,	bhat	ya	t	thu	bud	dhe	ma	ma.

สัททูลวิกิพีตีฉันท 19 มีบาทละ 3 วรรค วรรคหน้า 12 พยางค์
 วรรคกลาง 5 พยางค์และวรรคท้าย 2 พยางค์ดังนี้

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12		13	14	15	16	17		18	19
๑๘	๒	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๑	๑	๒		๒	๒	๑	๒	๒		๑	๒

จึงเท่ากับเป็นการรักษาวรรคต้นให้มีจำนวนพยางค์เท่ากับจังหวะ
 การอ่านของอินเดียหรือจัดวรรคโดยอาศัยยติเป็นเกณฑ์ แล้วนำส่วนหลังของยติ

ซึ่งมี 7 พยางค์ มาแบ่งย่อยเป็น 2 วรรค

ค. สัทธาฉันท 21 มาจากฉันทอื่นเดีย ชื่อ "สัทธา" (ส.) หรือ "สัทธา" (ป.) ซึ่งมีรูปแบบดังนี้

สัทธา (ส.)

vyākoṣendīvarābhā kanakakaṣālasatpītavāsah suhāsā
brahai ruccandrakāntairvalayitacikurācarukarṇavatamsā
amṣavyāsaktavamsīdhvanisukhitajagadbhallavibirlasanti
mūrtirgopasya viṣṇoravatu jagati nah sargdharā hārihārā

(M.R. Kale : 21)

ยติของฉันทนี้อยู่หลังพยางค์ที่ 7 และ 14

1 2 3 4 5 6 7 , 8 9 10 11 12 13 14 , 15 16 17 18 19 20 21
 21 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ , ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ , ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 vyā ko ṣen dī va rā bhā , ka na ka ka ṣa la sat , pī ta vā sāḥ su hā sā
 bra hai ruc can dra kān tair , va la yi ta ci ku rā , cā ru kar ṇā va taṃ sā
 am sav yā sak ta vaṃ śidh , va ni su khi ta ja gad , bal la vī bir la san tī
 mūr tir go pas ya viṣ ṇo , ra va tu ja ga ti nah , sarg dha rā hā ri hā rā

สัทธา (ป.)

วิขุยาตา' นนฺทเถร' วุหฺยวฺรคฺรฺนํ ตมฺพปณฺณิตฺทฺชานํ
 สิสุโส ที่ปงฺกรา' ขุบฺหุทมิฬวสุมฺตีที่ปฺลทฺทฺชปฺกกาโส,
 พาลาที่จฺจาที่วาสทฺทฺวิตย' มธิวสํ สาสนํ โชตยํ โย
 โส' ยํ พุทฺทฺชปฺปิย' วุโห ยติ อิม' มฺชุกํ รูปสิทฺธิ อกาสิ.'

(ปทฺรูปสิทฺธิ นิคมนคาถา)

1 2 3 4 5 6 7 , 8 9 10 11 12 13 14 , 15 16 17 18 19 20 21
 21 ๒ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ , ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒ , ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒
 vikh yā tā' nan da the ra'v, ha ya va ra ga ru nam, tam ba paṇ ṇid dha jā nam
 sis so dī pān ka rā'kh yah, da mi la va su ma ti , dī pa lad dhap pa kā so,
 bā lā dic cā di vā sad, vi ta ya' ma dhi va sam, sā sa nam jo ta yī yo
 so' yam bud dhap pi ya'v ho , ya ti i ma' mu ju kam, rū pa sid dhim a kā si.

สัทธาฉันท 21 ที่ปรากฏใน "ราชาพิลาปคำฉันท" ซึ่งเป็นวรรณกรรม
 สมัยอยุธยา มีการจัดวรรคเป็นบาทละ 3 วรรค วรรคละ 7 พยางค์ เท่ากัน ดังนี้

- ๒1 เราทั้งสามองค์บ่อมเคย ชมพนสนทราเพย เคยบุจจาเฉลยกันมีมา
 - ๒ เคยชมมูลชาติผลอา เกียรติชาติบุปผา เราเคยเก็บมาทรงเกษกรรม
- (วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2 ราชาพิลาปคำฉันท : 757)

จึงเป็นการจัดวรรคตามจังหวะการอ่านหรือติของฉันทอินเดีย แต่
 สัทธาฉันท 21 ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันทเรื่องอื่นนอกเหนือจากราชาพิลาปคำฉันท

มีการจัดวรรคเป็นบาทละ 4 วรรคทั้งสิ้น โดยนำวรรคท้ายมาแบ่งเป็น 2 วรรค วรรค
ที่หนึ่งและวรรคที่สองยังคงมี 7 พยางค์เท่ากัน ส่วนวรรคที่สามมี 4 พยางค์ และ
วรรคที่สี่มี 3 พยางค์ ดังนี้

²¹ ๑	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑
	15	16	17	18				19	20	21				
	๑	๑	๑	๑				๑	๑	๑				

๑ บ่อหนึ่งซึ่งสินธุวาริ

กลพลีกมณี

หนึ่งสุคนธ์มี

กำจรรคม

๑ พิทยาธเรศเคยสมาคม

ชำระสระสิระภิรมย์

เสรีจกีสรงพรหม

สุคนธา

(สมุทรโฆษคำฉันท์ : 203)

การจัดสัทธิราฉันท์ 21 เป็น 4 วรรคจึงเป็นรูปแบบที่พัฒนามาจาก
สัทธิราฉันท์ 21 ที่จัดเป็น 3 วรรคอีกต่อหนึ่ง (อย่างไรก็ดีปรากฏว่ายังมีวรรณ-
กรรมคำฉันท์ 5 เรื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่วางรูปเป็น 3 วรรคเช่นเดียวกับ
สัทธิราฉันท์ในราชาพิลาปคำฉันท์ วรรณกรรมเหล่านี้ได้แก่ รถมเสนาคำฉันท์ มหาพน-
คำฉันท์ สักบรรพคำฉันท์ ฉกษัตริย์คำฉันท์ วนประเวศน์คำฉันท์ ส่วนวรรณกรรม-
คำฉันท์ส่วนใหญ่ นอกเหนือจากนั้นจัดเป็น 4 วรรคตามรูปแบบที่พัฒนาแล้วทั้งสิ้น)

มีข้อสังเกตว่าครูลหุที่คล้ายคลึงกันบางช่วงบางตอนของฉันททั้ง 6 ชนิด
มีส่วนช่วยกำหนดวรรค ดังจะเห็นได้จาก "อินทุรวชुरา กับ วสัตติลกา" "วสัตติลกา
กับ ศารทุลลวิกรูรืติตมู" และ "มาลีนี กับ สุรคุชรา"

อินทรวุฑรา ๑๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 วสันตติลกา ๑๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

ตำแหน่งครุฑหูในกรอบจะกลายเป็นวรรคหลังของอินทรวีเชียรฉันท 11
 และวสันตติลฉันท 14

¹¹ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
¹⁴ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

วสันตติลกา ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 ศาสดุฑวิกรูจิตม ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

ตำแหน่งครุฑหูในกรอบจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของวรรคหน้าของวสันตติล
 ฉันท 14 และสัตตทุวิกกีฬฉันท 19 เมื่อรวมกับพยางค์ที่เหลืออยู่นอกกรอบในส่วน
 ต้นบาท จะกลายเป็นวรรคหน้าที่มีครุฑหูใกล้เคียงกัน และสิ้นสุดวรรคในลักษณะเดียวกัน
 คือมีครุ 1 พยางค์ปิดท้ายวรรคต่อจากลหุ 3 พยางค์ ที่เรียงอยู่ข้างหน้า ดังนี้

¹⁴ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
¹⁹ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

มาลินี		[1]	[2]	[3]
		๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ☒	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑
สุรศรธา	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ☐	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑

ครุฑที่อยู่นอกกรอบจะกลายเป็นวรรคที่หนึ่งของสัทธาฉันท 21 ครุฑที่อยู่ในกรอบหมายเลข 1 จะกลายเป็นวรรคที่สองของสัทธาฉันท 21 และเป็นวรรคต้นของมาลีฉันท 15 ส่วนครุฑที่อยู่ในกรอบหมายเลข 2 และ 3 จะกลายเป็นวรรคที่สามและวรรคที่สี่ของสัทธาฉันท 21 เช่นเดียวกับเป็นวรรคกลางและวรรคท้ายของมาลีฉันท 15

1.1.2 การจัดบาทและบท

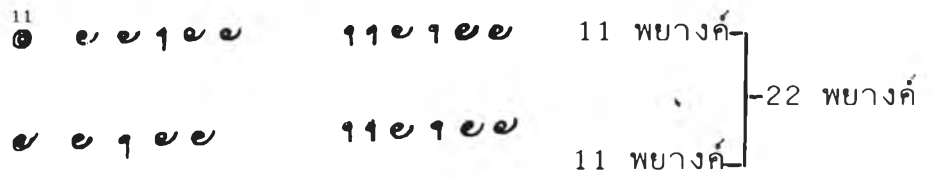
ทั้งสองส่วนนี้มีความสัมพันธ์กันโดยตรง กล่าวคือ จำนวนพยางค์ที่กำหนดไว้ในแต่ละบาทเมื่อรวมกันเป็น 1 บทแล้ว สังเกตได้ว่าไม่เกินกว่าจำนวนคำหรือจำนวนพยางค์ที่กำหนดไว้ในร้อยกรองชนิดต่างๆ ของไทย แนวการจัดบาทและบทของฉันทช่วงแรกเป็นดังนี้

1.1.2.1 ฉันทที่มีบาทละ 11-14 พยางค์

กำหนดให้ 2 วรรคเป็น 1 บาท 2 บาท ซึ่งเรียกว่าบาทเอกและบาทโทรวมกันเป็น 1 บท การแต่งต้องให้จบลงในบาทโทเท่านั้น จำนวนพยางค์ในแต่ละบทเป็นดังนี้

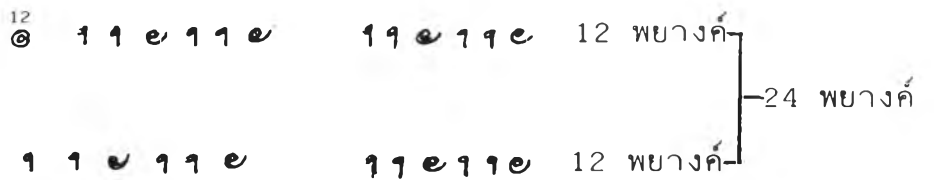
ก. อินทรวีเชียรฉันท 11

มีบทละ 2 บาท บาทละ 11 พยางค์ หนึ่งบทเท่ากับ 22 พยางค์

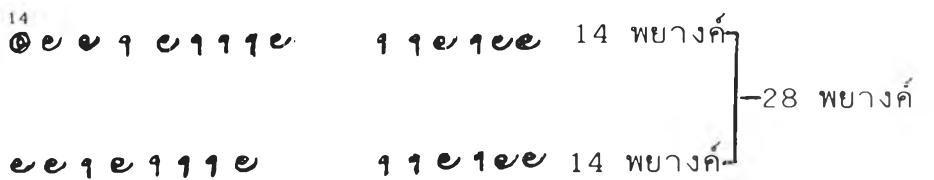
ข. โคกกัจฉ์ 12

มีบาทละ 2 บาท บาทละ 12 พยางค์ หนึ่งบทเท่ากับ 24 พยางค์

ค. วสันตคิลกัจฉ์ 14

มีบาทละ 2 บาท บาทละ 14 พยางค์ หนึ่งบทเท่ากับ 28 พยางค์

1.2.2 ฉันทที่มีบาทละ 15-21 พยางค์

กำหนดให้ 3 วรรค เป็น 1 บาท หนึ่งบาท เท่ากับ 1 บท เนื่องจากไม่มีบาทเอกและบาทโท การแต่งจะจบลงในบาทใดก็ได้ จำนวนพยางค์ในแต่ละบาทเป็นดังนี้

1. ฉันทไทย 1 บท เท่ากับฉันทอินเดีย 1/2 บท หรือ 2 บาท

ได้แก่ อินทรวชิรฉันท 11 โศภกฉันท 12 และวสันตฉันท-
ฉันท 14 ทั้งนี้เพราะไทยนำฉันทอินเดียมาเพียงชนิดละ 2 บาท เป็นจำนวนครึ่งหนึ่ง
ของฉันทอินเดีย 1 บท ซึ่งมี 4 บาท ทำให้จำนวนพยางค์ในหนึ่งบทมี 22, 24
และ 28 พยางค์ตามลำดับ ซึ่งอยู่ในเกณฑ์กำหนดร้อยกรองของไทยที่มีบทละ 12-36
พยางค์แตกต่างกันไปตามชนิดของคำประพันธ์ แทนที่จะรับฉันทอินเดียมาทั้งบท บทละ
4 บาท อันจะทำให้มีจำนวนพยางค์ในหนึ่งบทมากถึง 44, 48 และ 56 พยางค์
ซึ่งเกินกว่าจำนวนพยางค์ที่ใช้ในการแต่งคำประพันธ์ไทย

2. ฉันทไทย 1 บท เท่ากับฉันทอินเดีย 1/4 บทหรือ 1 บาท

ได้แก่ มาลีฉันท 15 สัททูลวิกิพีตฉันท 19 และสัทธราฉันท 21
 ทั้งนี้เพราะไทยนำฉันทอินเดียมาเพียงชนิดละ 1 บาท อันเป็นจำนวนเศษหนึ่งส่วนสี่
ของฉันทอินเดีย 1 บท ซึ่งมี 4 บาท ทำให้จำนวนพยางค์ในหนึ่งบทมี 15, 19
และ 21 พยางค์ตามลำดับ ซึ่งอยู่ในเกณฑ์กำหนดร้อยกรองของไทยที่มีบทละ 12-36
คำแตกต่างกันไปตามชนิดของคำประพันธ์ แทนที่จะรับฉันทอินเดียมาทั้งบท บทละ
4 บาท อันจะทำให้มีจำนวนพยางค์ในหนึ่งบท มากถึง 60, 76 และ 84 พยางค์
ซึ่งเกินกว่าเกณฑ์จำนวนพยางค์ที่ใช้ในการแต่งคำประพันธ์ไทย

หากพิจารณาเปรียบเทียบจำนวนพยางค์ที่กำหนดในคำประพันธ์ไทย
1 บท กับจำนวนพยางค์ในฉันท 1 บท จะเห็นได้ว่าฉันททั้ง 6 ชนิดที่คัดเลือกมา
ปรับปรุงให้เป็นหนึ่งบทนั้น มีจำนวนพยางค์ต่ำสุด 15 พยางค์ สูงสุด 28 พยางค์
ซึ่งอยู่ในเกณฑ์กำหนดของร้อยกรองไทยหนึ่งบทที่มีจำนวนพยางค์ต่ำสุด 12 พยางค์
สูงสุด 36 พยางค์ ดังตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 3) ตารางแสดงจำนวนค่าของร้อยกรองไทย 1 บท

โคลง		กาพย์	ฉันท์	กลอน
โคลงโบราณ		กาพย์ยานี 11 22 พยางค์	อินทรวชิระฉันท์ 11 22 พยางค์	กลอน 6 24 พยางค์
-วิชมาลี	-มหาวิชมาลี	กาพย์ถंबัง 16 16 พยางค์	โตฏกฉันท์ 12 24 พยางค์	กลอน 7 28 พยางค์
-จิตรลดา	-มหาจิตรลดา			
-สินธุมาลี	-มหาสินธุมาลี			
-นันททาลัย	-มหานันททาลัย			
28 พยางค์	30 พยางค์			
โคลงสี่สุภาพ 30 พยางค์		กาพย์สุรางคนางค์ 28 28 พยางค์	วสันตดิถีฉันท์ 14 28 พยางค์	กลอน 8 32 พยางค์
โคลงสามสุภาพ 19 พยางค์		กาพย์สุรางคนางค์ 32 32 พยางค์	มาลินีฉันท์ 15 15 พยางค์	กลอน 9 36 พยางค์
โคลงสองสุภาพ 14 พยางค์		กาพย์สุรางคนางค์ 36 36 พยางค์	สัททวิภักตีฉันท์ 19 19 พยางค์	
โคลงสี่ด้น 28 พยางค์			สัทธาฉันท์ 21 21 พยางค์	
โคลงสามด้น 17 พยางค์				
โคลงสองด้น 12 พยางค์				

- หมายเหตุ:-
1. โคลง ไม่นับรวมคำสร้อย
 2. ร่าย ไม่นำมารวมเพราะ เป็นคำประพันธ์ที่มีได้กำหนดเป็นบทแน่นอนชัดเจน จึงไม่อาจประมาณจำนวนคำแน่นอนในแต่ละบทได้
 3. กลอน แม้เป็นคำประพันธ์ที่เกิดขึ้นหลังจากรับฉันทเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของคำประพันธ์ไทยแล้ว ก็ยังมีจำนวนคำในแต่ละบทอยู่ในเกณฑ์กำหนดของร้อยกรองไทย ในที่นี้ไม่นับรวมกลอนดอกสร้อยสักวาเพราะ เป็นกลอนผสมที่มีกลอน 2 บทรวมกัน ส่วนกลอนเสภาและกลอนบทละครไม่อาจกำหนดความยาวให้แน่นอนได้ขึ้นอยู่กับเนื้อความเป็นสำคัญ

1.1.3 การกำหนดสัมผัส

สัมผัส หรือ ความคล้องจอง คือ ลักษณะบังคับที่ร้อยกรองทุกชนิดของไทยจะขาดเสียมิได้ ทั้งนี้เพราะนอกจากจะเป็นสิ่งที่แสดงถึงลักษณะเฉพาะตัวของร้อยกรองไทยแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นทั้งตัวแบ่ง และ ตัวเชื่อมโยง ส่วนต่างๆ ของร้อยกรองในเวลาเดียวกัน

กวีไทยในยุคก่อนตำราฉันทวิธีและมาตราพฤติได้นำสัมผัสทั้งสัมผัสบังคับและสัมผัสเสริมที่นิยมใช้กับคำประพันธ์ประเภทอื่นๆ อยู่ก่อนแล้วมาใช้กับฉันท เพื่อทำให้ฉันทซึ่งเป็นคำประพันธ์ของอินเดียกลายเป็นคำประพันธ์ที่มีลักษณะสอดคล้องกับร้อยกรองประเภทอื่นๆ ของไทย

1.1.3.1 สัมผัสบังคับ

สัมผัสบังคับ หรือ สัมผัสนอก ได้แก่ **สัมผัสสระ** นอกจากเป็นตัวแบ่งบท บาท วรรคให้แยกออกจากกันแล้ว ยังเป็นตัวเชื่อมโยงแต่ละวรรคแต่ละบาทของร้อยกรองแต่ละชนิดให้รวมกันเป็น **บท** เดียวกัน โดยสมบูรณ์อีกด้วย อาจกล่าวได้ว่ากวีไทยอาศัยผลกระทบทางเสียงอันเกิดจากเสียงสัมผัส ได้แก่ น้ำหนักของเสียง และ คุณลักษณะของเสียง ให้บังเกิดผล 2 ลักษณะด้วยกัน

ลักษณะแรก คำรับส่งสัมผัสจะมีน้ำหนักของเสียงเน้นหนักมากกว่าคำอื่นๆ ในร้อยกรองบทเดียวกัน โดยเฉพาะร้อยกรองไทยกำหนดตำแหน่งคำท้ายบท ท้ายบาท และท้ายวรรคเป็นคำรับส่งสัมผัส ก็ยังทำให้เห็นความแตกต่างของเสียงคำรับส่งสัมผัสกับคำอื่นๆ ในบทชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้สัมผัสยังสัมพันธ์กับจังหวะหยุดของการอ่านร้อยกรองตรงที่รับสัมผัสมักจะ เน้นเสียงและทอดยาวกว่าปกติทำให้เกิดจังหวะหยุดขึ้น ทั้งสองประการนี้ส่งผลให้แต่ละบท แต่ละบาท แต่ละวรรคของร้อยกรองบทเดียวกันแยกออกจากกันไปโดยปริยาย

ลักษณะหลัง คำรับส่งสัมผัสจะมีเสียงคล้องจองที่ต่อเนื่องกันระหว่างคำรับส่งสัมผัสด้วยกันซึ่งอยู่ต่างวรรค ต่างบาทและต่างบท ส่งผลให้แต่ละบท แต่ละบาท แต่ละวรรคของร้อยกรองบทเดียวกันมีความต่อเนื่องเชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งยังส่งผลในลักษณะเดียวกันต่อร้อยกรองบทถัดไป ซึ่งมีสัมผัสระหว่างบทเชื่อมโยงกับร้อยกรองบทก่อนหน้านี้อีกด้วย

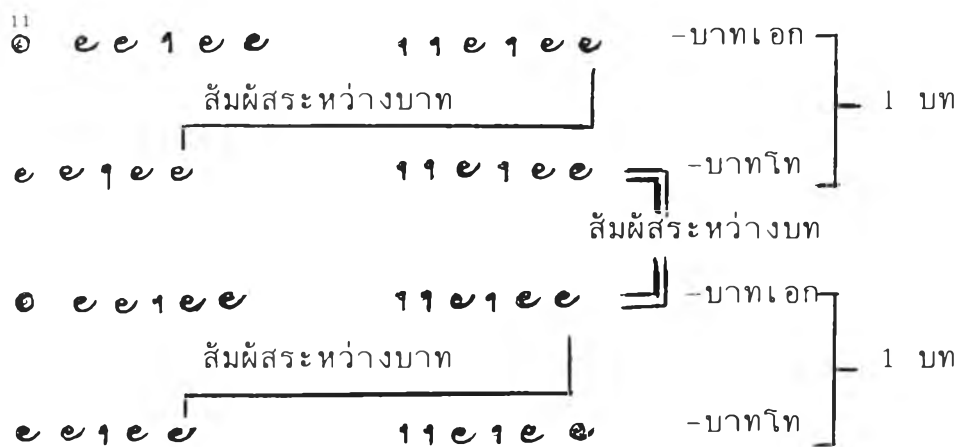
ฉันททั้ง 6 ชนิดในช่วงแรกนั้นนอกจากจะมีการกำหนดบท บาท วรรคแล้ว ยังจัดวางสัมผัสที่แตกต่างกันไป ดังนี้

1.1.3.1.1 สัมผัสของฉันทที่มีบาทละ 11-14

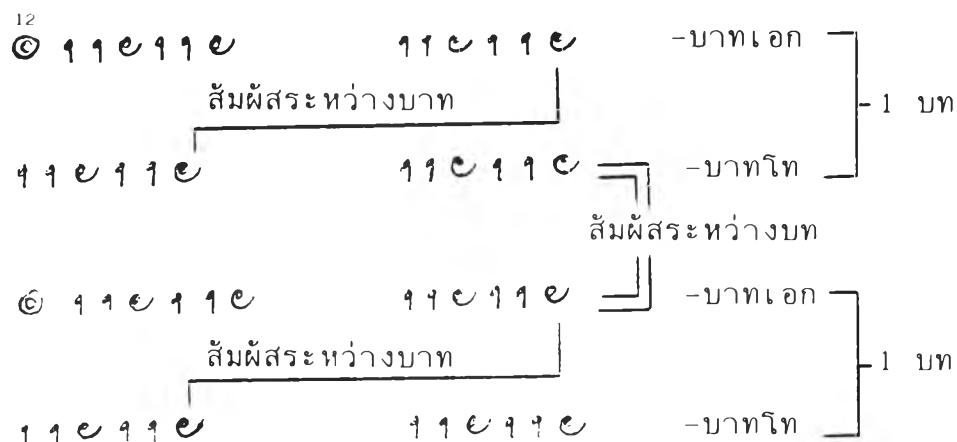
พยางค์

อินทรวีเชียรฉันท 11 โศภณฉันท 12 และวสันตดิถีฉันท 14 ในช่วงแรกนี้มีเพียงสัมผัสระหว่างบาทและระหว่างบทเป็นสัมผัสบังคับ ส่วนสัมผัสระหว่างวรรค (วรรคหน้ากับวรรคหลังของบาทเอก) มีบ้างประปรายดังแผนภาพต่อไปนี้

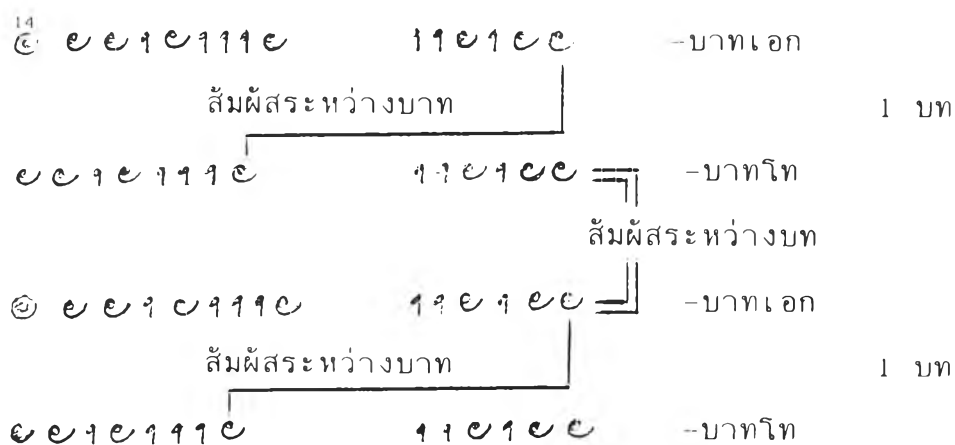
ก. อินทรวีเชียรฉันท 11

ข. โศลกฉันท 12

ค. วสันตฉันทฉันท 14

มีข้อสังเกตว่าในกรณีที่มีสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สอง แล้วกำหนดให้พยางค์รับสัมผัสของวรรคที่สองเป็นพยางค์ที่ 1 หรือพยางค์ที่ 2 ซึ่งเป็นลหุทั้งโดยรูปคำและตำแหน่งคำ กวีในยุคก่อนตำราฉันทวิธีและมาตราพฤติจะ เปลี่ยนพยางค์ลหุดังกล่าวให้เป็นครุที่มีสระและมาตราสะกดเดียวกับพยางค์ท้ายวรรคที่หนึ่งเพื่อให้สัมผัสกัน ลักษณะนี้จะพบเสมอในฉันท 11, ฉันท 12 และฉันท 14 ซึ่งถือได้ว่าเป็นการแทนที่เสียงเบาของพยางค์ลหุด้วยเสียงสัมผัสสระ

1.1.3.1.2 สัมผัสของฉันทที่มีบาทละ 15-21

พยางค์

มาลินีฉันท 15 สัททวิภิกษิตฉันท 19

และสัทธาฉันท 21 ในช่วงแรกมีสัมผัสระหว่างวรรคต้นกับวรรคกลาง และสัมผัสระหว่างบท

ก. มาลินีฉันท 15

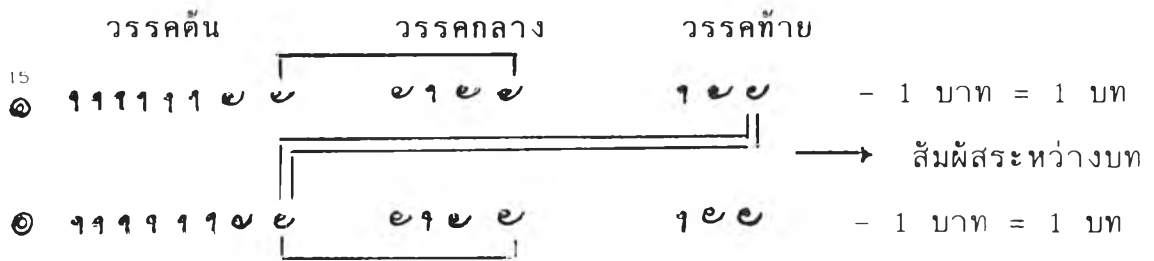
ในช่วงแรกนี้มีรูปแบบมาลินีฉันทซึ่งต่างกันเป็น 3 ลักษณะมีผลต่อสัมผัสโดยตรง

ก.1 มาลินีฉันท 15 บทละ 4 บาท

นอกจากมีสัมผัสระหว่างวรรคต้นกับวรรคกลางในแต่ละบาทแล้ว ยังมีสัมผัสระหว่างบาทที่ 1 กับบาทที่ 2, บาทที่ 2 กับบาทที่ 3 รวมทั้งสัมผัสระหว่างบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 และสัมผัสระหว่างบท (บาทที่ 4 บทแรกกับบาทที่ 1 บทถัดไป) อีกด้วย ทั้งนี้เพราะสัมผัสเป็นไปเพื่อให้สอดคล้องกับโครงสร้างของบทที่มี 4 บาทตามแบบฉันทของอินเดียนั่นเอง

ก.3 มาลินีฉันท 15 บทละ 1 บาท บาทละ 3 วรรค

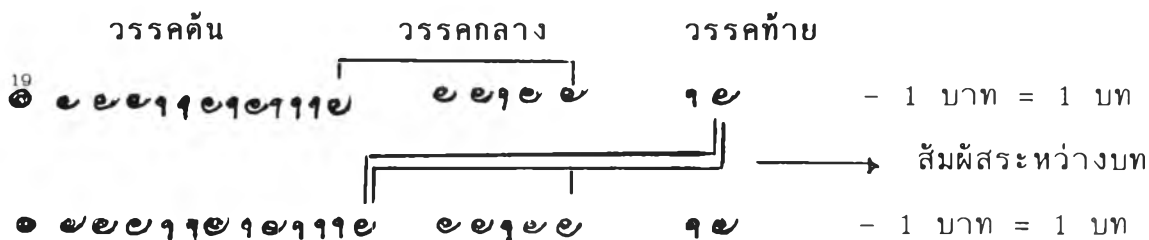
สัมผัสระหว่างบาทและบทที่กลายเป็นสัมผัสเดียวกันดังรูปแบบของมาลินีฉันท 15 ในข้อ ก.2 มีผลต่อสัมผัสของมาลินีฉันท 15 ในข้อนี้โดยตรง ร้อยกรองของไทยนั้นนิยมให้คำท้ายวรรคเป็นคำรับสัมผัสระหว่างบาทและระหว่างบท ในเมื่อพยางค์ที่ 4 ของวรรคที่สองของบทเป็นพยางค์รับสัมผัสระหว่างบาทและระหว่างบทในเวลาเดียวกัน จึงตัดพยางค์ที่ 4 ให้ขาดออกจากวรรคที่สองกลายเป็นพยางค์ท้ายวรรคของวรรคที่สองใหม่ อีก 3 พยางค์ที่เหลือจึงกลายเป็นพยางค์ของวรรคที่สาม มาลินีฉันท 15 ประเภทที่สามนี้จึงมีบทละ 1 บาท บาทละ 3 วรรค และมีแผนสัมผัสดังนี้

รูปแบบของมาลินีฉันทในข้อ ก.3 จึงเหมือนกับครึ่งบทของมาลินีฉันทในข้อ ก.1 นั้นเอง

ข. สัททลวิกกีฬิตฉันท 19

มีสัมผัสในลักษณะเดียวกันกับมาลินีฉันท 15 บทละ 1 บาท ดังนี้

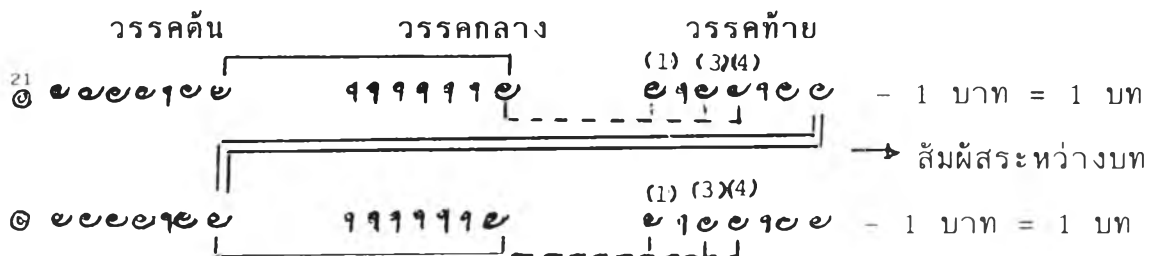

ค. สัทธราฉันท์ 21

รูปแบบของสัทธราฉันท์ 21 ที่ต่างกันเป็น 2 ลักษณะ มีผลต่อสัมผัสโดยตรง

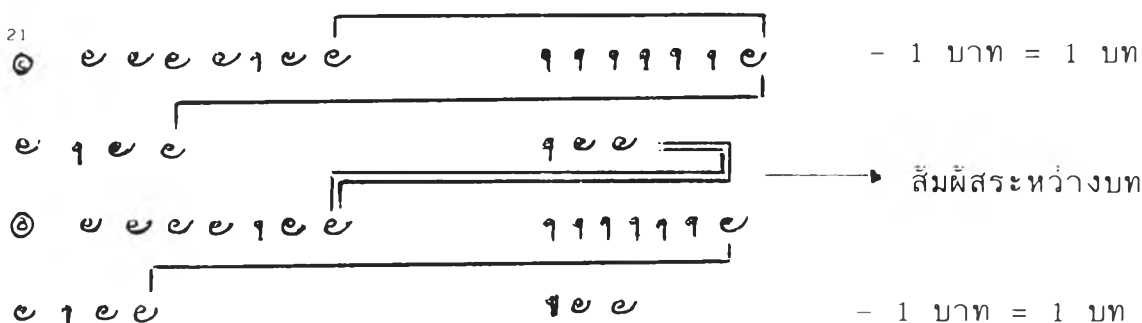
ค.1 สัทธราฉันท์ 21 บทละ 3 วรรค

จัดวางลักษณะสัมผัสเช่นเดียวกับมาลีฉันท์ 15 บทละ 1 บาทและสัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19 เพียงแต่เพิ่มสัมผัสระหว่างวรรคกลางกับวรรค-
ท้ายเข้ามา(จุดไข่ปลา)ติดต่อกันเป็นจำนวนหลายบทในลักษณะของสัมผัสบังคับ
และเป็นที่น่าสังเกตว่าตำแหน่งพยางค์รับสัมผัสในวรรคท้ายไม่ค่อยจะแน่นอนเท่าใดนัก
เป็นได้ตั้งแต่พยางค์ที่ 1, 3 และ 4 ซึ่งเป็นคำครุทั้งสิ้น

ค.2 สัทธาฉันท 21 บทละ 4 วรรค

มีลักษณะสัมผัสที่พัฒนามาจากสัมผัสของสัทธาฉันท 21 ในราชาพินาศคำฉันท ดังจะเห็นได้จากมีการแยกวรรคทำยออกเป็น 2 วรรค และกำหนดตำแหน่งพยางค์ทำยวรรคให้เป็นที่รับสัมผัสตามลักษณะของร้อยกรองไทย เพื่อให้สัมผัสปรากฏชัดเจน

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าแนวทางการกำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสของฉันทในช่วงแรก(สมัยอยุธยาจนถึงรัชกาลที่ 3) นั้นเป็นไปในลักษณะที่สอดคล้องกับระเบียบการประพันธ์หรือลักษณะบังคับของร้อยกรองไทยที่มี "คณะ พยางค์และสัมผัส" เป็นกรอบกำหนด โดยบังคับจำนวนพยางค์หรือจำนวนคำที่แน่นอน และแบ่งเป็นวรรค บาท บทที่มีจำนวนพยางค์หรือจำนวนคำตามแผนบังคับของฉันทชนิดต่างๆ และอาศัยสัมผัสสระ (สัมผัสนอก) เป็นตัวประสานวรรค บาทและบทให้มีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน

ยิ่งไปกว่านี้กวีไทยยังได้กำหนดบท บาท วรรคของฉันทที่รับมาจากอินเดียโดยอาศัยเกณฑ์ 3 ประการประกอบกับข้อกำหนดในเรื่อง "คณะ พยางค์และสัมผัส" ดังนี้

1. ยติหรือการเว้นจังหวะการอ่านหรือสวดของฉันทอื่นเทียบที่กำหนดตำแหน่งพยางค์เอาไว้แน่นอนในฉันทแต่ละชนิด
2. พยางค์ครุท้ายวรรค ท้ายบทและท้ายบาท
3. จำนวนคำหรือจำนวนพยางค์ใน 1 บทของร้อยกรองไทยแต่ละชนิด

1.1.3.2 สัมผัสเสริม

สัมผัสเสริม ได้แก่ สัมผัสสระที่เป็นสัมผัสใน และสัมผัสระหว่างวรรค สัมผัสในประกอบด้วยสัมผัสคั่นและสัมผัสชิด สัมผัสระหว่างวรรคประกอบด้วยสัมผัสระหว่างวรรคที่สามกับวรรคที่สี่ของฉันท 11, ฉันท 14 และฉันท 21 รวมทั้งสัมผัสระหว่างวรรคที่สองกับวรรคที่สามของฉันท 15 และฉันท 19 นอกจากสัมผัสเสริมจะทำหน้าที่เชื่อมโยงพยางค์ในวรรคเดียวกันหรือต่างวรรคให้ต่อเนื่องกัน เป็นการปรุงแต่งเสียงของคำประพันธ์ให้ไพเราะแล้ว เสียงสัมผัสดังกล่าวยังช่วยแทนที่เสียงหนักเสียงเบาของพยางค์ครุหูโดยตรงอีกด้วย

1.1.3.2.1 สัมผัสเสริมที่เชื่อมโยงพยางค์ในวรรค และต่างวรรค ได้แก่ สัมผัสเสริมที่มีตำแหน่งสัมผัสเป็นพยางค์ครุทั้งสองพยางค์ซึ่งมีแบบสัมผัส 3 ลักษณะใหญ่ คือ สัมผัสคั่น สัมผัสชิดและสัมผัสระหว่างวรรค

ก. สัมผัสคั่น

ตำแหน่งสัมผัสที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย ได้แก่ พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 3, พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4, พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5 หรือ 6, พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 6 และพยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 8 ตำแหน่งสัมผัสบางที่มีใช้ในฉันทหลายชนิด บางทีก็ใช้เฉพาะกับฉันทบางชนิดเท่านั้น

พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 3

มีข้อสังเกตว่าฉันทที่มีวรรคละ 4 พยางค์ซึ่งวางรูปบทละ 3 วรรค หรือ 4 วรรค หากมีพยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 3 เป็นครุ นิยมสัมผัสในตำแหน่ง ดังกล่าวดังจะเห็นได้จากสัมผัสกันในวรรคกลางของฉันท 15 หรือมาลีนี้ฉันทและ สัมผัสกันในวรรคที่สามของฉันท 21 หรือสัทธราฉันท

ฉันท 15 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒ $\overbrace{๒ ๑ ๒}$ ๑ ๒ ๒

(1) (3)

ฉันท 21 ๒ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒

$\overbrace{๒ ๑ ๒}$ ๑ ๒ ๒

(1) (3)

พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4

มีข้อสังเกตว่าฉันทที่มีวรรคละ 5, 6 หรือ 8 พยางค์ หากมีพยางค์ ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4 เป็นครุจะสัมผัสกันในตำแหน่งนี้เสมอ ไม่ว่าจะ เป็นฉันทที่วาง รูปเป็นบทละ 4 วรรคหรือ 3 วรรคก็ตาม ดังจะเห็นได้จากสัมผัสกันในวรรคหน้า ของฉันท 11 หรืออินทวิเชียรฉันท และฉันท 14 หรือวสันตดิถีฉันท รวมทั้ง สัมผัสกันในวรรคกลางของฉันท 19 หรือสัททวิภักตีฉันท ดังนี้

ฉันท 11 $\overbrace{๒ ๒ ๑ ๒}$ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒

(2) (4)

ฉันทน์ 14 $e e \overbrace{1 e} \quad 1 1 1 e \quad 1 1 e \quad 1 e e$
 (2) (4)

ฉันทน์ 19 $e e e 1 1 e 1 e 1 1 1 e \quad e e \overbrace{1 e e} \quad 1 e$
 (2) (4)

พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5

มีข้อสังเกตว่าฉันทน์ที่มีวรรคละ 6 พยางค์ หากมีพยางค์ที่ 3 และ พยางค์ที่ 5 เป็นครุจะสัมผัสกันในตำแหน่งนี้เสมอ ดังจะเห็นได้จากสัมผัสกันในวรรคหลังของฉันทน์ 11 และฉันทน์ 14

ฉันทน์ 11 $e e 1 e e \quad 1 1 e \overbrace{1 e e}$
 (3) (5)

ฉันทน์ 14 $e e 1 e 1 1 1 e \quad 1 1 e \overbrace{1 e e}$
 (3) (5)

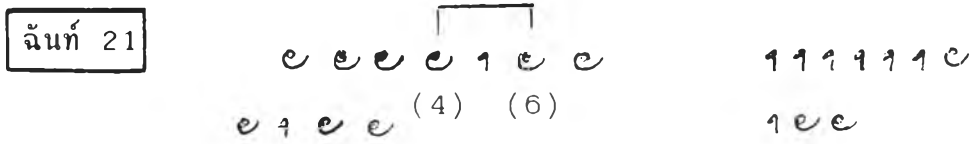
พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 6 และพยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 8

เป็นตำแหน่งสัมผัสที่มีใช้เฉพาะในวรรคต้นของฉันทน์ 19 มักใช้ควบคู่กัน หรือแยกใช้แบบใดแบบหนึ่ง

ฉันทน์ 19 $e e e \overbrace{1 1} \quad \overbrace{e 1 e 1 1 e} \quad e e 1 e e \quad 1 e$
 (3) (6) (8)

พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 6

เป็นตำแหน่งสัมผัสที่มีใช้เฉพาะในวรรคต้นของฉันท 21 ดังนี้

ข. สัมผัสชิด

ตำแหน่งสัมผัสที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย ได้แก่ พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2, พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3, พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4, พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5, พยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 6, พยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 7 และพยางค์ที่ 7 กับพยางค์ที่ 8 ตำแหน่งสัมผัสบางที่มีใช้ในฉันทหลายชนิด บางทีก็ใช้กับฉันทบางชนิดเท่านั้น

มีข้อสังเกตว่าสัมผัสชิดจะเกิดขึ้นเสมอในกรณีที่มีพยางค์ครุติดต่อกัน 2 พยางค์หรือมากกว่านั้น ตำแหน่งสัมผัสชิดมักอยู่ที่ท้ายวรรคมากกว่าต้นวรรคและภายในวรรค

พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2

พบที่ต้นวรรคหน้าของฉันท 11 และฉันท 14 รวมทั้งต้นวรรคแรกและต้นวรรคกลางของฉันท 19 ตลอดจนต้นวรรคแรกของฉันท 21

ฉันทน์ 11 $\overbrace{e e 1 e e} \quad 1 1 e 1 e e$
 (1)(2)

ฉันทน์ 14 $\overbrace{e e 1 e 1 1 e} \quad 1 1 e 1 e e$
 (1)(2)

ฉันทน์ 19 $\overbrace{e e e 1 e 1 e 1 1 e} \quad \overbrace{e e 1 e e} \quad 1 e$
 (1)(2) (1)(2)

ฉันทน์ 21 $\overbrace{e e e e 1 e e} \quad 1 1 1 1 1 e$
 (1)(2)
 $e 1 e e \quad 1 e e$

พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3

พบในวรรคแรกของฉันทน์ 19 และฉันทน์ 21 ทั้งที่มีบัพทละ 3 วรรค และ 4 วรรค รวมทั้งท้ายวรรคที่สามของฉันทน์ 15 และท้ายวรรคที่สี่ของฉันทน์ 21

ฉันทน์ 19 $\overbrace{e e e 1 e 1 e 1 1 e} \quad e e 1 e e \quad 1 e$
 (2)(3)

ฉันทน์ 21 $e e e e 1 e e \quad 1 1 1 1 1 e \quad e 1 e e 1 e e$
 (2)(3)
 $e e e e 1 e e \quad 1 1 1 1 1 e$
 (2)(3)
 $e 1 e e \quad 1 e e$
 (2)(3)

ฉันท 15 111111๒๒ ๒1๒๒ 1 ๒ ๒
 (2)(3)

พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4

พบที่ท้ายวรรคกลางของฉันท 15 และในวรรคที่หนึ่งและท้ายวรรคที่สามของฉันท 21 บทละ 4 วรรค

ฉันท 15 111111๒๒ ๒1๒ ๒ 1๒๒
 (3)(4)

ฉันท 21 ๒๒๒ ๒ 1 ๒๒ 111111๒
 (3)(4)
 ๒ 1 ๒ ๒ 1๒๒
 (3)(4)

พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5

พบที่ท้ายวรรคหน้าของฉันท 11 และท้ายวรรคกลางของฉันท 19

ฉันท 11 ๒ ๒ 1 ๒ ๒ 1 1 ๒ 1 ๒ ๒
 (4)(5)

ฉันท 19 ๒๒๒11๒๑๒๑1๒ ๒๒1๒ ๒ 1๒
 (4)(5)

พยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 6

พบที่ท้ายวรรคหลังของฉันท 11 และฉันท 14

ฉันท 11	๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑
				┌───┐	
				(5)(6)	

ฉันท 14	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
				┌───┐	
				(5)(6)	

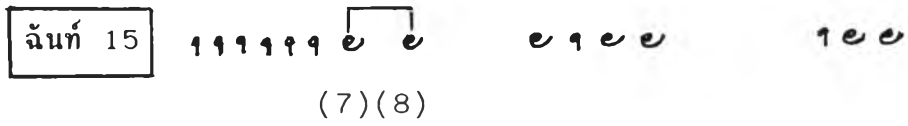
พยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 7

พบที่ท้ายวรรคที่หนึ่งของฉันท 21 ทั้งบทละ 3 วรรคและ 4 วรรค
และพบที่ท้ายวรรคที่สามของฉันท 21 บทละ 3 วรรค

ฉันท 21	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
				┌───┐	┌───┐
				(6)(7)	(6)(7)
	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
				┌───┐	
				(6)(7)	
	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑			

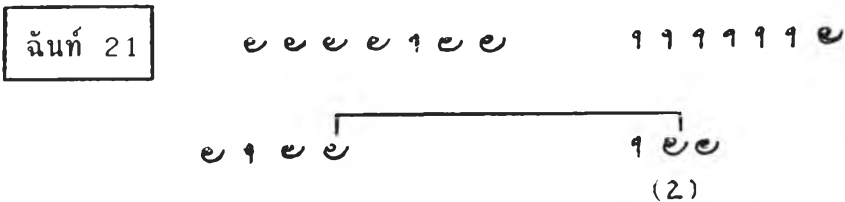
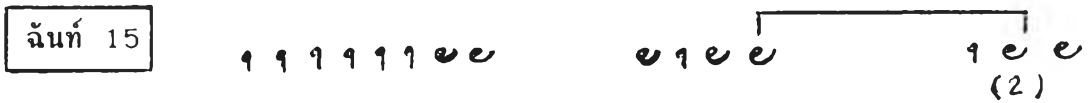
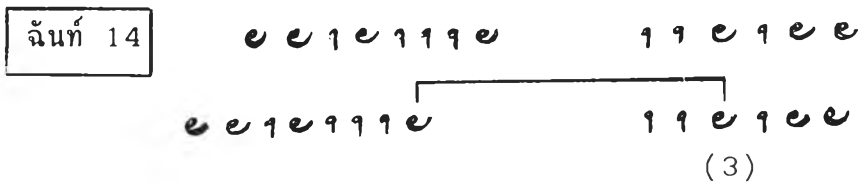
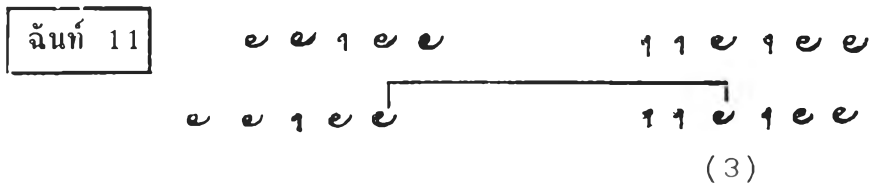
พยางค์ที่ 7 กับพยางค์ที่ 8

พบที่ท้ายวรรคต้นของฉันท 15

ค. สัมผัสระหว่างวรรค

สัมผัสระหว่างวรรคลักษณะนี้มีตำแหน่งสัมผัสระหว่างท้ายวรรค
รองสุดท้ายกับต้นวรรคสุดท้ายของฉันทบทเดียวกัน จะพบสัมผัสดังกล่าวในฉันท 11,
ฉันท 14, ฉันท 15 และฉันท 21

1.1.3.2.2 สัมผัสเสริมที่แทนที่เสียงหนักเบา

ของพยางค์ครุลหุ

ได้แก่ สัมผัสเสริมที่มีตำแหน่ง

สัมผัสเป็นพยางค์ลหุสองพยางค์ที่เปลี่ยนรูปเป็นครุแล้ว พยางค์ครุสองพยางค์ที่เปลี่ยนรูปเป็นลหุแล้ว รวมทั้งพยางค์ครุสัมผัสกับพยางค์ลหุที่เปลี่ยนรูปเป็นครุแล้ว อาจจะกล่าวได้ว่าการใช้ เสียงสัมผัส เข้ามาแทนที่เสียงครุลหุ เป็นอีกวิธีหนึ่งซึ่งกวีไทยยุคก่อน ค่ำราชันที่วรรณคดีและมาตราพุดิอาจจะ เห็นว่ามีส่วนช่วยให้การประพันธ์ฉันท เป็นไปได้โดยราบรื่นยิ่งขึ้น เพราะ เป็นการนำสิ่งที่คุ้นเคยและเป็นความนิยมในการประพันธ์ ร้อยกรองของไทย เข้ามาช่วยลดความยากลำบากในการหาคำครุลหุซึ่งเป็นข้อกำหนด สวนทางกับธรรมชาติของภาษาไทยที่มีคำลหุใช้น้อยมาก ยิ่งไปกว่านั้นอาจจะมองได้ว่าเป็นวิธีการอย่างหนึ่งซึ่งกวีในยุคนี้ใช้ปรับ ‘ฉันทบาลี’ ให้มีลักษณะความเป็นไทยมากขึ้น จุดประสงค์ของการใช้สัมผัสเสริมกับฉันทจึงมิได้เป็นไปเพื่อ ปรุงแต่ง เสียงของคำ ประพันธ์ให้ไพเราะ เพียงประการเดียวเท่านั้น หากแต่มีจุดประสงค์มากกว่านั้น คือ ใช้ เสียงสัมผัสมาแทนที่เสียงหนัก เสียง เบาโดยตรง เพื่อลดความสำคัญของครุลหุซึ่งเป็นลักษณะ เฉพาะของคำประพันธ์อินเดีย ในทางตรงกันข้ามก็เป็นการเพิ่มความสำคัญของเสียงสัมผัสที่คล้องจองกันซึ่งเป็นลักษณะ เฉพาะของคำประพันธ์ไทย วิธีการนั้นนอกจากจะทำให้ฉันทกลายเป็นคำประพันธ์ที่มีลักษณะ สอดคล้องกับร้อยกรอง ประเภทอื่นๆของไทยแล้ว ยังเป็นการเบี่ยงเบนความสนใจของผู้อ่านจากเสียงหนัก เบาซึ่งอาจจะขาดหายไปในช่วงตอนหรือมีจำนวนครุลหุน้อยหรือมากกว่าที่กำหนดไว้ ให้มุ่งมาที่เสียงสัมผัส เสียงสัมผัสจะทำให้เสียงของคำต่างๆที่บรรจุอยู่ในฉันทแต่ละบทมีความเชื่อมโยงกัน ผู้อ่านจะไม่เกิดความรู้สึกสะดุดว่ามีเสียงลหุบางที่ขาดไปหรืออยู่สลับที่สลับตำแหน่งกันในกรณีที่กวีไม่สามารถหาคำครุลหุมาใช้ในตำแหน่งที่กำหนดได้

สัมผัสเสริมที่แทนที่เสียงหนักเบาของพยางค์ครุหมีแบบสัมผัส 3
 ลักษณะใหญ่ คือ สัมผัสคั่น สัมผัสชิดและสัมผัสระหว่างวรรค

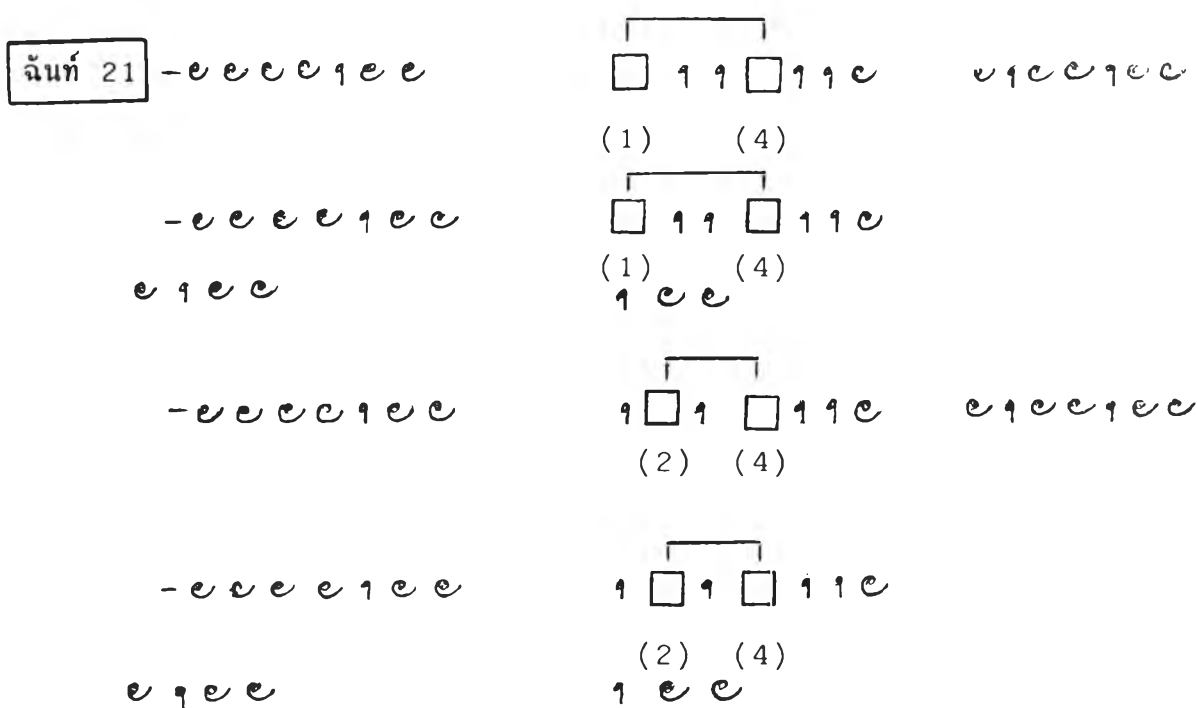
ก. สัมผัสคั่น

ก.1 พยางค์หลุสองพยางค์ที่เปลี่ยนรูปเป็นครุแล้ว

สัมผัสคั่นลักษณะนี้มีตำแหน่งที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย
 ได้แก่ พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 4, พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4 และพยางค์ที่ 2
 กับพยางค์ที่ 5 ตำแหน่งสัมผัสเหล่านี้มีใช้ในฉันท 15 และฉันท 21 เท่านั้น

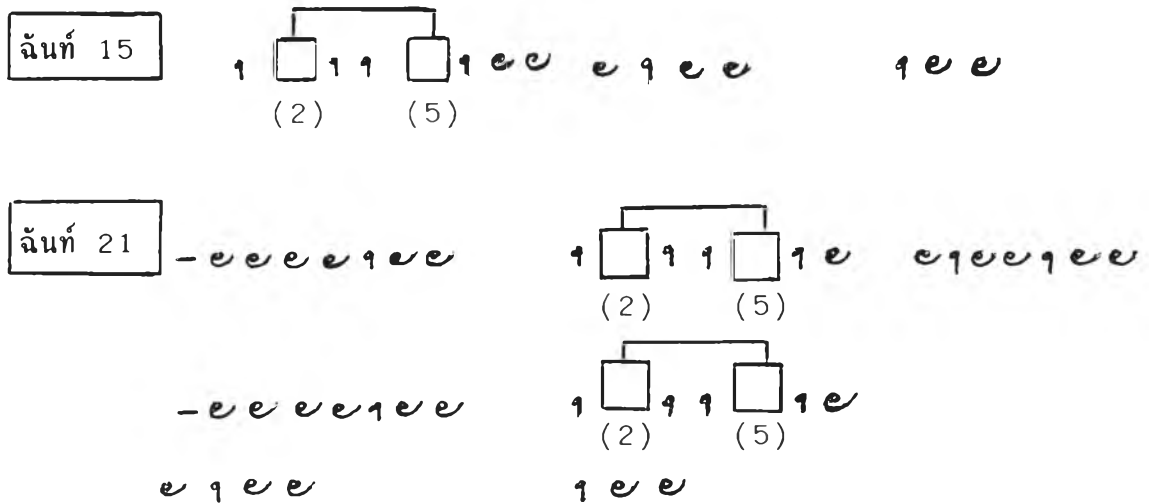
พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 4 และพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4

มีใช้ในวรรคที่สองของฉันท 21 ทั้งบทละ 3 วรรคและ 4 วรรค

พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 5

มีใช้ในวรรคต้นของฉันท 15 และในวรรคที่สองของฉันท 21 ทั้งบทละ 3 วรรคและ 4 วรรค

ก.2 พยางค์ครูสองพยางค์ที่เปลี่ยนรูปเป็นลหุแล้ว

สัมผัสต้นลักษณะนี้มีตำแหน่งที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย ได้แก่ พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4, พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5 และพยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 8 ตำแหน่งสัมผัสบางที่มีใช้ในฉันทหลายชนิด บางทีก็ใช้เฉพาะกับฉันทบางชนิดเท่านั้น

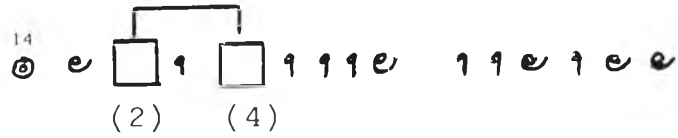
พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4

พบในวรรคหน้าของฉันท 11 และฉันท 14 รวมทั้งในวรรคกลางของฉันท 19

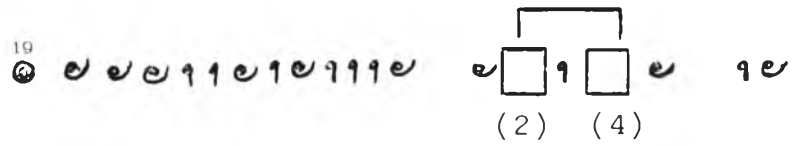
ฉันท 11

ฉันท 14

ฉันท 19

พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5

พบในวรรคหลังของฉันท 11 และฉันท 14

ฉันท 11

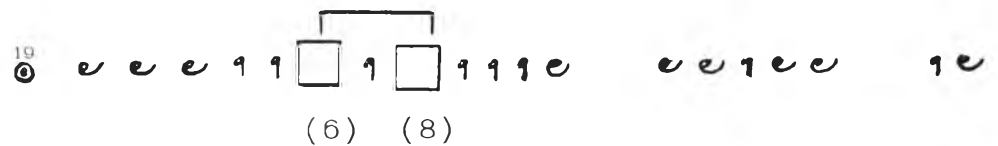
ฉันท 14

พยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 8

พบในวรรคต้นของฉันท 19

ฉันท 19

ก.3 พยางค์ครุสัมพันธ์กับพยางค์ลหุที่เปลี่ยนรูปเป็นครุแล้ว

สัมพันธ์กันลักษณะนี้มีตำแหน่งที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลาย ได้แก่ พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 3, พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5, พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ 6, พยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 8, พยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 8 และพยางค์ที่ 8 กับพยางค์ที่ 10

พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 3

พบในวรรคหน้าของฉันท 11, ฉันท 12 และฉันท 14 รวมทั้งในวรรคหลังของฉันท 11 และฉันท 14

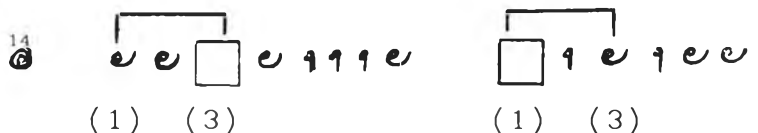
ฉันท 11

ฉันท 12

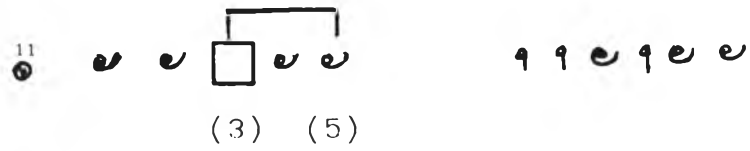
ฉันท 14

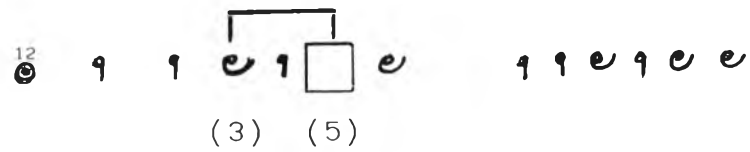
พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5

พบในวรรคหน้าของฉันท 11 และฉันท 12

ฉันท 11

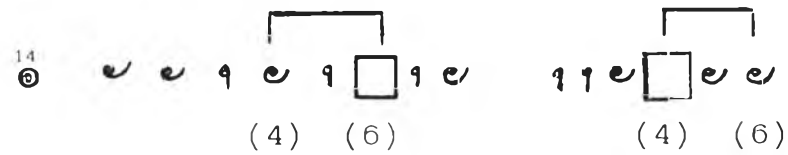
ฉันท 12

พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 6

พบในวรรคหน้าของฉันท 14 วรรคหลังของฉันท 11 และฉันท 14

ฉันท 14

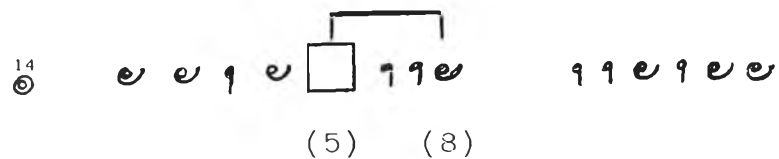
ฉันท 11

พยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 8

พบในวรรคหน้าของฉันท 14

ฉันท 14

พยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 8

พบในวรรคหน้าของฉันท 14

ฉันท 14

¹⁴ ๕ ๕ ๑ ๕ ๑ □ ๑ ๕ ๑ ๑ ๕ ๑ ๕ ๕
(6) (8)

พยางค์ที่ 8 กับพยางค์ที่ 10

พบในวรรคต้นของฉันท 19

ฉันท 19

¹⁹ ๕ ๕ ๕ ๑ ๑ ๕ ๑ ๕ ๑ □ ๑ ๕ ๕ ๑ ๕ ๕ ๑ ๕
(8) (10)

ข. สัมผัสชนิด

ข.1 พยางค์หลุสองพยางค์ที่เปลี่ยนรูปเป็นครุแล้ว

สัมผัสชนิดลักษณะนี้มีตำแหน่งที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย ได้แก่ พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2, พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4 และพยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 7 สัมผัสบางที่มีใช้ในฉันทหลายชนิด บางที่มีใช้เฉพาะฉันทบางชนิด

พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2

พบในวรรคหลังของฉันท 11 และฉันท 14

ฉันท 11

ฉันท 14

พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4

พบในวรรคที่สองของฉันท 21

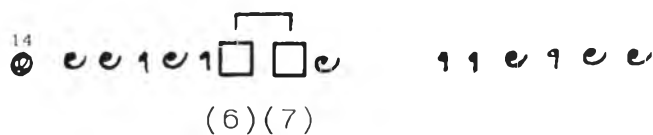
ฉันท 21

พยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 7

พบในวรรคหน้าของฉันท 14

ฉันท 14

ข.2 พยางค์ครุสองพยางค์ที่เปลี่ยนรูปเป็นลหุแล้ว

สัมผัสชนิดลักษณะนี้ไม่มีใครพบมากเท่าใดนัก ได้แก่ พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2, พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3 และพยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5 ซึ่งเป็นตำแหน่งสัมผัสที่พบในฉันทต่างชนิดกัน

พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2

พบในวรรคหน้าของฉันท 14

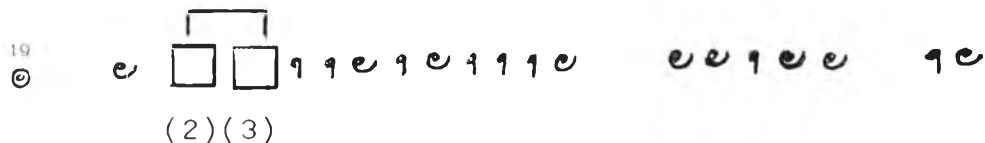
ฉันท 14

พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3

พบในวรรคต้นของฉันท 19

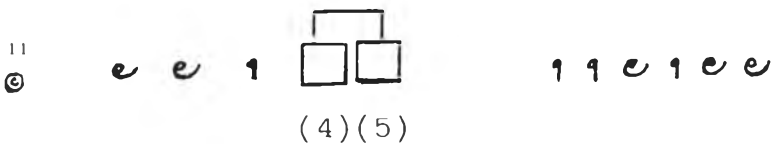
ฉันท 19

พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5

พบที่ท้ายวรรคหน้าของฉันท 11

ฉันท 11

ข.3 พยางค์ครุสัมผัสกับพยางค์ลหุที่เปลี่ยนรูปเป็นครุแล้ว

สัมผัสชนิดลักษณะนี้มีตำแหน่งสัมผัสที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย ได้แก่ พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3, พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4, พยางค์

ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5 และพยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 7 ตำแหน่งสัมผัสบางที่มีใช้กับฉันทลักษณ์ บางที่ก็ใช้เฉพาะกับฉันทลักษณ์บางชนิดเท่านั้น

พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3

พบในวรรคหน้าและวรรคหลังของฉันทลักษณ์ 11 และฉันทลักษณ์ 14 รวมทั้งในวรรคกลางของฉันทลักษณ์ 15 และฉันทลักษณ์ 19

ฉันทลักษณ์ 11

¹¹
๑ ๒ ๒ □ ๒ ๒
(2)(3)

๑ □ ๒ ๑ ๒ ๒
(2)(3)

ฉันทลักษณ์ 14

¹⁴
๑ ๒ ๒ □ ๒ ๑ ๑ ๒
(2)(3)

๑ □ ๒ ๑ ๒ ๒
(2)(3)

ฉันทลักษณ์ 15

¹⁵
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒

๒ □ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒
(2)(3)

ฉันทลักษณ์ 19

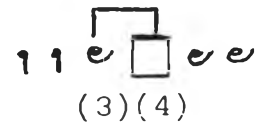
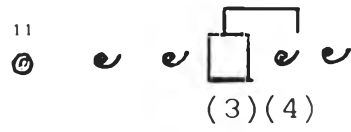
¹⁹
๑ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒

๒ ๒ □ ๒ ๒ ๑ ๒
(2)(3)

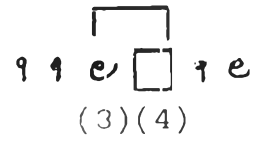
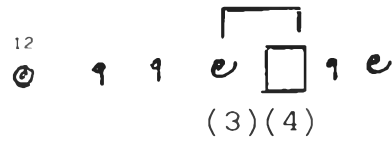
พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4

พบในวรรคหน้าและวรรคหลังของฉันทลักษณ์ 11 และฉันทลักษณ์ 12 รวมทั้งพบในวรรคหลังของฉันทลักษณ์ 14

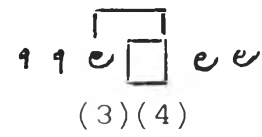
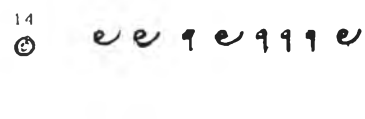
ฉันทน์ 11

ฉันทน์ 12

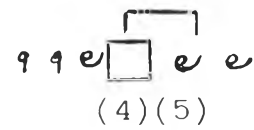
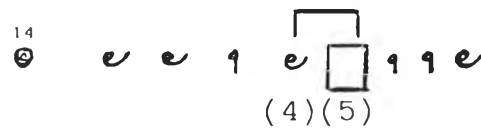
ฉันทน์ 14

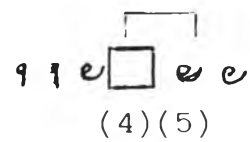
พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5

พบในวรรคหน้าของฉันทน์ 14 และในวรรคหลังของฉันทน์ 11

ฉันทน์ 14

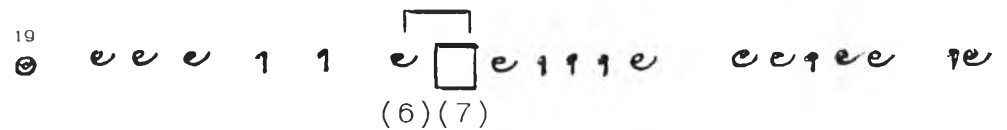
ฉันทน์ 11

พยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 7

พบในวรรคต้นของฉันทน์ 19

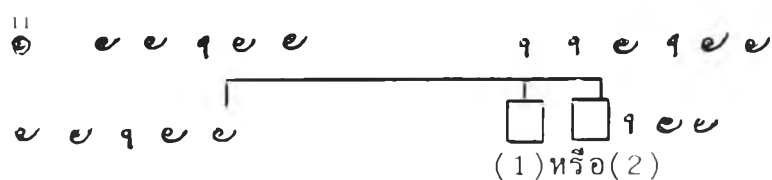
ฉันทน์ 19

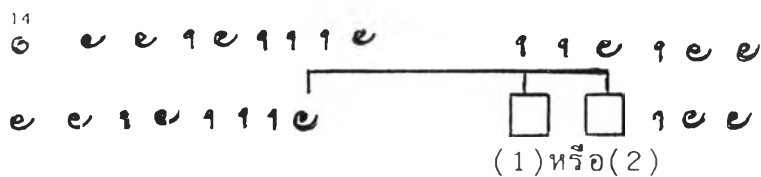
ค. สัมผัสระหว่างวรรค

สัมผัสระหว่างวรรคลักษณะนี้พบไม่มากนักมีตำแหน่งสัมผัสระหว่างพยางค์ท้ายวรรคที่สองหรือพยางค์ท้ายวรรคที่สามกับพยางค์ที่ 1 หรือพยางค์ที่ 2 ของวรรคถัดไปซึ่งเป็นพยางค์หลุดแต่เปลี่ยนรูปเป็นครุแล้ว จะพบสัมผัสในฉันท 11, ฉันท 14 และฉันท 19

ฉันท 11

ฉันท 14

ฉันท 19

1.2. ฉันทในช่วงหลัง

ฉันท 6 ชนิดที่มีอยู่ในช่วงแรกยังคงใช้ต่อมาในช่วงหลังโดยมีรูปแบบคงเดิมโดยเฉพาะฉันทที่แบ่งเป็นบาทละ 2 วรรค สัมผัสระหว่างวรรคหน้ากับวรรคหลังของบาทเอกที่เคยมีใช้เพียงประปรายในช่วงแรก ได้กลายเป็นสัมผัสที่นิยมใช้กันมากในช่วงหลัง จนเกือบจะกลายเป็นสัมผัสบังคับไปเลยทีเดียว

ส่วนฉันทที่มีใช้เพิ่มขึ้นในช่วงนี้อีก 31 ชนิดนั้นมีการกำหนดบท บาท วรรค และสัมผัสบังคับดังนี้

1.2.1 ฉันทน์ที่กำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับในลักษณะเดียวกับอินทรวีเชียรฉันทน์ 11 ได้แก่ อุเพนทรวีเชียรฉันทน์ 11 อุปัญจिताฉันทน์ 11 และอินทรวงศ์ฉันทน์ 12

ฉันทน์ในกลุ่มนี้ คือ ฉันทน์ที่มีจำนวนและตำแหน่งของครุตรงกันหรือใกล้เคียงกับอินทรวีเชียรฉันทน์ 11 จึงกำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือกำหนดให้ 1 บท มี 2 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค แบ่งเป็นวรรคหน้าและวรรคหลัง มีด้วยกัน 4 วรรคต่อ 1 บท นอกจากนี้มีสัมผัสระหว่างบาทและระหว่างบทแล้ว ก็ยังมีสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองของบาทเอก โดยกำหนดให้พยางค์ท้ายวรรคที่หนึ่งสัมผัสกับพยางค์ที่สามของวรรคที่สองบาทเดียวกันซึ่งเป็นสัมผัสที่นิยมกันอย่างแพร่หลายในสมัยรัตนโกสินทร์

ฉันทน์ในข้อ 1.2.1 นี้แบ่งออกเป็น

1.2.1.1 ฉันทน์ที่มีครุหลุ่ส่วนท้ายบาทเหมือนอินทรวีเชียรฉันทน์ 11 ซึ่งมาจาก "อินทรวุชรา"(ส.)หรือ "อินทวชิรา"(ป.) ได้แก่

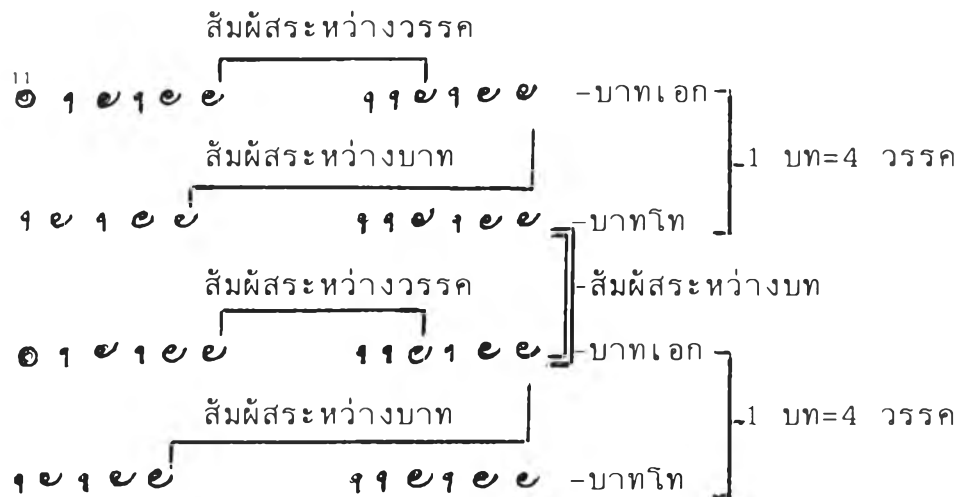
"อุเพนทรวีเชียรฉันทน์ 11" ซึ่งมาจาก "อุเพนทรวุชรา"(ส.)หรือ "อุเพนทวชิรา"(ป.)

"อุปัญจिताฉันทน์ 11" ซึ่งมาจาก "อุปสุธิตา"(ส.)หรือ "อุปัญจिता"(ป.)

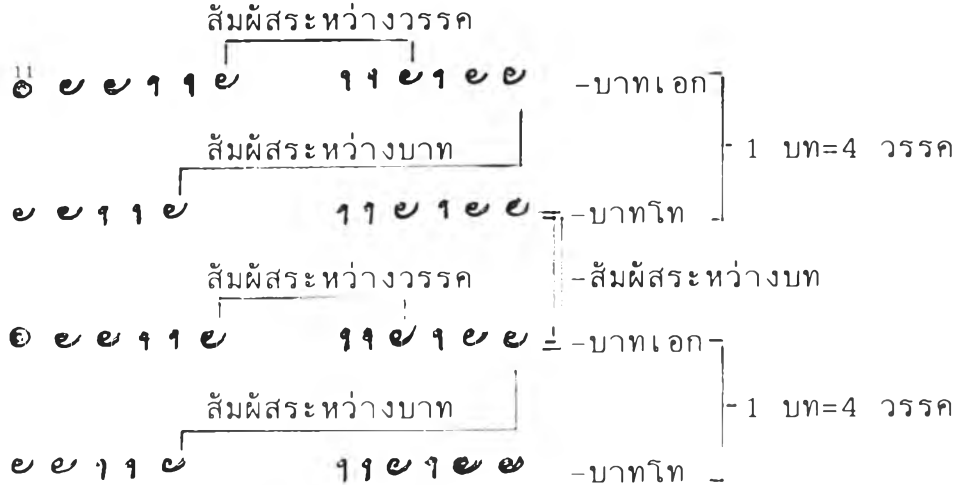
อินทรวุชรา(ส.)หรือ อินทวชิรา(ป.)	๒ ๒ ๑ ๒ ๒	<table border="0" style="font-family: monospace;"> <tr><td>๑</td><td>๑</td><td>๒</td><td>๑</td><td>๒</td><td>๒</td></tr> <tr><td>๑</td><td>๒</td><td>๑</td><td>๒</td><td>๒</td><td>๒</td></tr> <tr><td>๑</td><td>๑</td><td>๒</td><td>๑</td><td>๒</td><td>๒</td></tr> </table>	๑	๑	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๑	๒	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒
๑	๑		๒	๑	๒	๒														
๑	๒		๑	๒	๒	๒														
๑	๑	๒	๑	๒	๒															
อุเพนทรวุชรา(ส.)หรือ อุเพนทวชิรา(ป.)	๑ ๒ ๑ ๒ ๒																			
อุปสุธิตา(ส.)หรือ อุปัญจिता(ป.)	๒ ๒ ๑ ๑ ๒																			

อินทรวีเชียรฉันท 11 กำหนดวรรคหน้า 5 พยางค์ วรรคหลัง 6 พยางค์ อุเพนทรวีเชียรฉันท 11 และอุปปฏิทาฉันท 11 นอกจากนี้จะมีครุหุ ส่วนท้ายบาทเหมือนกับอินทรวีเชียรแล้ว ยังมีจำนวนพยางค์ในบาท 11 พยางค์ เท่ากับอินทรวีเชียรอีกด้วย ฉันททั้ง 2 ชนิดกำหนดบท บาท วรรคและสัมผัส บังคับในลักษณะเดียวกันกับอินทรวีเชียรอีกด้วย ดังปรากฏในแผนคำประพันธ์ ต่อไปนี้

อุเพนทรวีเชียรฉันท 11

อภิธานศัพท์ 11

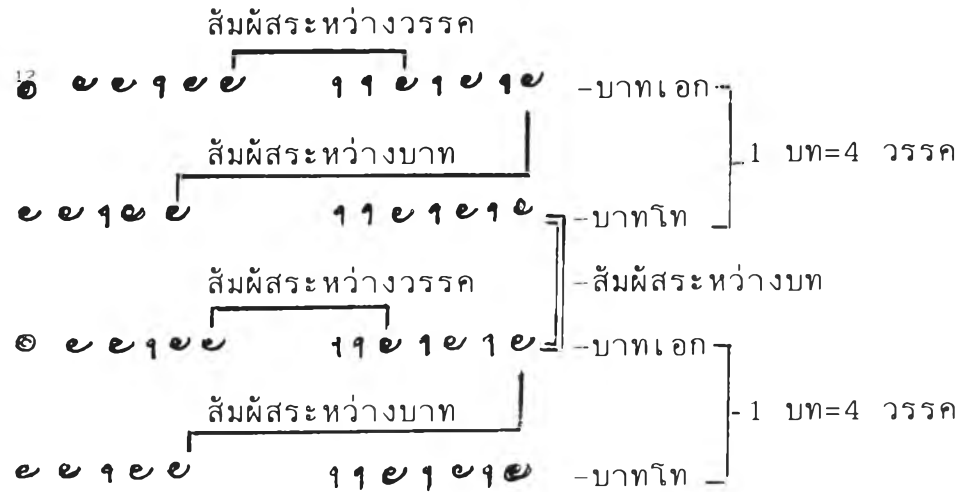

1.2.1.2 ฉันทที่มีครุหลุ่ส่วนต้นบาทเหมือนอินทรวีเชียร-
ฉันท 11 ได้แก่ "อินทรวงศ์ฉันท 12" ซึ่งมาจาก "อินทรวัดศา" (ส.) หรือ
"อินทวัส" (ป.)

อินทรวชฺรา(ส.)	อินทวชฺร(ป.)	๒ ๒ ๑ ๒ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒
อินทรวัดศา(ส.)	อินทวัส(ป.)	๒ ๒ ๑ ๒ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒

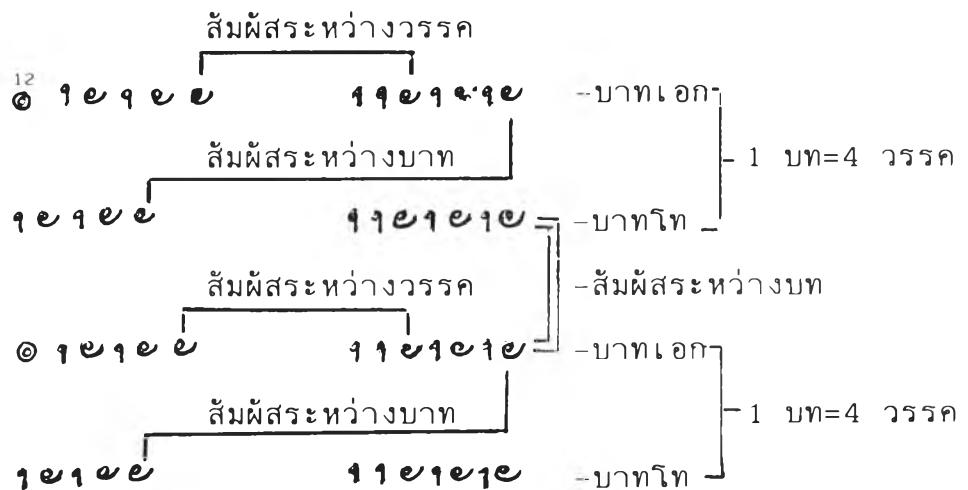
เมื่ออินทรวีเชียรฉันท 11 กำหนดวรรคหน้า 5 พยางค์ วรรคหลัง
6 พยางค์ อินทรวงศ์ฉันท 12 ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับอินทรวีเชียรฉันท 11 จึง
กำหนดวรรคหน้าที่มีครุหลุ่เหมือนอินทรวีเชียรให้มี 5 พยางค์เช่นเดียวกัน ส่วน
วรรคหลังก็เป็น 7 พยางค์ที่เหลือ (หลุ่ที่อยู่ในกรอบเล็กคือส่วนที่ต่างจากอินทรวี-
เชียร) อีกทั้งกำหนดบาท บาท วรรคและสัมพัทธ์บังคับในลักษณะเดียวกับอินทรวี-
เชียร ดังปรากฏในแผนคำประพันธ์ต่อไปนี้

อินทรวงศ์ฉันท์ 12

นอกจากนี้ยังมี "วังสกุญฉันท์ 12" ซึ่งมาจาก "วิศสุถ" (ส.) หรือ "วิสุถุ" (ป.) ซึ่งเป็นฉันท์ที่มีครุหลุ่ส่วนท้ายบาทเหมือนกับอินทรวงศ์ฉันท์ 12 อีก ทั้งจำนวนพยางค์ในบาทเท่ากัน ก็ได้กำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับในลักษณะเดียวกับอินทรวงศ์ฉันท์ 12 ดังนี้

วังสกุญฉันท์ 12

1.2.2 ฉันทที่กำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับในลักษณะเดียวกับวสันตติลกฉันท 14 ได้แก่ ลลิตาฉันท 12 ริชธดาฉันท 11 ปิยงวทาฉันท 12 ภัททิกาฉันท 11 สวาดดาฉันท 11 และอุชชลาฉันท 12

ฉันทในกลุ่มนี้ คือ ฉันทที่มีจำนวนและตำแหน่งครุหุตรงกันหรือใกล้เคียงกับวสันตติลกฉันท 14 จึงกำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับในลักษณะเดียวกัน โดยกำหนดให้ 1 บทมี 2 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค แบ่งเป็นวรรคหน้าและวรรคหลัง มีด้วยกัน 4 วรรคต่อ 1 บท นอกจากมีสัมผัสระหว่างบาทและระหว่างบทแล้ว ก็ยังมีสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองของบาทเอกเพิ่มเข้ามา โดยให้พยางค์ท้ายวรรคที่หนึ่งสัมผัสกับพยางค์ที่สามของวรรคที่สองบาทเดียวกัน ซึ่งเป็นสัมผัสที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ฉันทในข้อ 1.2.2 นี้แบ่งออกเป็น

1.2.2.1 ฉันทที่มีครุหุส่วนต้นบาทเหมือนวสันตติลกฉันท 14 ได้แก่ "ลลิตาฉันท 12" ซึ่งมาจาก "ลลิตา" (ส., ป.)

วสันตติลกา(ส., ป.)

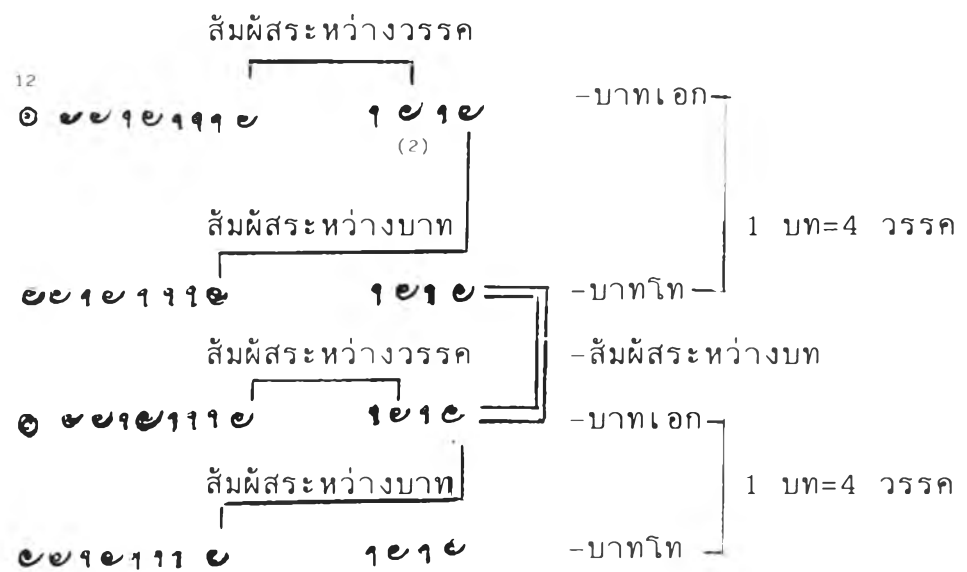
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑

ลลิตา(ส., ป.)

เมื่อวสันตติลกฉันท 14 กำหนดวรรคหน้า 8 พยางค์ วรรคหลัง 6 พยางค์ ลลิตาฉันท 12 ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับวสันตติลกฉันท 14 จึงกำหนดวรรคหน้าที่มีครุหุเหมือนวสันตติลกาให้มี 8 พยางค์เช่นเดียวกัน ส่วนวรรคหลังก็เป็น 4 พยางค์ที่เหลือ อีกทั้งกำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสใกล้เคียงกับวสันตติลกก็กล่าววว่าใกล้เคียงก็เพราะมีสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองของบาทเอก

เหมือนกันก็จริงอยู่ แต่ตำแหน่งของพยางค์รับสัมผัสในวรรคที่สองนั้นเปลี่ยนไป แทนที่จะเป็นพยางค์ที่ 3 เหมือนวสันตดิลก ก็เลื่อนขึ้นมาเป็นพยางค์ที่ 2 แทน เพราะวรรคนี้มี 4 พยางค์ ตำแหน่งที่รับสัมผัสจึงลงจังหวะพอดีที่พยางค์ 2 ซึ่งเป็นครุตั้งแผนของลลิตาฉันท 12 ต่อไปนี้

ลลิตาฉันท 12

นอกจากนี้ยังมีฉันทในช่วงหลังอีกหลายชนิดที่มีครุหลุ่ส่วนต้นบาทและท้ายบาทใกล้เคียงกับลลิตาฉันท 12 และมีรูปแบบการจัดวรรค บาท บทและสัมผัสบังคับในลักษณะเดียวกัน ได้แก่

- รโธทธตาฉันท 11 ซึ่งมาจาก "รโธทุธตา" (ส.) หรือ "รโธทุธฎา" (ป.)
- ปิยงวทาฉันท 12 ซึ่งมาจาก "ปิริมวุทา" (ส.) หรือ "ปิยวทา" (ป.)

- ภัททิภาฉันท 11 ซึ่งมาจาก "ภทฐิกา" (ส.) หรือ "ภทฐิกา" (ป.)
- รุจิราฉันท 13 ซึ่งมาจาก "รุจิรา" (ส.,ป.)
- สวาคตาฉันท 11 ซึ่งมาจาก "สวาคตา" (ส., ป.)
- อุชชลาฉันท 12 ซึ่งมาจาก "อุชชวลา (ส.) หรือ "อุชชลา" (ป.)

ลลิตา	๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
รโธทฐตา(ส.), รโธทฐฎา(ป.)	๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
ปฐริบมวทา(ส.), ปยั้วทา(ป.)	๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
ภทฐิกา(ส.) ภทฐิกา(ป.)	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
รุจิรา(ส.,ป.)	๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑ ๒
สวาคตา(ส., ป.)	๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒ ๒
อุชชวลา(ส.), อุชชลา(ป.)	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒	๑ ๑ ๒ ๑ ๒

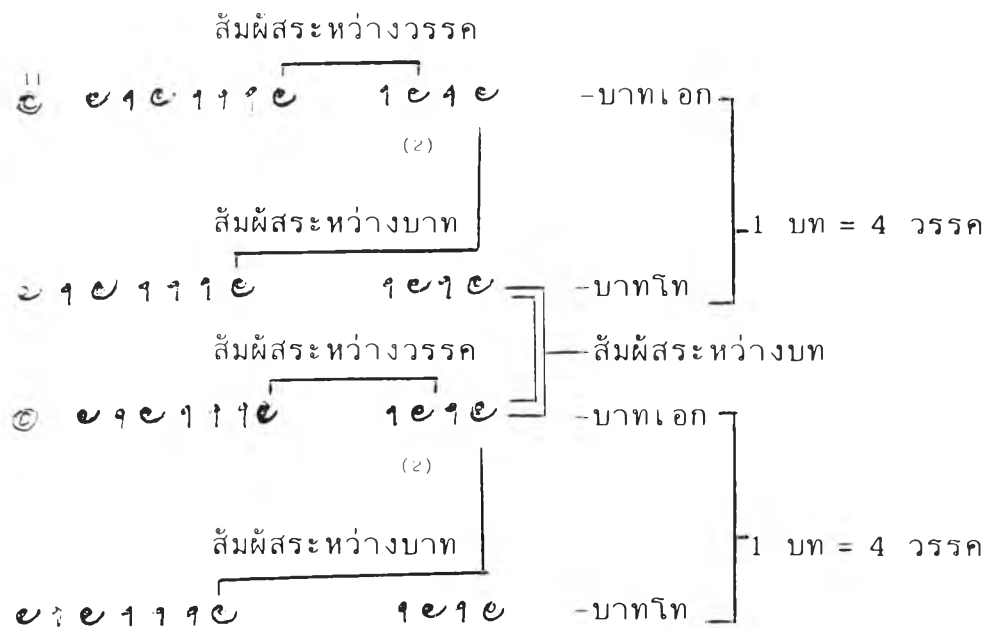
จะเห็นได้ว่าครุหลุ่ส่วนท้ายบาทของฉันทกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ตรงกับลลิตา-ฉันท 12 จะผิดกันไปบ้างก็เพียง 2 ชนิด คือ สวาคตาและอุชชลา ซึ่งมีบางพยางค์ต่างจากลลิตาฉันท 12(ดูในกรอบเล็ก) ฉันทเหล่านี้จึงกำหนดวรรค บาท บทและสัมผัสบังคับเช่นเดียวกับลลิตาฉันท 12 โดยให้วรรคหลังมี 4 พยางค์เท่ากัน ยกเว้นอุชชลาฉันท 12 ที่มี 5 พยางค์ ส่วนวรรคหน้าก็คือจำนวนพยางค์เหลือของฉันทแต่ละชนิด ดังนี้

- รโธทฐตาฉันท 11 มีวรรคหน้า 7 พยางค์ วรรคหลัง 4 พยางค์
- ปยั้วทาฉันท 12 มีวรรคหน้า 8 พยางค์ (เท่าลลิตาฉันท) วรรคหลัง 4 พยางค์
- ภัททิภาฉันท 11 มีวรรคหน้า 7 พยางค์ วรรคหลัง 4 พยางค์
- รุจิราฉันท 11 มีวรรคหน้า 9 พยางค์ วรรคหลัง 4 พยางค์

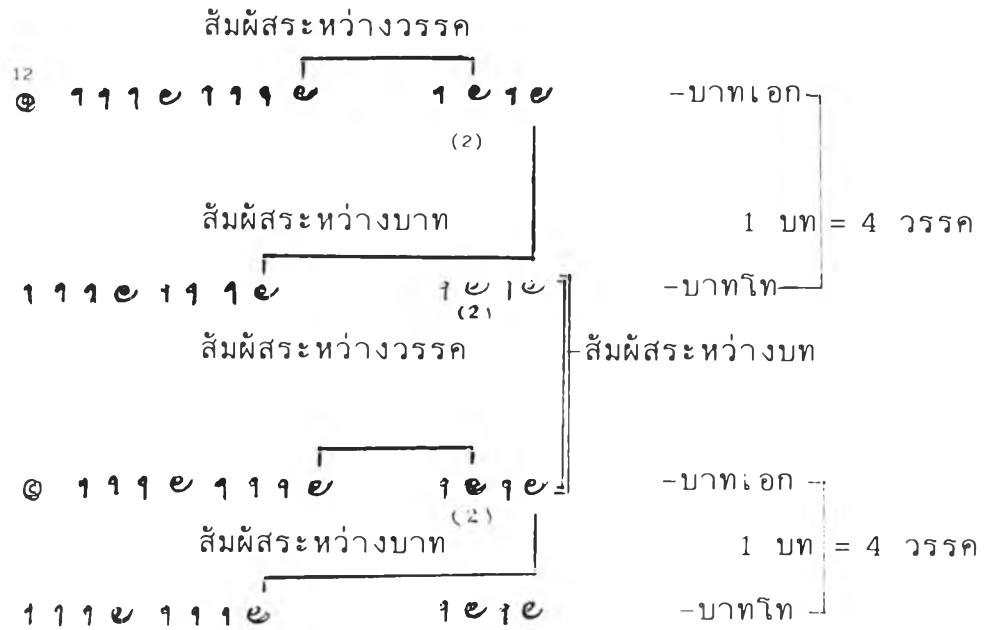
- สวาคตาฉันท 11 มีวรรคหน้า 7 พยางค์ วรรคหลัง 4 พยางค์
 - อุชลาฉันท 12 มีวรรคหน้า 7 พยางค์ วรรคหลัง 5 พยางค์
- และจัดเป็นแผนคำประพันธ์ได้ดังนี้

"กลุ่มแรก" สัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองของบาทเอก กำหนดให้พยางค์ที่ 2 ของวรรคที่สองรับสัมผัสเช่นเดียวกับลลิตาฉันท 12 ได้แก่

รโหทธฉันท 11

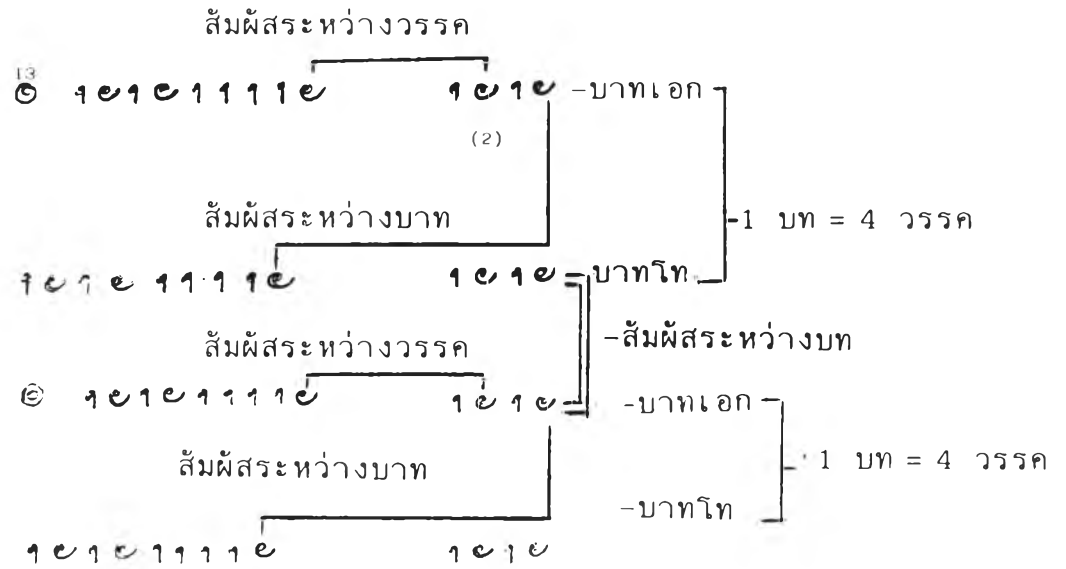

ปิยงวทาลันท์ 12

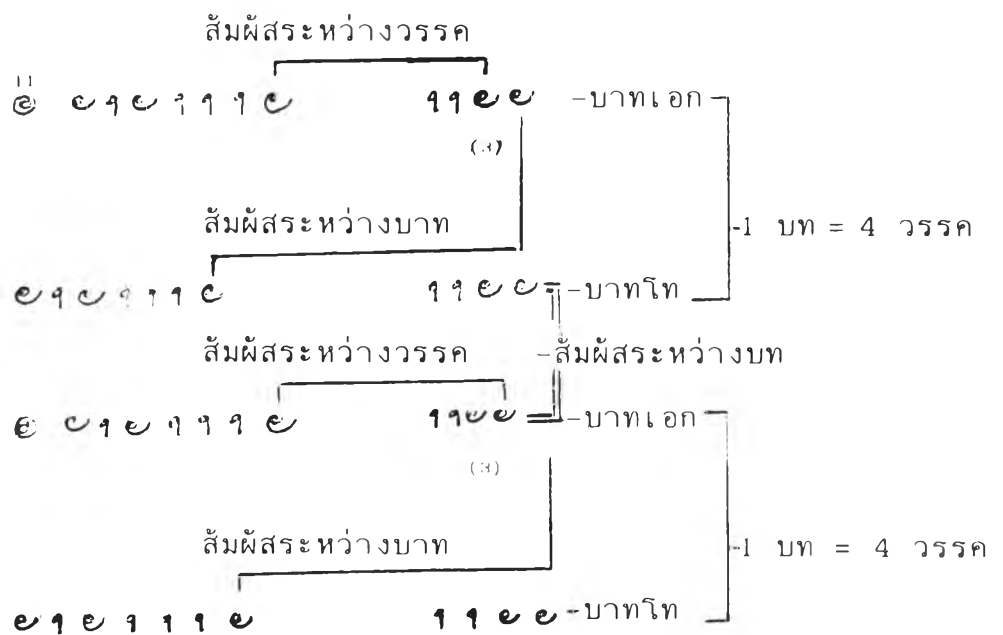
ภักติกาลันท์ 11

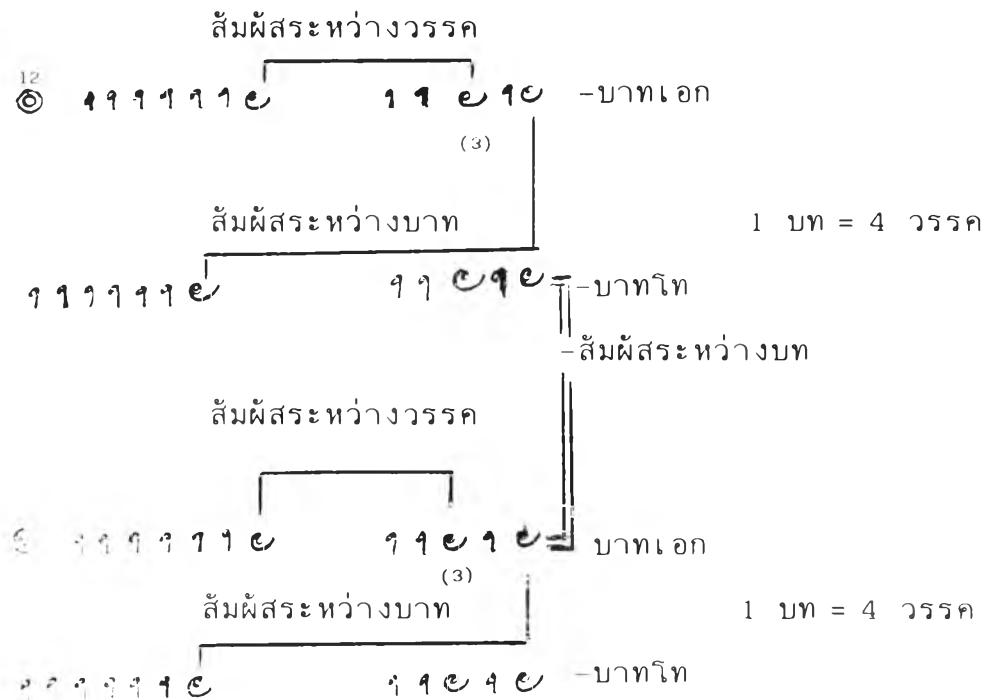

"กลุ่มหลัง" สัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองของบาทเอก กำหนดให้พยางค์ที่ 3 ของวรรคที่สองรับสัมผัสเช่นเดียวกับวสันตดิถลักษณ์ 14 ได้แก่

สวาคดาฉันท 11

อุชลาฉัตร 12

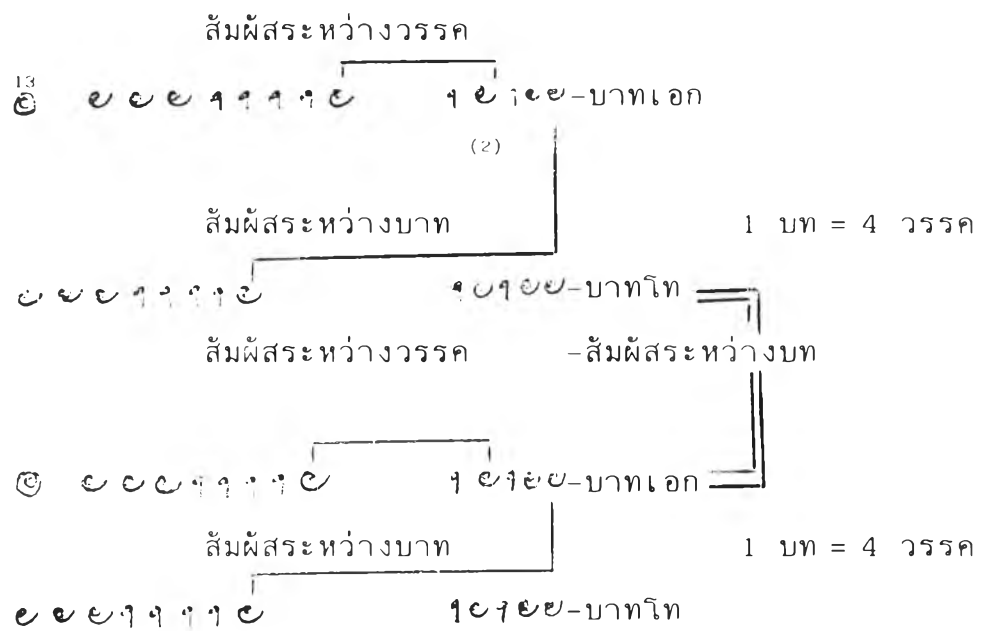
1.2.2.2 ฉัตรที่มีครุหลุ่ส่วนต้นบาทและท้ายบาทใกล้เคียง

กับวสันตดิถีฉัตร 14 ผิดกันเพียง 3 พยางค์เท่านั้น ได้แก่ "ปหาสินีฉัตร 13" ซึ่งมาจาก "ปรหุริฉัตร" (ส.) หรือ "ปหาสินี" (ป.)

วสันตดิถี(ส., ป.)	๑๑	๑๑	๑๑๑๑	๑	๑๑๑๑
ปรหุริฉัตร(ส.) ปหาสินี(ป.)	๑๑	๑๑	๑๑๑๑	๑	๑๑๑๑

เมื่อวสันตดิถีฉัตรกำหนดวรรคหน้า 8 พยางค์ วรรคหลัง 6 พยางค์ ปหาสินีฉัตร 13 ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับวสันตดิถีจึงกำหนดวรรคหน้าที่มีครุหลุ่สับกับวสันตดิถีรวม 2 พยางค์(ดูในกรอบ)ให้มี 8 พยางค์เช่นเดียวกัน ส่วนวรรคหลังก็เป็น 5 พยางค์ที่เหลือ อีกทั้งกำหนดบท บาท วรรคและสัมพัทธ์บังคับใกล้เคียงกับวสันตดิถีให้มีสัมพัทธ์ระหว่างบาทและระหว่างบทตรงกัน ผิดกันแต่สัมพัทธ์ระหว่าง

วรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองของบาทเอกตรงที่พยางค์รับสัมผัสเป็นพยางค์ที่ 2 ของวรรคที่สองแทนที่จะเป็นพยางค์ที่ 3 เหมือนวสันตดิลก เนื่องจากวรรคนี้มีเพียง 5 พยางค์ ซึ่งฉันทที่มีวรรคละ 5 พยางค์มักจะแบ่งจังหวะออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรก 2 พยางค์ ส่วนหลัง 3 พยางค์ สัมผัสจึงส่งไปยังพยางค์ที่ 2 ของวรรค ซึ่งเป็นครุ ดังแผนของปหาลินีฉันท 13 ต่อไปนี้

1.2.3 ฉันทที่กำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับในลักษณะเดียวกับมालินีฉันท 15

ฉันทในกลุ่มนี้คือฉันทที่มีจำนวนและตำแหน่งครุสุทฎี-
 เคียงกับมालินีฉันท 15 จึงกำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับในลักษณะเดียวกับ
 มालินีฉันท 15 ที่กำหนดให้ 1 บาท เท่ากับ 1 บท บาทหนึ่งมี 3 วรรค แบ่งเป็น
 วรรคต้น วรรคกลาง และวรรคท้ายรวม 3 วรรค ต่อ 1 บท มีสัมผัสระหว่าง
 วรรคต้นกับวรรคกลาง และมีสัมผัสระหว่างบทเช่นเดียวกัน

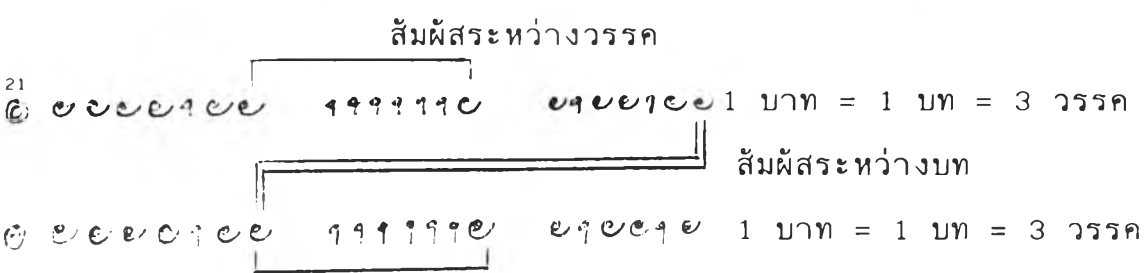
เดียวกัน แต่มีข้อสังเกตว่าฉันทดังกล่าวมีรายละเอียดของการกำหนดวรรคและจำนวนพยางค์ที่ต่างกัน ซึ่งอาจจำแนกได้เป็น

1.2.4.1 ฉันทที่กำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับ ในลักษณะเดียวกับสัทธาฉันทในราชาพินาคฉันท ได้แก่ "สิขริณีฉันท 17" ซึ่งมาจาก "สิขริณี"(ส.) หรือ"สิขริณี"(ป.)

สัทธาฉันท 21 และสิขริณีฉันท 17 มีครุฑุในส่วนต้นบาทและท้ายบาท ใกล้เคียงกันมาก จะผิดกันก็แต่เพียงบางพยางค์ที่อยู่ในกรอบเล็กเท่านั้น

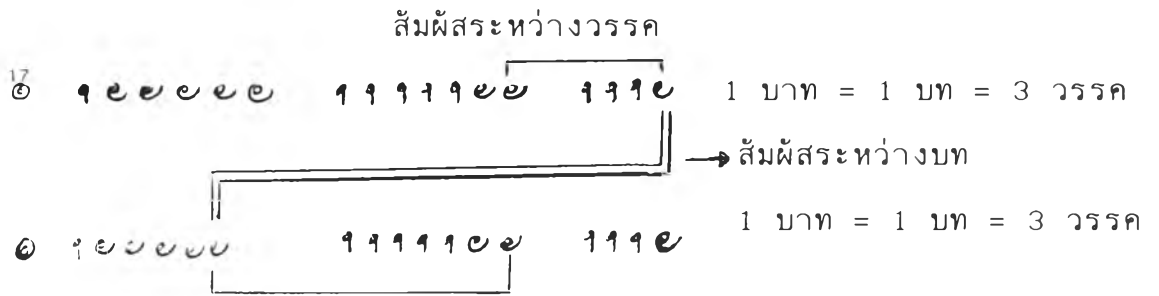
สุครุฑุ(ส.) สัทธา(ป.)	๑๑๑๑ ๑๑๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
สิขริณี(ส.) สิขริณี(ป.)	□ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑

สัทธาฉันท ในราชาพินาคฉันทวรรณกรรมสมัยอยุธยา กำหนดให้ 1 บาท = 1 บท = 3 วรรค จึงมีวรรคต้น 7 พยางค์ วรรคกลาง 7 พยางค์ และวรรคท้าย 7 พยางค์เท่ากันทุกวรรค มีสัมผัสดังแผนบังคับต่อไปนี้

สิขริณีฉันท 17 กำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับในลักษณะเดียวกับสัทธาฉันทในราชาพินาคฉันท จึงมีส่วนต้นบาทและส่วนกลางบาทที่กลายเป็นวรรคต้นและวรรคกลางเช่นเดียวกัน อีกทั้งวรรคต้นและวรรคกลางยังมี

จำนวนพยางค์ใกล้เคียงกับวรรคต้นและวรรคกลางของสัทธานันท์ 21 อีกด้วย
ลิจิริณีมีวรรคต้น 6 พยางค์ วรรคกลาง 7 พยางค์ พยางค์ที่เหลืออีก 4 พยางค์
เป็นวรรคท้ายและมีสัมผัสบังคับลักษณะเดียวกับสัทธานันท์ 21 ในราชาพิลาคำฉันท
ดังแผนบังคับของลิจิริณีต่อไปนี้

1. 2.4.2 ฉันทที่ที่กำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับ

คล้ายรูปแบบของสัทธานันท์ในราชาพิลาคำฉันทที่ผสมผสานกับสัทธานันท์ในวรรณ-
กรรมคำฉันทเรื่องอื่นๆ ได้แก่

- "มันทักกันตาฉันท 17" ซึ่งมาจาก "มนุทากุรานตา"(ส.) หรือ "มนุทกุกุนตา"(ป.)
- "กุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท 18" ซึ่งมาจาก "กุสุมิตลดาเวลลิตา" (ส.,ป.)
- "เมมวิปผุชชิตาฉันท 19" ซึ่งมาจาก "เมมวิสุมูชชิตา"(ส.) หรือ "เมมวิปผุชชิตา"(ป.)

ฉันททั้ง 3 ชนิดนี้มีครูลหุส่วนกลางบาทและท้ายบาทตรงกับสัทธา-
ฉันท 21 อย่างเห็นได้ชัด ผิดกันแต่เพียงมีลหุส่วนกลางบาทน้อยกว่าสัทธาเพียง
1 พยางค์(กรอบเล็ก) ดังจะเทียบให้เห็นดังนี้

สุรคฺฐรา(ส.) สทฺฐรา(ป.)	๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑	๑๑๑
มนุทากุรานฺดา(ส.) มนุทกุกนฺดา(ป.)	๑๑๑๑	☐ ๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑	๑๑๑
กุสุมิคฺลดา เวลฺลิตา(ส., ป.)	๑๑๑๑๑	☐ ๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑	๑๑๑
เมมวิสุพรชิตา(ส.) เมมวิปฺพุชชิตา(ป.)	๑๑๑๑๑๑	☐ ๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑	๑๑๑

สัทธาฉันท์ในราชาพิลาปคำฉันท์มีบทละ 3 วรรค วรรคละ 7 พยางค์
เท่ากัน ดังนี้

๑๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑๑

สัทธาฉันท์ในวรรณกรรมคำฉันท์เรื่องอื่นๆมีบทละ 4 วรรค วรรคที่
หนึ่ง 7 พยางค์ วรรคที่สอง 7 พยางค์(เท่ากับสัทธาฉันท์ในราชาพิลาปคำฉันท์)
มีวรรคที่สาม 4 พยางค์ วรรคที่สี่ 3 พยางค์ วรรคที่สามและวรรคที่สี่นี้หากรวมกัน
จะมีพยางค์เท่ากับวรรคท้ายของสัทธาฉันท์ในราชาพิลาปคำฉันท์ ดังแผนคำประพันธ์
ต่อไปนี้

๑๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑ ๑๑๑

จะเห็นว่าฉันท์ทั้ง 3 ชนิด ในข้อ 1.2.4.2 นี้มีการกำหนดบท บาท
วรรคและสัมผัสบังคับคล้ายรูปแบบของสัทธาฉันท์ 21 ทั้ง 2 แบบประกอบกัน
กล่าวคือ

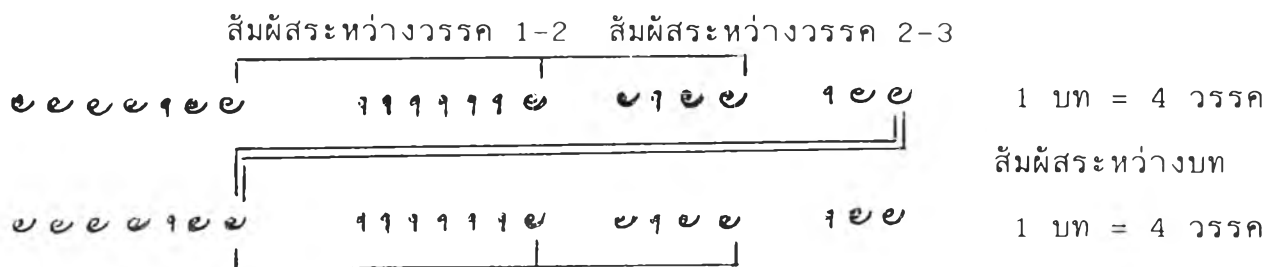
- กำหนดให้ 1 บาท เท่ากับ 1 บท บทละ 3 วรรค เช่นเดียวกับ
สัทธาฉันท์ในราชาพิลาปคำฉันท์

2. กำหนดให้วรรคกลางมี 4 พยางค์ วรรคท้ายมี 3 พยางค์ เช่นเดียวกับวรรคที่สามและวรรคที่สี่ของสัทราฉันทในวรรณกรรมคำฉันทเรื่องอื่นๆ ส่วนพยางค์ต้นบาทที่เหลืออยู่นั้นจัดเป็นวรรคต้นที่มีจำนวนพยางค์ต่างกันไปตามชนิดของฉันท เช่น มันทกกันตาฉันท มีวรรคต้น 10 พยางค์ กุสุमितลดาเวลลิตาฉันท มีวรรคต้น 11 พยางค์ เมมวิปผุชชิตาฉันทมีวรรคต้น 12 พยางค์

3. กำหนดสัมผัสคล้ายคลึงกับสัทราฉันทในวรรณกรรมคำฉันทเรื่องอื่นๆโดยให้มีสัมผัสระหว่างบทและสัมผัสระหว่างวรรคต้นกับวรรคกลางที่มีลักษณะตรงกับสัมผัสระหว่างวรรคที่สองกับวรรคที่สามของสัทราฉันทในวรรณกรรมคำฉันทเรื่องอื่นๆ

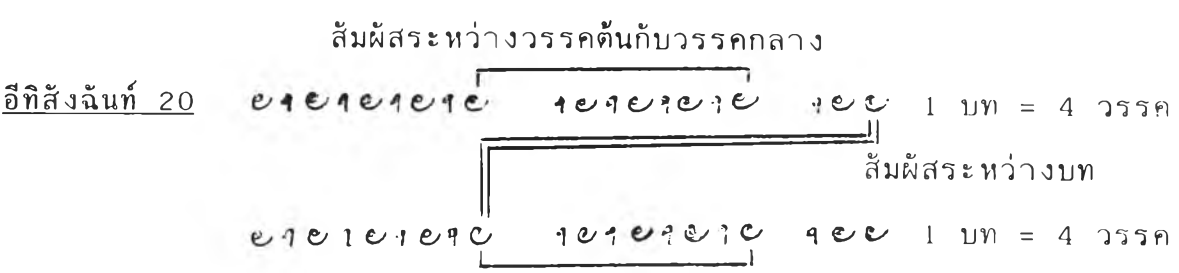
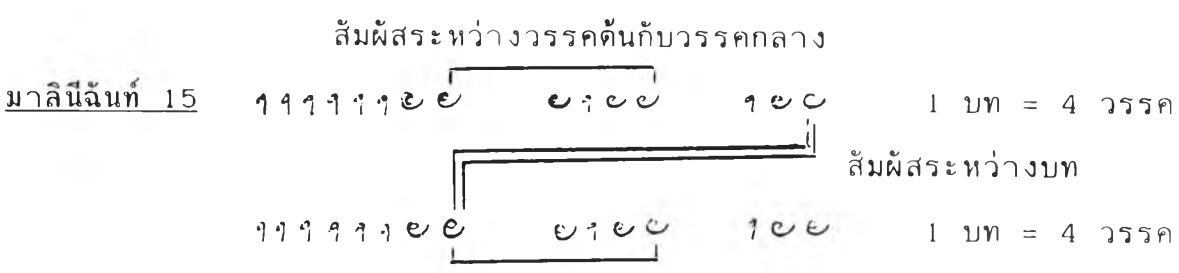
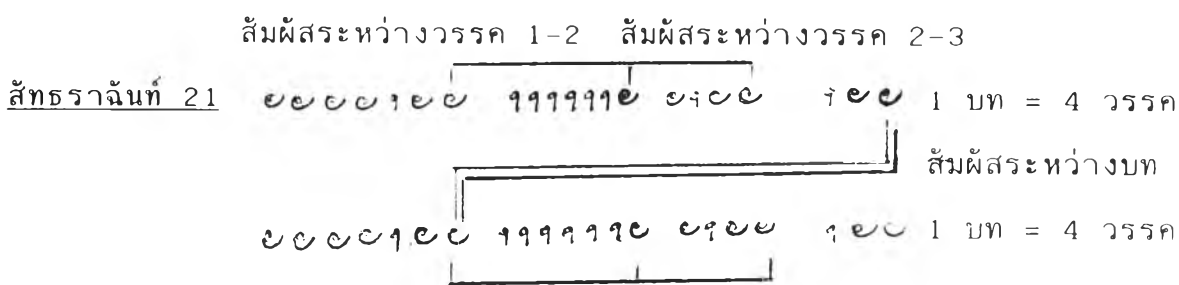
ตามปกติสัทราฉันท 21 ในวรรณกรรมคำฉันทเรื่องอื่นๆจะจัดเรียงวรรคดังตัวอย่างข้างต้น แต่เพื่อให้มองเห็นลักษณะสัมผัสบังคับที่คล้ายคลึงกับฉันททั้ง 3 ชนิดได้ชัดเจน จึงนำทั้ง 4 วรรคมาเรียงบรรทัดเดียวกัน ดังตัวอย่าง

สัทราฉันท 21

จะเห็นได้ว่าฉันททั้ง 3 ชนิดนี้มีสัมผัสระหว่างวรรคต้นกับวรรคท้าย เหมือนกับสัมผัสระหว่างวรรคที่สองกับวรรคที่สามของสัทราฉันท 21 และมีสัมผัสระหว่างบทเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากแผนภาพประพันธ์ต่อไปนี้

ในวรรณกรรมคำฉันท์เรื่องอื่นๆ จำนวนพยางค์ในวรรคต้นของอิทิสัจฉันท์มี 9 พยางค์ ใกล้เคียงกับมาลินีฉันท์ที่มีวรรคต้น 8 พยางค์ และสัทธราฉันท์ที่มีวรรคที่สอง 7 พยางค์ อีกทั้งกำหนดสัมผัสระหว่างบทและสัมผัสระหว่างวรรคต้นกับวรรคกลาง ตรงกับมาลินีฉันท์ ซึ่งเป็นสัมผัสที่ตรงกับสัมผัสระหว่างบทและสัมผัสระหว่างวรรคที่สองกับวรรคที่สามของสัทธราฉันท์ ดังจะเห็นได้จากแผนคำประพันธ์ต่อไปนี้

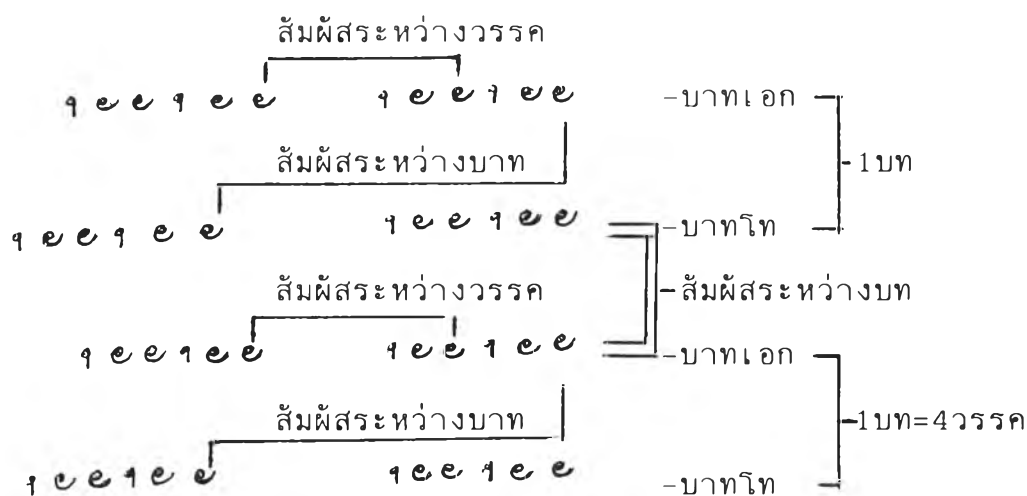
1.2.5 ฉันทที่กำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับในลักษณะเดียวกับโศกฉันท์ 12 จำแนกได้เป็น 4 กลุ่มดังนี้

1.2.5.1 ฉันทที่มีจำนวนพยางค์ใน 1 บาทรวมกันแล้ว สามารถแบ่งครึ่งออกเป็น 2 วรรค ซึ่งมีจำนวนพยางค์เท่ากันทั้ง 2 วรรค และมี ครุหลุตรงกันทั้ง 2 วรรค กำหนด 1 บท = 2 บาท = 4 วรรค และมีสัมผัสบังคับ เช่นเดียวกับโศกฉันท 12 ได้แก่

- "ภุชงคปยาดฉันท 12" ซึ่งมาจาก "ภุชคปยาดม"(ส.) หรือ "ภุชงคปยาด"(ป.)
- "กมลฉันท 12" ซึ่งมาจาก "กมล"(ส.,ป.)
- "รุมมวดีฉันท 10" ซึ่งมาจาก "รุมมวดี"(ส.) หรือ "รุมมวดี"(ป.)

ดังจะ ได้เห็นได้จากแผนคำประพันธ์ต่อไปนี้

ภุชงคปยาดฉันท 15

นอกจากนี้ยังมีฉันทในช่วงหลังอีกหลายชนิดที่มีครุหลุส่วนท้ายบาท คล้ายคลึงกับภุชงคปยาดฉันท 12 จึงกำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับใน ลักษณะเดียวกัน ได้แก่

- "สาลินีฉันท 11" ซึ่งมาจาก "ศาลินี"(ส.) หรือ "สาลินี"(ป.)
- "ธาคุมมิสสาฉันท 11" ซึ่งมาจาก "ธาคุมมิสสา"(ป.) หรือ "ธาคุมมิชฺฐา "(ส.)
- "เวสสเทวีฉันท 12" ซึ่งมาจาก "ไวศฺวเทวี"(ส.) หรือ "เวสสเทวี"(ป.)

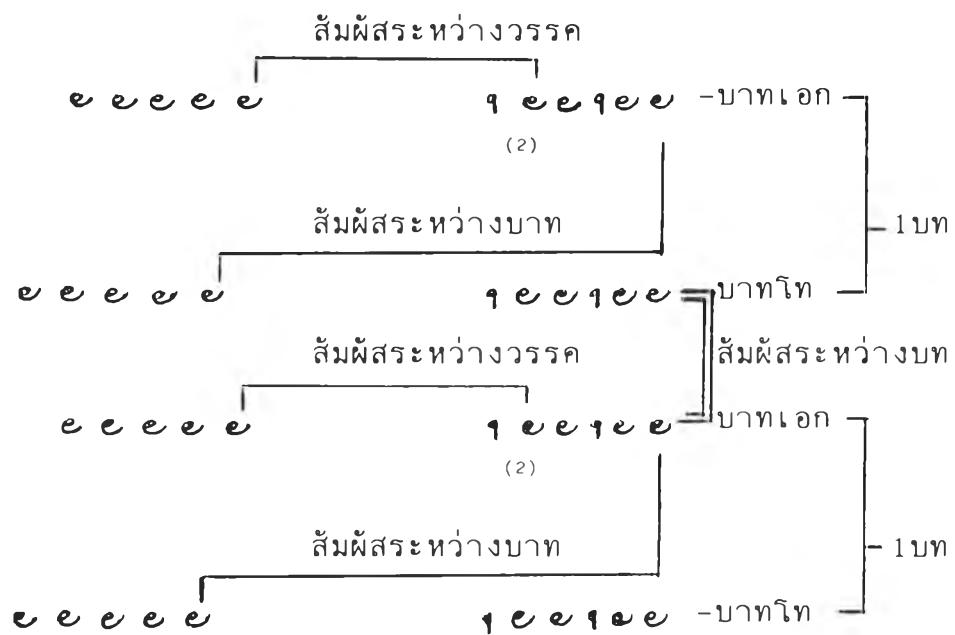
ภุชฺคปฺรยาคฺม(ส.)	ภุชฺงคปฺรยาคฺ(ป.)	๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒	☐	๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒
ศาลินี(ส.)	สาลินี(ป.)	๒ ๒ ๒ ๒ ๒	☐	๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒
ธาคุมมิชฺฐา (ส.)	ธาคุมมิสสา(ป.)	๒ ๒ ๒ ๒	☒	๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒
ไวศฺว เทวี(ส.)	เวสฺส เทวี(ป.)	๒ ๒ ๒ ๒ ๒	☐	๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒

จะเห็นได้ว่าครูลหุส่วนท้ายบาทของสาลินีฉันท 11 ตรงกับครูลหุส่วนท้ายบาทของภุชงคปยาคฉันท 12 เช่นเดียวกับธาคุมมิสสาฉันท 11 และเวสสเทวีฉันท 12 ผิดกันแต่เพียงว่าฉันทสองชนิดหลังนี้มีพยางค์ลหุและพยางค์ครุเพิ่มเข้ามาเพียงฉันทละ 1 พยางค์(กรอบเล็ก)ในขณะที่ภุชงคปยาคฉันท 12 และสาลินีฉันท 11 ไม่มีพยางค์ดังกล่าว(กรอบว่าง) ส่วนท้ายบาทของสาลินีฉันทธาคุมมิสสาฉันทและเวสสเทวีฉันทจะกลายเป็นวรรคหลังของฉันททั้ง 3 เช่นเดียวกับส่วนท้ายบาทของภุชงคปยาคฉันท วรรคหลังของสาลินีฉันทจึงมี 6 พยางค์เท่ากับวรรคหลังของภุชงคปยาค ส่วนวรรคหลังของธาคุมมิสสาและเวสสเทวีก็มี 7 พยางค์เท่ากัน พยางค์ส่วนต้นบาทที่เหลือกลายเป็นวรรคหน้า สาลินีและเวสสเทวีมีวรรคหน้า 5 พยางค์เท่ากัน ส่วนธาคุมมิสสามีวรรคหน้า 4 พยางค์

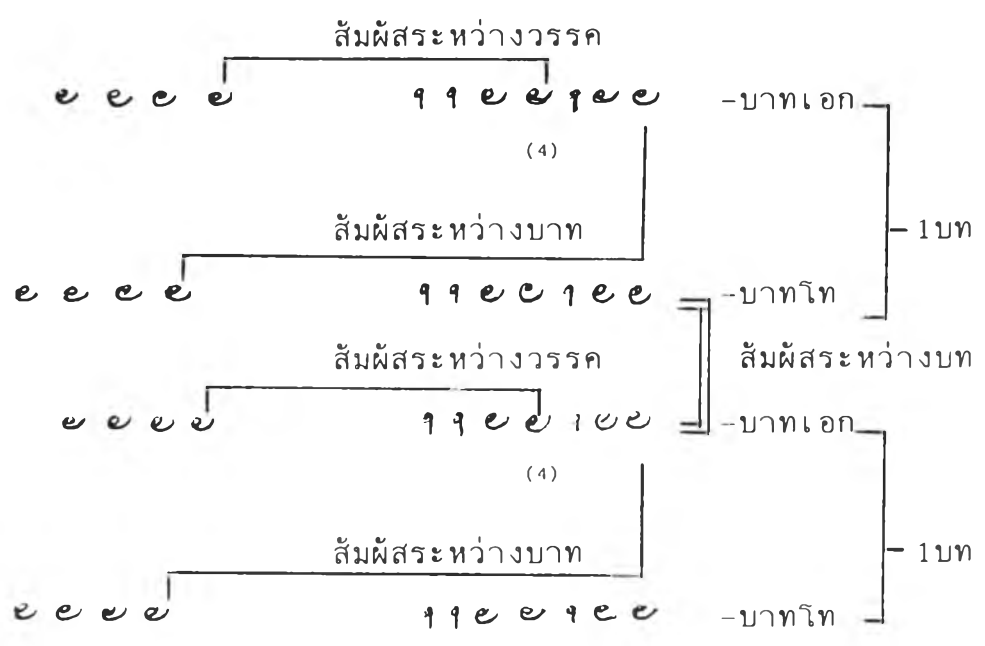
ส่วนสัมผัสระหว่างบาทและระหว่างบทของฉันททั้ง 3 ก็เป็นไปในลักษณะเดียวกับภุชงคปยาคฉันท ยกเว้นสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองของบาทเอกที่กำหนดตำแหน่งพยางค์รับสัมผัสของวรรคหลังต่างไปจากภุชงคปยาค 12

กำหนดให้พยางค์ที่ 3 เป็นพยางค์รับสัมผัส แต่สาลินีฉันท 11 กำหนดให้พยางค์ที่ 2 เป็นพยางค์รับสัมผัส ธาตุมุขมิสสาฉันท 11 และเวสสเทวีฉันท 12 กำหนดให้พยางค์ที่ 4 เป็นพยางค์รับสัมผัส ดังจะเห็นได้จากแผนคำประพันธ์ต่อไปนี้

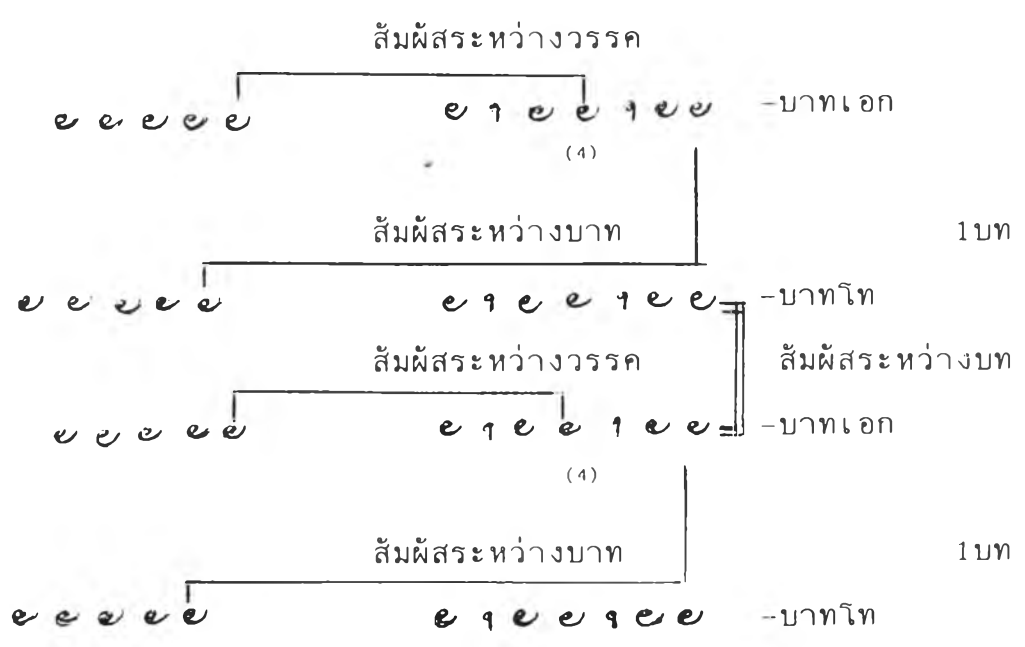
สาลินีฉันท 11

ธาตุมิมิสำฉันท์ 11

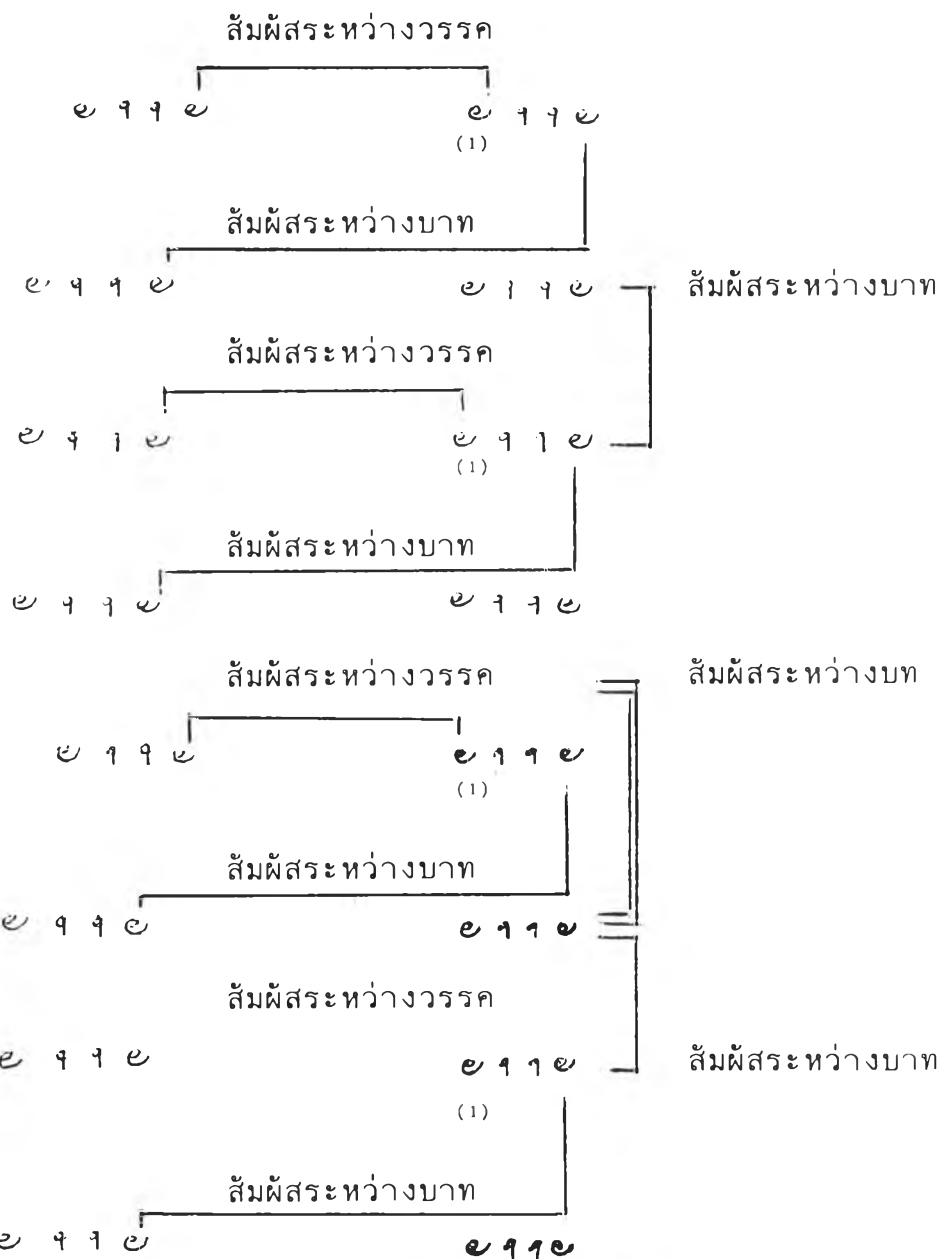
เวสสเทวีฉันท์ 12

1.2.5.2 ฉันทที่มีจำนวนพยางค์ใน 1 บาท รวมกันแล้ว สามารถแบ่งครึ่งออกเป็น 2 วรรคที่มีจำนวนพยางค์เท่ากันทั้ง 2 วรรคและมีครุหู ตรงกันทั้ง 2 วรรคในลักษณะเดียวกับโตฏกฉันท 12 เพียงแต่กำหนดบท บาท วรรค และสัมผัสบังคับแตกต่างกันไป โดยกำหนด 1 บท = 4 บาท = 8 วรรค ฉันทเหล่านี้ ได้แก่

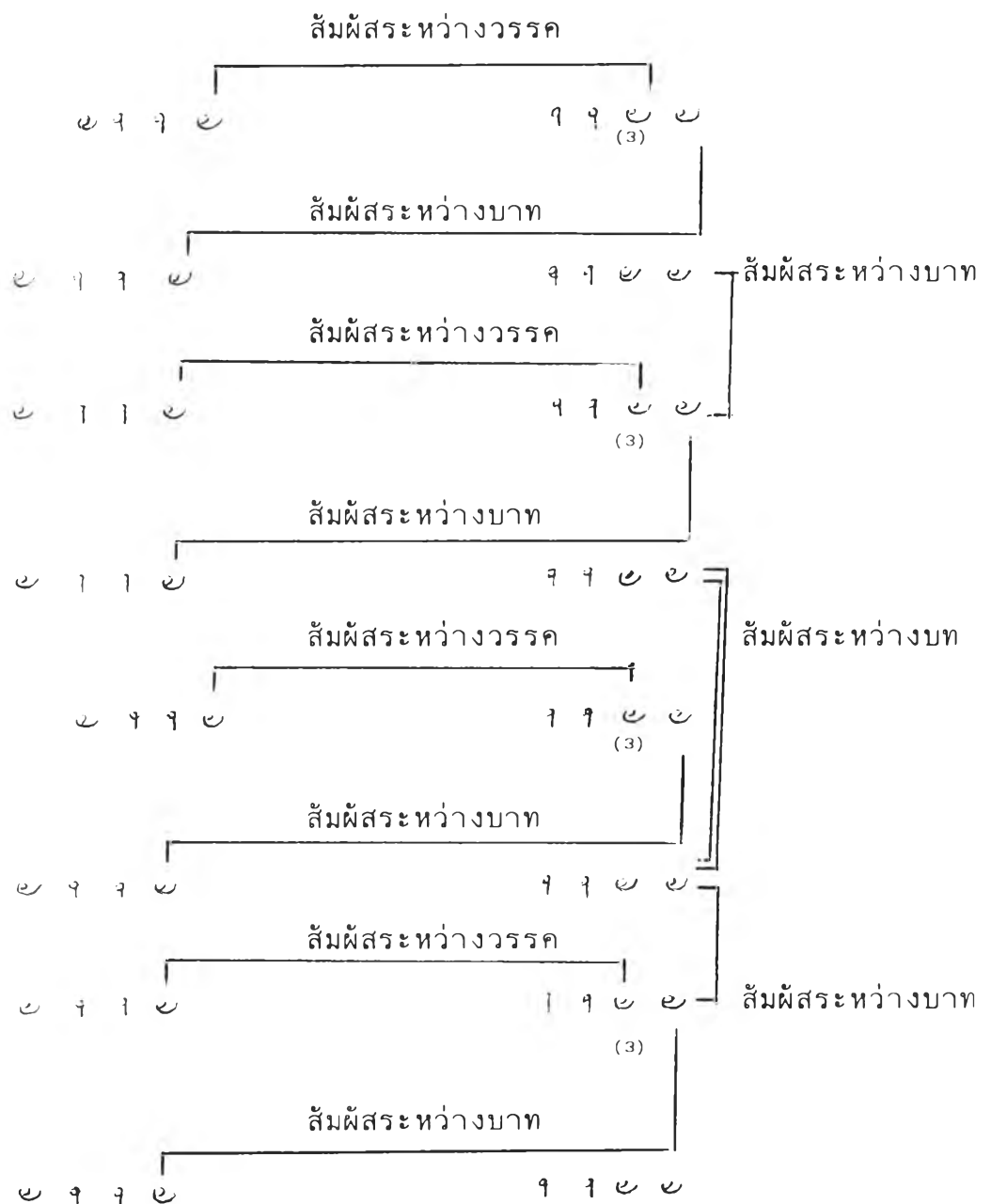
- "มาณวกฉันท 8" ซึ่งมาจาก "มาณวก"(ส.) หรือ "มาณวก"(ป.)
- "วิชูมมาลาฉันท 8" ซึ่งมาจาก "วิฑูณุมมาลา"(ส.) หรือ "วิชูมมาลา"(ป.)

มาตรฐานที่ 8

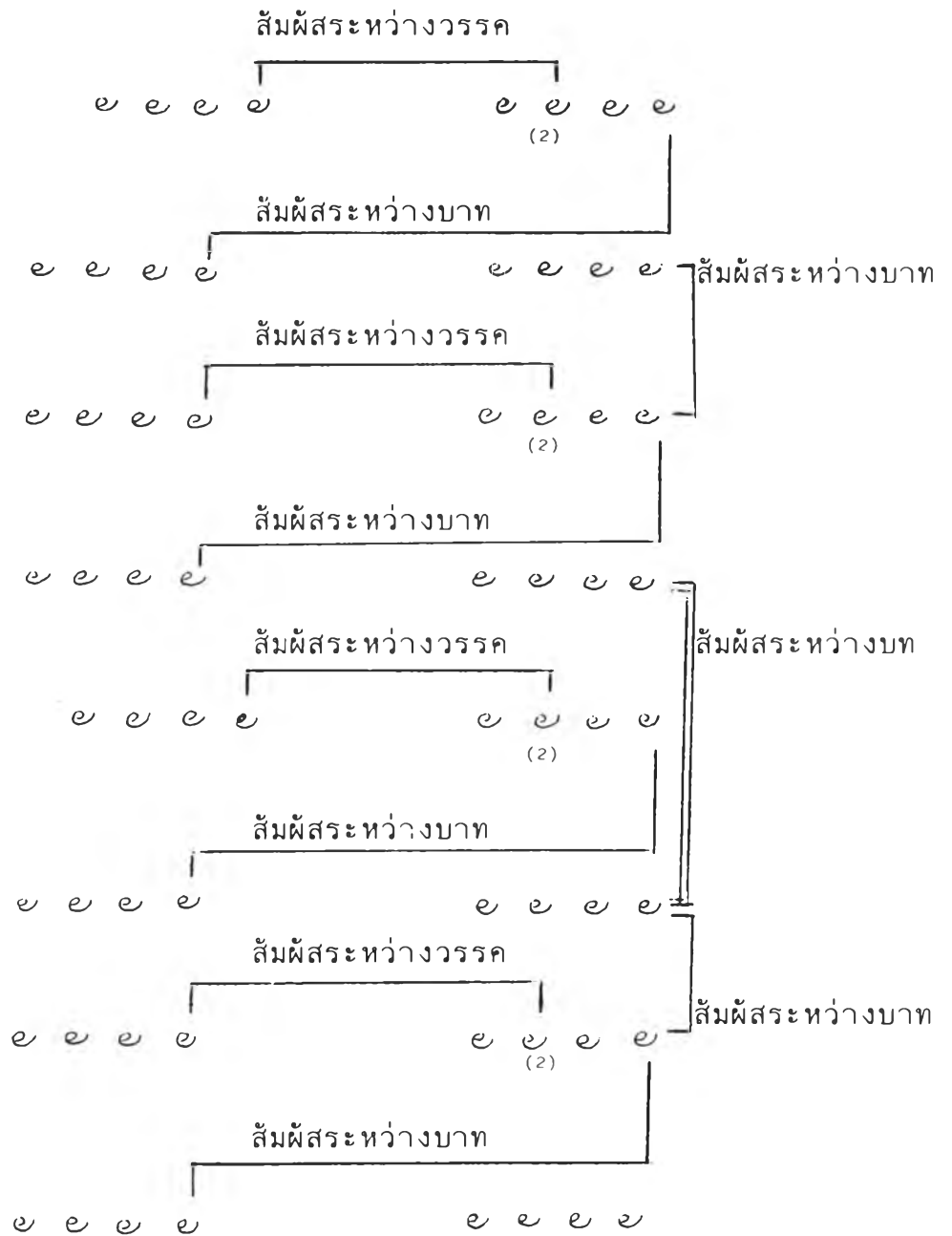
มาตรฐานที่ 8 กำหนดให้พยางค์แรกของวรรคที่สองรับสัมผัส ทั้งนี้ เพราะพยางค์แรกเป็นครุซึ่งเหมาะแก่การรับสัมผัส

นอกจากนี้ยังมี "จิตรปทาฉันท 8" ที่มีครุหลุ่ส่วนต้นของบาทตรงกับ ครุหลุ่ส่วนต้นบาทของมาณวกฉันท 8 จึงกำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับในลักษณะ เดียวกับมาณวกฉันท ผิดกันแต่ตำแหน่งพยางค์รับสัมผัสของวรรคที่สองเท่านั้น ทั้งนี้ เพราะจิตรปทากำหนดให้พยางค์ที่ 3 ซึ่งเป็นครุรับสัมผัส ในขณะที่มาณวกกำหนดให้ พยางค์แรกรับสัมผัส ดังจะเห็นได้จากแผนคำประพันธ์ต่อไปนี้

วิชชুমมาลาฉันท 8

วิชชুমมาลาฉันท 8 ก็มีการกำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับในลักษณะเดียวกับมาณวกฉันทและจิตรปทาฉันท ต่างกันก็แต่เพียงตำแหน่งรับสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สอง มาณวกกำหนดให้พยางค์แรกของวรรคที่สองรับสัมผัส จิตรปทา กำหนดให้พยางค์ที่ 3 ของวรรคที่สองซึ่งเป็นคำกรุเช่นเดียวกันรับสัมผัส ส่วนวิชชুমมาลานั้นกำหนดให้พยางค์ที่ 2 ของวรรคที่สองรับสัมผัส วิชชুমมาลาฉันทจึงจัดวางรูปแบบเหมือนกับมาณวกและจิตรปทาฉันท ที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 4 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค แบ่งเป็นวรรคหน้าและวรรคหลังที่มีวรรคละ 4 พยางค์เท่ากัน การจัดวางรูปแบบเช่นนี้น่าจะเป็นผลมาจากการที่เป็นฉันทหมวดเดียวกัน มีบาทละ 8 พยางค์เท่ากัน กวีไทยจึงกำหนดบท บาท วรรคให้เป็นไปในทำนองเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากแผนคำประพันธ์ต่อไปนี้

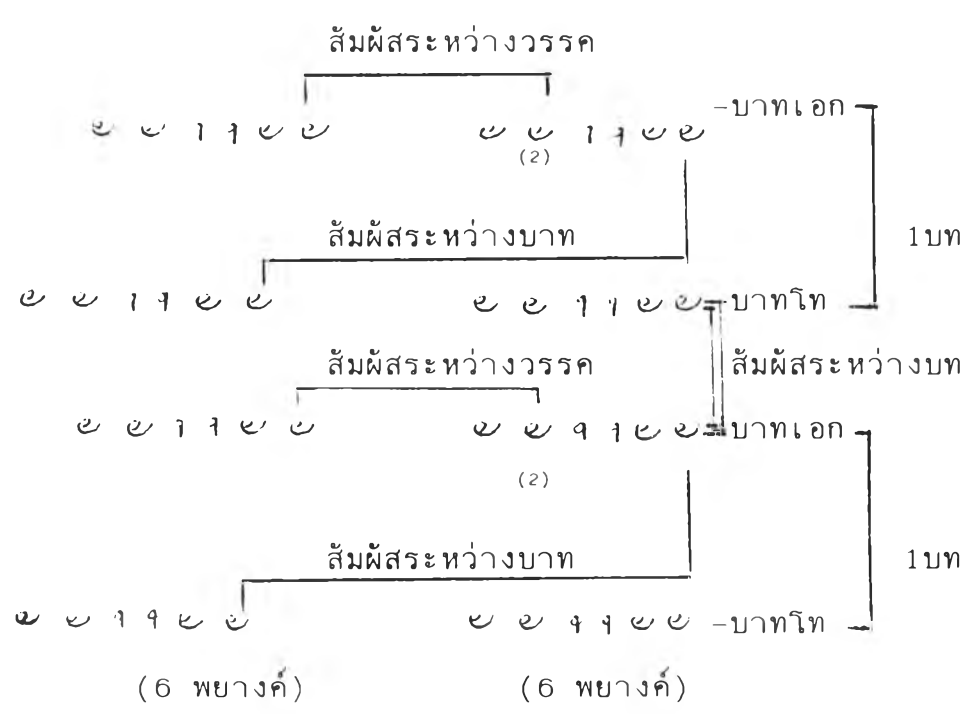
1.2.5.3 ฉันทที่มีจำนวนพยางค์ใน 1 บาทน้อยเกินกว่าที่จะแบ่งย่อยออกเป็น 2 วรรค กำหนดให้ 1 บาท = 1 วรรค รวมบทละ 4 วรรค และกำหนดสัมพัทธ์ระหว่างบาท ระหว่างบาทและระหว่างวรรคเช่นเดียวกับโตฏก ฉันท 12 ผิดกันก็แต่เพียงตำแหน่งพยางค์รับสัมพัทธ์ระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สอง

ไม่ตรงกัน โศกฏกำหนดให้พยางค์ที่สามของวรรคที่สองเป็นที่รับสัมผัส ส่วนฉันทใน
ข้อนี้ กำหนดให้พยางค์ที่สองของวรรคที่สองเป็นที่รับสัมผัส ฉันททั้งสองชนิดนี้ ได้แก่

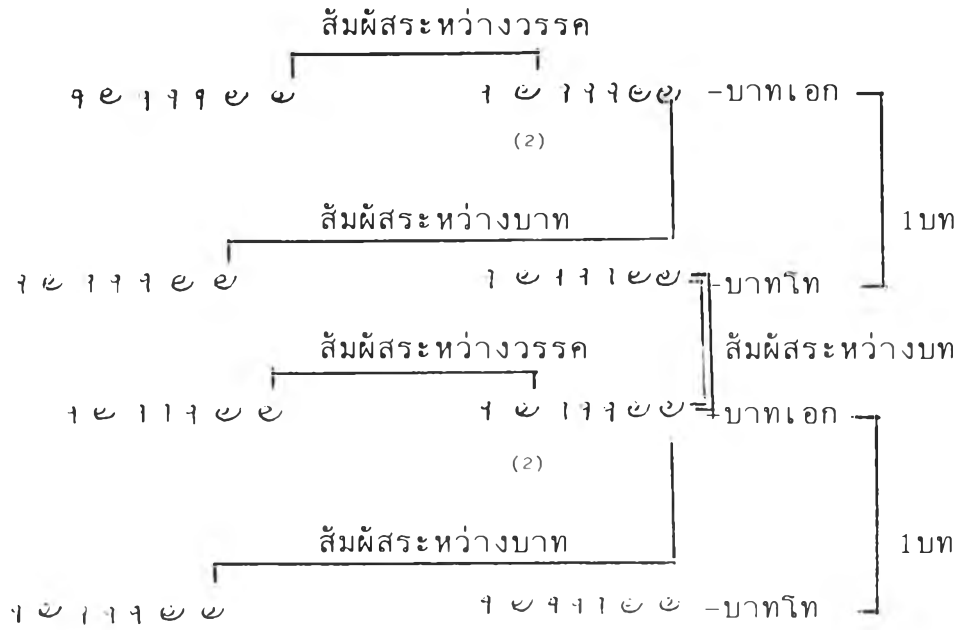
- "ตนมัชฌฉันท 6" ซึ่งมาจาก "ตนมุธยามา"(ส.) หรือ "ตนมุชฌา"(ป.)
- "กุมารลพิดาฉันท 7" ซึ่งมาจาก "กุมารลพิดา"(ส.) หรือ "กุมารลพิดา"(ป.)

ดังจะเห็นได้จากแผนคำประพันธ์ต่อไปนี้

ตนมัชฌฉันท 6

กมุขลลิตาฉันท์ 7

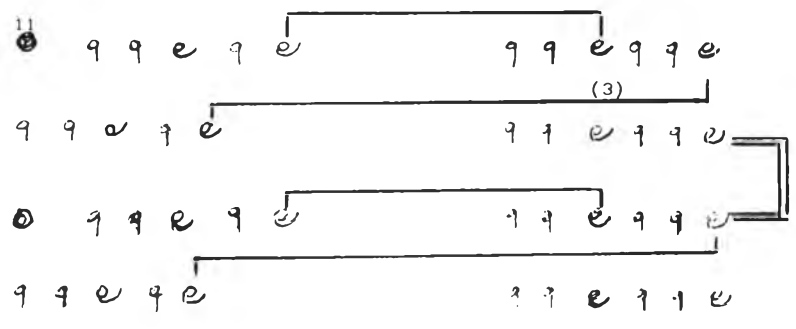
1.2.5.4 ฉันท์ที่มีวรรคหน้าและวรรคหลังใกล้เคียง

กับโตฏกฉันท์ 12 ทั้งจำนวนและตำแหน่งของครุหลุ กำหนดบาท บาท วรรคและสัมผัสส ในลักษณะเดียวกับโตฏก โดยกำหนด 1 บท = 2 บาท = 4 วรรค และกำหนด สัมผัสเช่นเดียวกับโตฏก ฉันท์เหล่านี้ ได้แก่

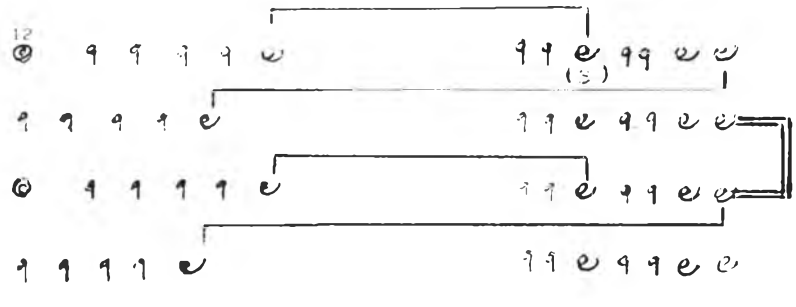
- "สุมุขีฉันท์ 11" ซึ่งมาจาก "สุมุขี"(ส.,ป.)
- "หิตามรสฉันท์ 12" ซึ่งมาจาก "หิตามรส"(ส.,ป.)

ดังจะ เห็นได้จากแผนคำประพันธ์ต่อไปนี้

สุขจีฉันท 11

หิตามรสฉันท 12

ฉันทในช่วงแรกและฉันทในช่วงหลังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นฉันท
 วรรณคดีประเภท "สมพฤติ" ทั้งสิ้น คือ กำหนดลักษณะบังคับพยางค์ทุกบาท
 เหมือนกันทั้งตำแหน่งครุหลุและจำนวนพยางค์ อย่างไรก็ตามฉันทในช่วงหลังนี้ยังมี
 ฉันทอรรธสมพฤติอีกชนิดหนึ่ง ได้แก่ "อุษาคติฉันท 11"

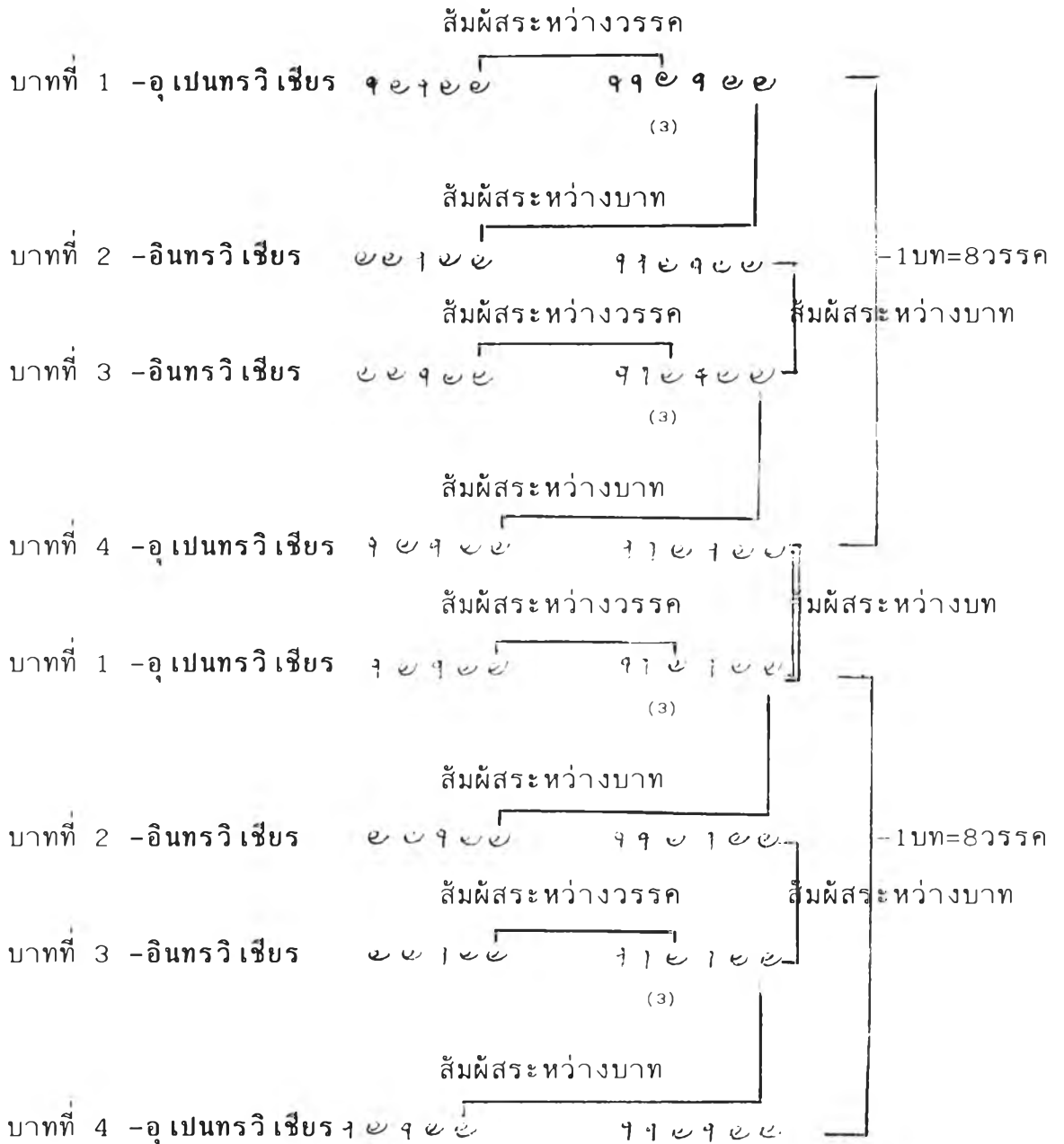
ฉันทอรรธสมพฤติ คือ ฉันทที่มีลักษณะเหมือนกันเป็นคู่ๆ เช่นบาทคู่กับ
 บาทคู่ หรือบาทคู่กับบาทคู่ เป็นต้น

"อุษาคติฉันท 11" เป็นฉันทอรรธสมพฤติเพียงชนิดเดียวที่ไทยรับมา
 จากอินเดีย อุษาคติฉันทของอินเดีย 1 บท มี 4 บาทเช่นเดียวกับฉันทอินเดียทั่วไป

โดยมีครุฑของบาทที่ 1 เหมือนบาทที่ 4 และครุฑของบาทที่ 2 เหมือนบาทที่ 3
 อุษาคิฉันทที่ไทยรับมานี้เป็นฉันทผสมระหว่าง "อุเปนทรวีเชียรฉันท 11" กับ
 "อินทรวีเชียรฉันท 11"

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
บาทที่ 1	๑	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒
บาทที่ 2	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒
บาทที่ 3	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒
บาทที่ 4	๑	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒

กวีไทยกำหนดวรรค บาท บทและสัมผัสบังคับของอุษาคิฉันท 11
 ในลักษณะเดียวกับอินทรวีเชียรฉันท 11 เพราะมีจำนวนพยางค์เท่ากัน เพียงแต่
 อุษาคิ 1 บทเป็นฉันท 2 ชนิดผสมกัน จึงมีทั้งหมด 8 บาท แทนที่จะเป็น 4 บาท
 เหมือนฉันทชนิดอื่น อุษาคิจึงมีจำนวนมากกว่าอินทรวีเชียรฉันทถึง 4 บาทด้วยกัน
 ดังจะเห็นได้จากแผนคำประพันธ์ต่อไปนี้

ไทย เราน่าอุปชาติฉันท 11 มาใช้เป็นชื่อเฉพาะที่ใช้เรียกฉันทที่ผสม
ผสานระหว่างอุ เพนทริ วิเชียรฉันท 11 กับ อินทริ วิเชียรฉันท 11 ทั้งๆที่โดยปกติแล้ว
 ฉันทชนิดใดก็ตามที่ผสมกันใน 1 บทจะได้ชื่อว่าเป็นอุปชาติทั้งสิ้น (Apte : 650)

อุปชาติเป็นฉันทที่มีบาทละ 11 พยางค์ และใช้เป็นชื่อของฉันทผสม ซึ่งโดยมากนิยมผสมระหว่าง "ฉันทอินทรวชुरา"(บาลี-อินทวชิรา) กับ "ฉันทอุเพนทรวชुरา"(บาลี-อุเพนทวชิรา) ซึ่งเป็นฉันท 11 พยางค์ทั้ง 2 ชนิด หรือ "ฉันทวิศสุถ"(บาลี-วงสุฏฐ) กับ "ฉันทอินทรวิศา"(บาลี-อินทวิส) ซึ่งเป็นฉันท 12 พยางค์ (Washburn E. Hopkins 1901 : 309)

เป็นที่สังเกตว่าไทยรับอุปชาติฉันท 11 ของอินเดียมาเพียงแบบเดียวเท่านั้นและเป็นฉันทอรรถสมพคติเพียงชนิดเดียวที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันทของไทย ไม่ปรากฏฉันทชนิดนี้ในฉันทช่วงแรก เพิ่งมาปรากฏใช้ใน ช่วงหลังสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ และได้รับความนิยมมากในสมัยรัชกาลที่ 6 พบในวรรณกรรมคำฉันทหลายต่อหลายเรื่องด้วยกัน ที่เป็นเช่นนี้เข้าใจว่าอาจเป็นเพราะในรัชกาลดังกล่าว กวีไทยคุ้นเคยและชำนาญการประพันธ์ฉันทเป็นอย่างมากแล้ว จึงนำฉันทผสมที่ไม่เคยปรากฏใช้มาก่อนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของคำประพันธ์ไทย การที่รับมาเพียงชนิดเดียวคงเป็นเพราะลักษณะของฉันทดังกล่าวผิดแผกไปจากลักษณะคำประพันธ์ไทยทั่วไป กล่าวคือ มีความหลากหลายอยู่ภายในบทเดียวกัน แทนที่จะมีความเป็นเอกภาพเหมือนกับคำประพันธ์ไทยแต่ละบท การที่เป็นฉันทผสมทำให้มี 1 บท เท่ากับฉันท 2 บทรวมกัน เป็นผลให้จำนวนพยางค์ทั้งหมดใน 1 บทมากเป็นเท่าหนึ่งของฉันทปกติที่มีเพียงบทเดียว คือ มีบทละ 44 พยางค์(ในขณะที่ฉันท 11 มีเพียงบทละ 22 พยางค์เท่านั้น)ซึ่งเป็นจำนวนที่เกินกว่าเกณฑ์กำหนดจำนวนพยางค์ของร้อยกรองไทย 1 บท และการที่เลือกรับฉันทผสมเพียงแบบเดียวซึ่งเกิดขึ้นระหว่างการผสมผสานของอุเพนทรวีเชียรฉันทกับอินทรวีเชียรฉันท แทนที่จะเลือกฉันทผสมที่เกิดจากฉันทชนิดอื่น ก็คงเป็นเพราะว่ากวีคุ้นเคยกับอินทรวีเชียรฉันทเป็นอย่างดีเป็นเวลายาวนานนับแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา อีกทั้งอุเพนทรวีเชียรฉันทก็มีลักษณะเป็นภาพจำลองของอินทรวีเชียร ผิดกันเพียงพยางค์แรกของบาทเพียงพยางค์เดียวที่อุเพนทรวีเชียรเป็นลหุ ส่วนอินทรวีเชียรเป็นครุ การที่จะรับอุปชาติฉันทที่มีส่วน

ผสมผสานระหว่างฉันททั้ง 2 ชนิด จึงเป็นสิ่งที่ทำได้ง่ายกว่าการรับฉันทผสมที่เกิดจากฉันทชนิดอื่น

จะเห็นได้ว่าฉันทในช่วงหลังทั้ง 28 ชนิดที่ไทยรับจากอินเดียมาปรับให้เป็นฉันทไทยนั้นจำแนกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1. ฉันทไทย 1 บท เท่ากับฉันทอินเดีย 1 บท หรือ 4 บท มีด้วยกัน 2 แบบ คือ

1.1 แบบที่ 1 ได้แก่ ฉันท 8 อาทิ วิชชুমมาลาฉันท 8 มาณวกฉันท 8 และจิตรปทาฉันท 8 ทั้งนี้เพราะไทยนำฉันท 8 ของอินเดียมาทั้งบท ซึ่งมีด้วยกัน 4 บท และแบ่งบาทหนึ่งออกเป็น 2 วรรค ให้วรรคหน้าและวรรคหลังมีจำนวนวรรคละ 4 พยางค์เท่ากัน ฉันท 1 บทจึงมี 4 บาท หรือ 8 วรรค ทำให้จำนวนพยางค์ใน 1 บท มีทั้งหมดรวม 32 พยางค์ ซึ่งอยู่ในเกณฑ์กำหนดของร้อยกรองไทยที่มีบทละ 12-36 คำ แตกต่างกันไปตามชนิดของคำประพันธ์

1.2 แบบที่ 2 ได้แก่ฉันท 6 (ตนมัชฌา) และฉันท 7 (กุมารลลิตา) ทั้งนี้เพราะไทยนำฉันท 6 และฉันท 7 ของอินเดียซึ่งมีบาทละ 6 และ 7 พยางค์ มาทั้งบท ซึ่งมีด้วยกัน 4 บาท และกำหนดให้แต่ละบาทเท่ากับแต่ละวรรค มี 4 บาท ก็เท่ากับ 4 วรรค จัดให้ฉันท 1 บท มี 4 วรรค วางรูปแบบและกำหนดสัมผัสในลักษณะเดียวกับฉันท 11, ฉันท 12 และฉันท 14 ที่เคยมีใช้อยู่แล้วในช่วงแรก คือกำหนดให้มีบาทเอก บาทโท บาทหนึ่งแบ่งย่อยเป็น 2 วรรค มีวรรคหน้าและวรรคหลัง เชื่อมโยงแต่ละวรรค แต่ละบาท แต่ละบทด้วยสัมผัส ฉันท 6 และฉันท 7 จึงมีวรรคละ 6 และ 7 พยางค์ บทหนึ่งมี 4 วรรค และมีจำนวนพยางค์ใน 1 บทรวมทั้งหมด 24 พยางค์ และ 28 พยางค์ ตามลำดับ

ซึ่งอยู่ในเกณฑ์กำหนดของร้อยกรองไทยที่มีบทละ 12-36 คำ แตกต่างกันไปตามชนิดของคำประพันธ์

2. ฉันทไทย 1 บท เท่ากับฉันทอินเดีย 1/2 บท หรือ 2 บาท

ได้แก่ฉันท 10, ฉันท 11, ฉันท 12, ฉันท 13 และฉันท 14 ทั้งนี้เพราะไทยนำฉันท 10, 11, 12, 13, 14 ของอินเดียมาเพียงชนิดละ 2 บาทเท่ากันทุกฉันท เป็นจำนวนครึ่งหนึ่งของฉันทอินเดีย 1 บท ซึ่งมี 4 บาท ทำให้จำนวนพยางค์ใน 1 บท มีทั้งหมดรวม 20, 22, 24, 26 และ 28 พยางค์ตามลำดับ ซึ่งอยู่ในเกณฑ์กำหนดของร้อยกรองไทยที่มีบทละ 12-36 คำแตกต่างกันไปตามชนิดของคำประพันธ์ แทนที่จะรับฉันทอินเดียมาทั้งบท บทละ 4 บาท อันจะทำให้มีจำนวนพยางค์ใน 1 บทเป็นจำนวนมากถึง 40, 44, 48, 52, และ 56 พยางค์ซึ่งเกินกว่าเกณฑ์จำนวนพยางค์ที่ใช้ในการแต่งคำประพันธ์ไทย

3. ฉันทไทย 1 บท เท่ากับฉันทอินเดีย 1/4 บท หรือ 1 บาท

ได้แก่ฉันท 15, ฉันท 16, ฉันท 17, ฉันท 18, ฉันท 19, ฉันท 20 และฉันท 21 ทั้งนี้เพราะไทยนำฉันท 15, 16, 17, 18, 19, 20 และ 21 ของอินเดียมาเพียงชนิดละ 1 บาทเท่ากันทุกฉันท อันเป็นจำนวนเศษหนึ่งส่วนสี่ของฉันทอินเดีย 1 บท ซึ่งมี 4 บาท ทำให้จำนวนพยางค์ใน 1 บทมีจำนวน 15, 16, 17, 18, 19, 20, และ 21 พยางค์ตามลำดับ ซึ่งอยู่ในเกณฑ์กำหนดร้อยกรองไทยที่มีบทละ 12-36 คำแตกต่างกันไปตามชนิดของคำประพันธ์ แทนที่จะรับฉันทอินเดียมาทั้งบท บทละ 4 บาท อันจะทำให้มีจำนวนพยางค์ใน 1 บท เป็นจำนวนมากถึง 60,

64, 68, 72, 76, 80 และ 84 พยางค์ซึ่งเกินกว่าจำนวนพยางค์ที่ใช้ในการแต่งคำประพันธ์ไทย

มีข้อสังเกตว่า **ฉันทบาลี** ที่ปรับเป็นฉันทไทยกลุ่มที่ 2 และ 3 นั้นยังคงใช้แนวทางเดียวกับการปรับ 'ฉันทบาลี' ทั้ง 6 ชนิดในช่วงแรก ส่วนกลุ่มที่ 1 เป็นแนวทางใหม่ที่เพิ่มเข้ามาในช่วงหลังเพื่อให้สอดคล้องกับเกณฑ์กำหนดพยางค์ในแต่ละบทของร้อยกรองไทย

ต่อไปนี้เป็น "ตารางแสดงจำนวนพยางค์ของฉันท 1 บท" จะเห็นว่าไม่ว่าจะเป็นฉันทในช่วงแรกหรือช่วงหลังก็ตาม ล้วนมีจำนวนพยางค์อยู่ในเกณฑ์กำหนดของร้อยกรองชนิดต่างๆของไทยทั้งสิ้น คืออยู่ระหว่าง 12-36 พยางค์ (ดูตารางที่ 4 ในตารางใหญ่ หน้า (30))

2. การสร้างฉันทใหม่

คือ การสร้างฉันทชนิดใหม่ที่ไม่มีในคัมภีร์วุดโททัยและตำราฉันทวรรณพฤติ โดยนำคณะฉันทที่ต้องการมารวมกันหรือนำฉันทวรรณพฤติ 2 ชนิดมารวมกัน วิธีแรกทำให้ได้ฉันทเดี่ยวที่มีบทละ 4 วรรค แต่ละวรรคมีครุสหยุดตรงกัน วิธีหลังทำให้ได้ฉันทผสมที่เกิดจากการนำฉันทบางบาทหรือบางวรรคของฉันทต่างชนิด

การสร้างฉันทชนิดใหม่มีขึ้นทั้งในยุคก่อนและยุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ ผู้วิจัยคิดว่าน่าจะเป็นเพราะกวีเกิดความคิดที่จะสร้างสรรค์ฉันทขึ้นใช้ในการประพันธ์ให้เป็นฉันทของตนเองแทนที่จะใช้แต่ฉันทวรรณพฤติที่เป็นของบาลีเท่านั้น จุดนี้น่าจะแสดงถึงพัฒนาการของฉันทในวรรณกรรมคำฉันทสองยุคได้เป็นอย่างดี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าทั้งสองยุคคงจะมีความนิยมประพันธ์ฉันทกันอย่างแพร่หลายถึงขั้นที่กวีทั้งสองยุคประดิษฐ์ฉันทขึ้นใช้เอง แม้ว่าจะเป็นการประดิษฐ์โดยอาศัยฉันทวรรณพฤติของบาลีเป็นแนวทางก็ตาม แต่ก็แสดงถึงความคิดริเริ่มๆใหม่ที่ปรากฏขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะฉันทส่วนใหญ่ที่ประดิษฐ์ขึ้นในยุคหลังนั้นเป็นที่ยอมรับในหมู่กวีดังจะเห็นได้จากมีกวีอื่นรับฉันทดังกล่าวไปใช้ในงานประพันธ์ของตนนอกเหนือไปจากที่มีใช้ในงานของกวีผู้ประดิษฐ์ฉันทดังกล่าว

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าการที่กวียุคหลังตำราพระนิพนธ์สร้างสรรคฉันทชนิดใหม่ขึ้นใช้ในงานประพันธ์อาจจะ เป็นเพราะ ได้แรงบันดาลใจจากฉันทที่ประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ในยุคก่อน คือ วิเชียรติลกฉันท 25 และติลกวิเชียรฉันท 25 ในราชาพิลาปคำฉันทประการหนึ่ง และได้แรงบันดาลใจจากฉันทวรรณพฤติจำนวนมาก ในตำราพระนิพนธ์อีกประการหนึ่ง ทั้งสองประการนี้น่าจะมีส่วนกระตุ้นให้กวีเกิดความคิดสร้างสรรค์ที่จะประดิษฐ์ฉันท เป็นของตนเองเพื่อใช้ในการประพันธ์นอกเหนือไปจากฉันทวรรณพฤติที่รับมาจากบาลี

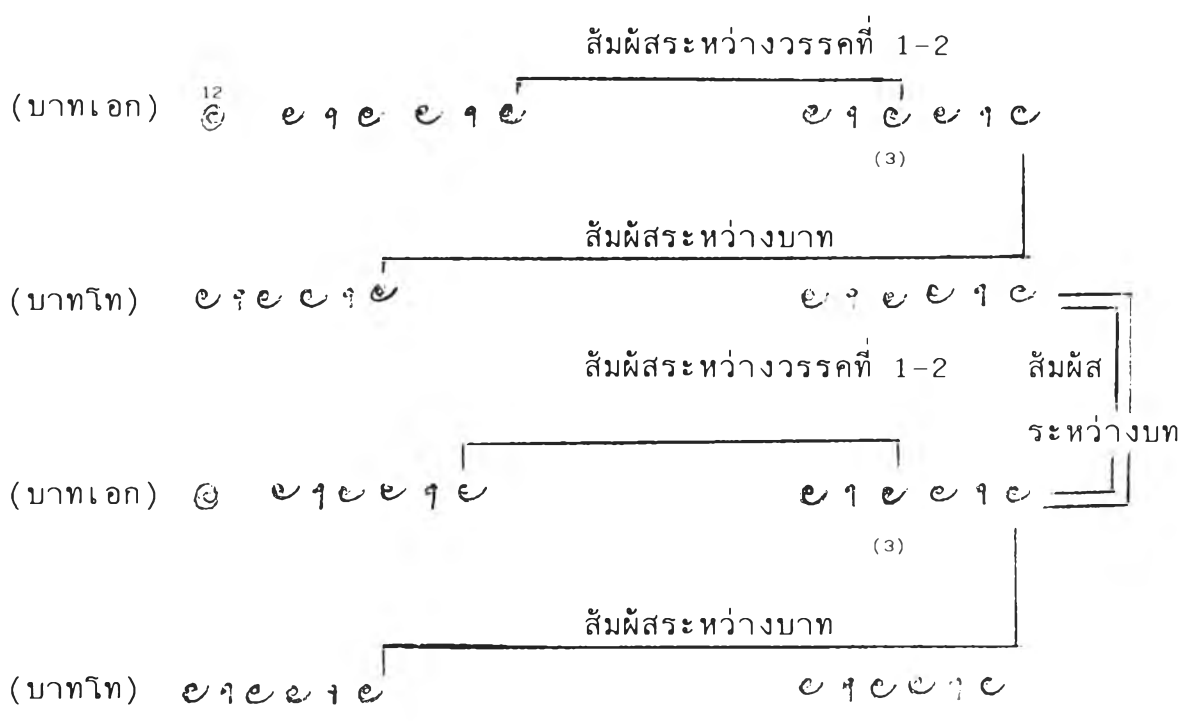
ฉันทที่ทวิประดิษฐ์ขึ้นมีทั้ง "ฉันทเดี่ยว" และ "ฉันทผสม" ดังนี้

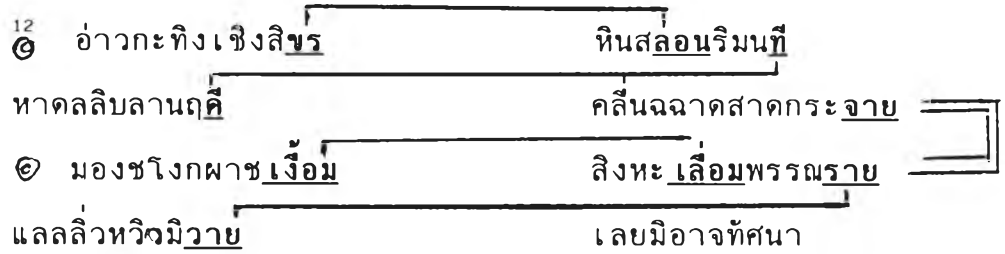
2.1 ฉันทเดี่ยว

มี 2 ชนิด คือ คชลีลาศฉันท 12 และฉันทตรงคภาณี 14

2.1.1 คชลีลาศฉันท 12

เกิดจากการนำ **ร คณะ** จำนวน 8 คณะมารวมเป็นฉันท 1 บทที่ประกอบด้วยบาทเอกและบาทโท แต่ละบาทแบ่งออกเป็นวรรคหน้าและวรรคหลังซึ่งมี **ร คณะ** วรรคละ 2 คณะ มีสัมผัสบังคับบรวม 3 ที่ คือ สัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สอง สัมผัสระหว่างบาทและสัมผัสระหว่างบท ดังตัวอย่าง

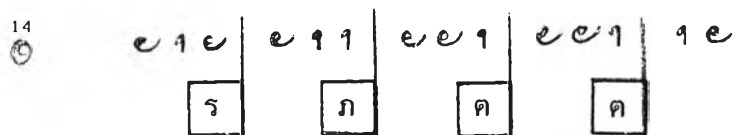

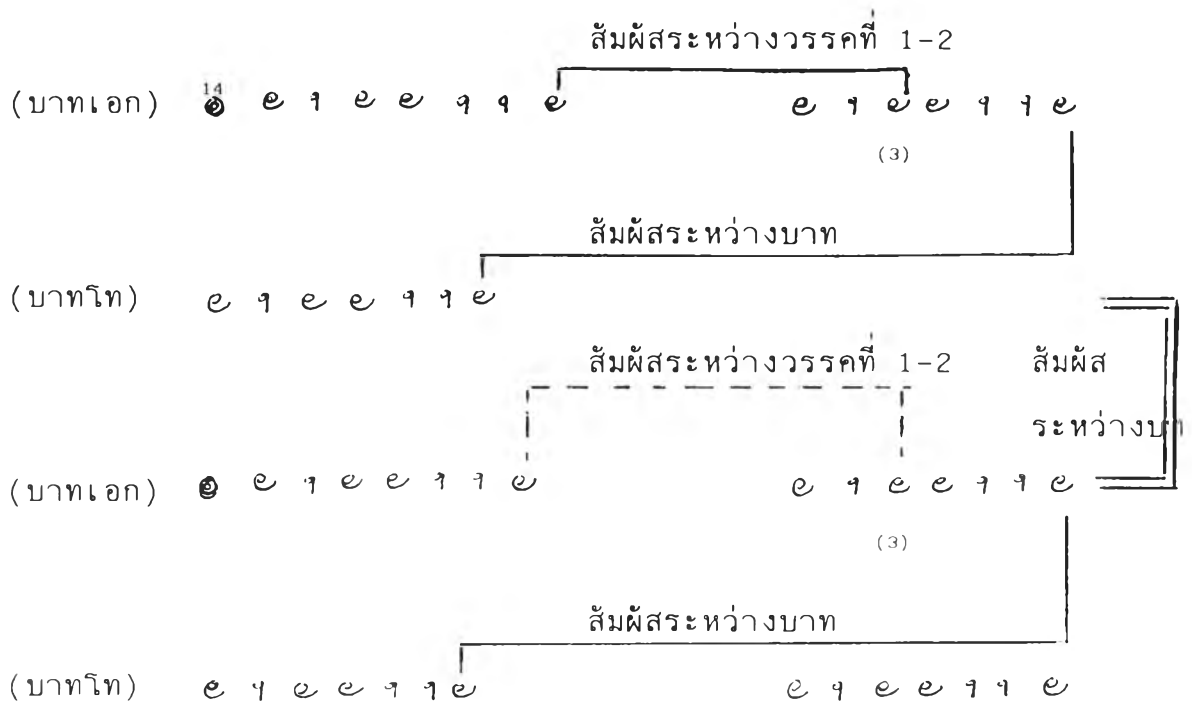
("นิราศจันทบุรีคำฉันท์" จากวรรณคดีสาร ปีที่ 2 เล่มที่ 11 มิถุนายน 2487 : 31)

2.1.2 ฉันท์ตรังคภาณี 14

เกิดจากการนำ ร คณะ ภ คณะ ค คณะ (2 คณะ) มารวมกับ ลหุและครุ อย่างละ 1 พยางค์ ได้ฉันท์ที่มีบาทละ 14 พยางค์ ฉันท์ 1 บท ประกอบด้วยบาทเอกและบาทโท แบ่งออกเป็นวรรคหน้าและวรรคหลังซึ่งมีวรรคละ 7 พยางค์เท่ากันรวม 4 วรรค ฉันท์ชนิดนี้มีสัมผัสบังคับ คือ สัมผัสระหว่างบาทและสัมผัสระหว่างบท ส่วนสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองมีใช้บ้าง แต่ไม่สม่ำเสมอ

ฉันท์ตรังคภาณี 14 หนึ่งบาทประกอบด้วย 14 พยางค์ ดังนี้

๑๒ แต่ละล้วนเลือกคะระไล รณรบปุนสุระปวง
 สรรพคึกส่วนกระทรวง สฤษฎีได้ทั่วทุกสภนธ์
 ๑ ทรงดำรัสเรื่องพระราชวัง ที่ได้ตั้งพระนครน
 เนาในเขตรที่จะระคน สิ่งมคณาวาสวงปรีเวณ

(พระราชพงษาวดารคำฉันท์ เฉลิมพระเกียรติพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รวม
 3 ภาค 2470 : 57)

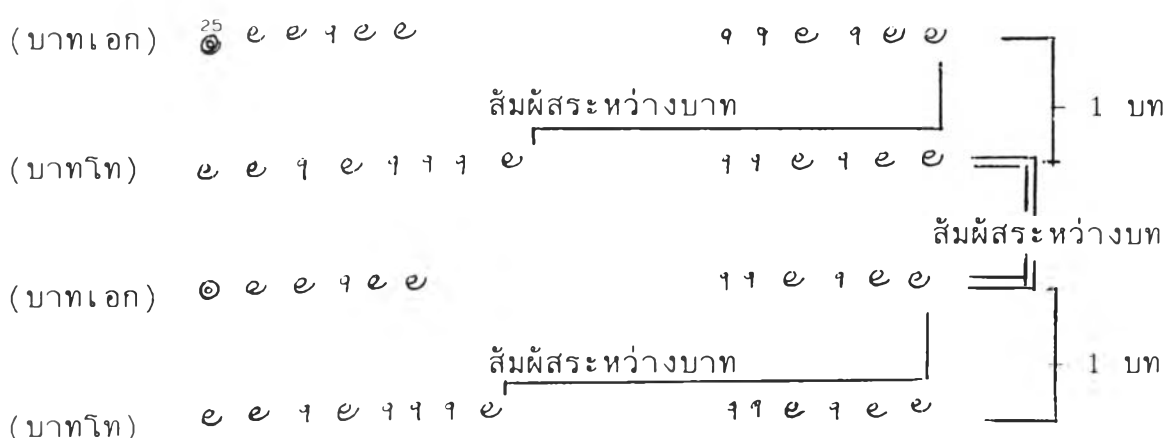
2.2 ฉันทผสม

มีใช้ 2 ช่วงด้วยกัน ได้แก่ ฉันทผสมในช่วงแรกหรือช่วงก่อน
 ตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ และฉันทผสมในช่วงหลังหรือช่วงหลังตำราฉันท์
 วรรณพฤติและมาตราพฤติ

2. 2.1 ฉันทัพสมในช่วงแรก

เกิดจากการนำฉันท์แต่ละบาทของฉันท์วรรณพฤติ 2 ชนิด มารวมกันเป็นฉันท์ 1 บท ได้ฉันท์พสม 2 ชนิด คือ วิเชียรดิลกฉันท์ 25 และดิลกวิเชียรฉันท์ 25 ซึ่งเกิดจากการรวมฉันท์ 2 ชนิด คือ อินทรวิเชียรฉันท์ 11 และวสันตดิลกฉันท์ 14 โดยนำฉันท์แต่ละบาทมารวมกันเป็นฉันท์ 1 บท ซึ่งมีจำนวน 25 พยางค์ วิเชียรดิลกฉันท์ประกอบด้วยอินทรวิเชียรฉันท์ในบาทเอก และวสันตดิลกฉันท์ในบาทโท ดิลกวิเชียรฉันท์ประกอบด้วยวสันตดิลกฉันท์ในบาทเอกและอินทรวิเชียรฉันท์ในบาทโท ฉันท์พสมทั้ง 2 ชนิดนี้พบในวรรณกรรมสมัยอยุธยาเรื่อง ราชาพิลาปคำฉันท์ ดังจะเห็นได้จากแผนบังคับของฉันท์ดังกล่าว ซึ่งมีสัมผัสบังคับเช่นเดียวกับฉันท์ 11, ฉันท์ 12 และฉันท์ 14 ที่มีใช้ในช่วงแรก ได้แก่ สัมผัสระหว่างบาท และสัมผัสระหว่างบท ส่วนสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองนั้นมิได้ใช้เพียงบทเดียวเท่านั้น

วิเชียรดิลกฉันท์ 25

²⁵ ๑ เคยพาดพระหัตถ์เหนือ อู่ระราชกัญญา
 กอดเกี่ยวคือกาณจนลดา อันโอบอ้อมทุมามาลัย
 ๑ พิศพิศตรมณฑล สะศิสุทธิเปรมปราน
 เปรมร่วมมฤตส์บันดาล ฤดีดีศับันเจิดใจ
 (วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2 ราชานิลาลพคำฉันท์ : 752)

คิลกวีเชิษรฉันท์ 25

(บาทเอก) ²⁵ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒
 (บาทโท) ๒ ๒ ๑ ๒ ๒
 (บาทเอก) ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒
 (บาทโท) ๒ ๒ ๑ ๒ ๒

สัมผัสระหว่างบาท

สัมผัสระหว่างบท

²⁵ ๑ เร่งพิศวรรัตนจิตเจดน์ เร่งทุกข์โทมนัสในกาล
 ๑ ทราบใดเรียมไปพาน พบจึงววยซึ่งอาคร
 ๑ คิดโฉนแลหนออกอจคิด มนัสราคพาลอสุร
 พากัยเอาไปพูน ในพิภพฤคควรเห็น
 (เรื่องเดียวกัน : 767)

2.2 ฉันทผสมในช่วงหลัง

เกิดจากการนำฉันท์แต่ละ วรรคจากฉันท์วรรณพฤติ
 2 ชนิดมารวมกันเป็นฉันท์ 1 บทและเกิดจากการนำฉันท์แต่ละบทจากฉันท์วรรณพฤติ

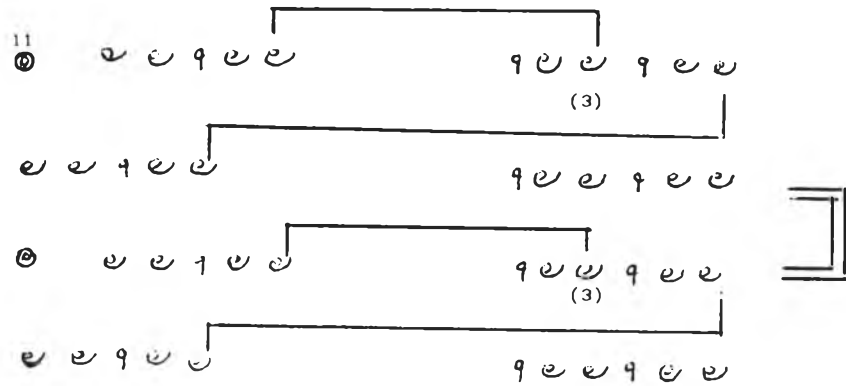
2 ชนิดมารวมกันเป็นฉันท 1 บท ฉันทผสมในช่วงหลังจึงมี 2 ประเภท คือ ฉันทผสมที่เกิดจากการรวมฉันทวรรณพฤติ 2 ชนิด ชนิดละ 1 วรรคซึ่งอาจจะเป็นวรรคหน้าหรือวรรคหลังก็ได้ และฉันทผสมที่เกิดจากการรวมฉันทวรรณพฤติ 2 ชนิด ชนิดละ 1 บท

2.2.1.1 ฉันทผสมที่เกิดจากการรวมฉันทวรรณพฤติ 2 ชนิด ชนิดละ 1 วรรค

กวีสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมานำวรรคหน้าและวรรคหลังของฉันทวรรณพฤติ 2 ชนิดมารวมกันเป็นฉันทหนึ่งบท ทำให้ได้ฉันทผสมจำนวน 5 ชนิด ได้แก่ อินทิลลาดฉันท 11 หรืออินทกุชงค์ฉันท 11, กุชงค์วิเชียรฉันท 12, กุชพงค์ฉันท 13, วสันตปายาดฉันท 14 และวสันตวงศ์ฉันท 15 ฉันทผสมทั้ง 6 ชนิดนี้กำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับเช่นเดียวกับฉันท 11, ฉันท 12 และฉันท 14 ในช่วงหลัง คือ มีทั้งสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สอง สัมผัสระหว่างบาทและสัมผัสระหว่างบท

ก. อินทิลลาดฉันท 11 หรือ อินทกุชงค์ฉันท 11

เกิดจากการรวมวรรคหน้าของอินทวิเชียรฉันท 11 กับวรรคหลังของกุชงค์ปายาดฉันท 12 วรรคหน้ามี 5 พยางค์ วรรคหลังมี 6 พยางค์ จึงได้ฉันทผสมที่มีบาทละ 11 พยางค์ ดังนี้

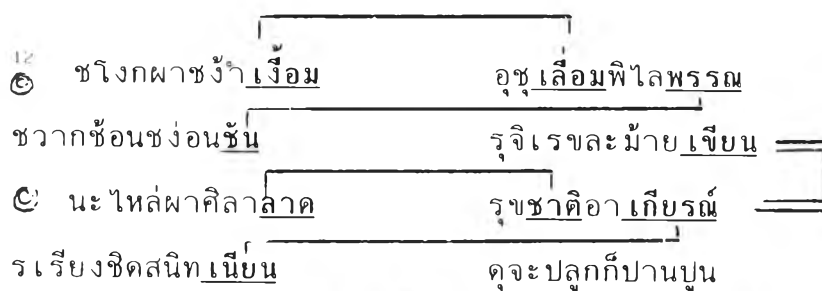
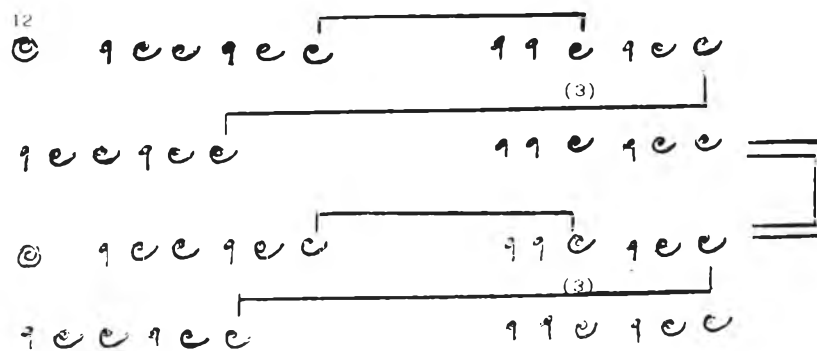
๑1 โอ้อองค์พระทรงฤทธิ | โฉนจิตรีมิสงสาร
 ข้าน้อยลห้อยปาน | ประหนึ่งนอน ฅ กองไฟ
 ๑ แต่นี้จะมีทุกข์ | นิราศสุขนิรันดรไป
 คับแค้นและแนนใจ | เพระะไกลองค์พระทรงศรี

("กัฎฐหาริชาดกคำฉันท์" จากไทยเขษม ปีที่ 2 เล่มที่ 4 (15 สค. 2468)

: 646)

ข. กฤษณควิเชียรฉันท 12

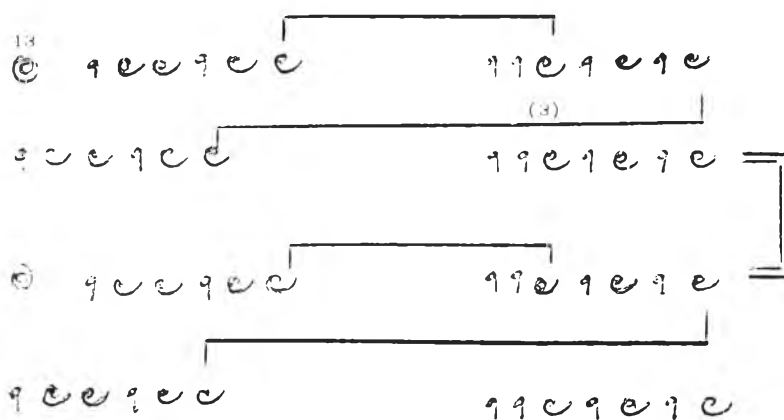
เกิดจากการรวมวรรคหน้าของกฤษณคปยาดฉันท 12 กับวรรค-
 หลังของอินทวิเชียรฉันท 11 วรรคหน้ามี 6 พยางค์ วรรคหลังมี 5 พยางค์ จึงได้
 ฉันทผสมที่มีบาทละ 12 พยางค์ ดังนี้

("นิราศจันทบุรีคำฉันท์" จาก วรรณคดีสาร ปีที่ 2 เล่ม 11 มิถุนายน 2487 : 30)

ค. ภุชพงค์ฉันท์ 13

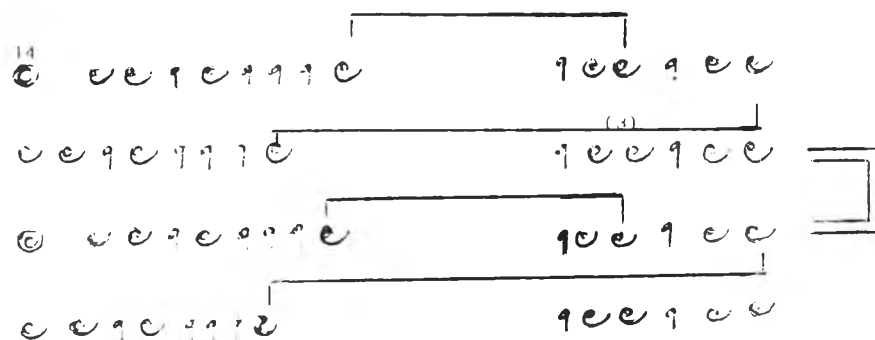
เกิดจากการรวมวรรคหน้าของภุชงคปยาดฉันท์ 12 กับวรรคหลังของอินทรวงศ์ฉันท์ 12 วรรคหน้ามี 6 พยางค์ วรรคหลังมี 7 พยางค์ จึงได้ฉันท์ผสมที่มีบาทละ 13 พยางค์ ดังนี้

- 13
- ๑) พณิซอัสสะลามัก ดิสมัคจะรอนจะราณ
 - พสมกรกะมอญชาน บมิขามภุกามกระโจม
 - ๒) ทหารพม่าประดาตัน ประจุปีนกระครินกระโครม
 - สินาคาใหม่ประลัยโรม พละม่านสท้านทลาย
- (เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ : 20)

ง. วสันตปद्याดฉันท์ 14

เกิดจากการรวมวรรคหน้าของวสันตดิกลฉันท์ 14 กับวรรคหลังของภุชงคปद्याดฉันท์ 12 วรรคหน้ามี 8 พยางค์ วรรคหลังมี 6 พยางค์ จึงได้ฉันท์ผสมที่มีบาทละ 14 พยางค์ ดังนี้

- ๑) ไทบริกพิทักษ์สุขสงบ ประสงคภพประสบศานติ
- ธรรมช่วยอ่านวยสุขุมมาน มิขิงเคียดครีเกลียดใคร
- ๒) กรสองตระกองบิตรชาติ วโรภาสนิราศภัย
- สร้างศรีวิถีสกุลไทย ถเกิงคุณพิบูลเพ็ญ

("วีรธรรมคำฉันท์" จากวรรณคดีสาร ปีที่ 2 เล่ม 7 กุมภาพันธ์

จ. วสันตวงศ์ฉันท 15

เกิดจากการรวมวรรคหน้าของวสันตดิถีฉันท 14 กับวรรคหลังของอินทวงศ์ฉันท 12 วรรคหน้ามี 8 พยางค์ วรรคหลังมี 7 พยางค์ จึงได้ฉันทผสมที่มีบาทละ 15 พยางค์ ดังนี้

¹⁵
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

¹⁵
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

(เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท 2514 : 16)

2.2.2.1 ฉันทัพสมที่เกิดจากการรวมฉันทวรรณพฤติ

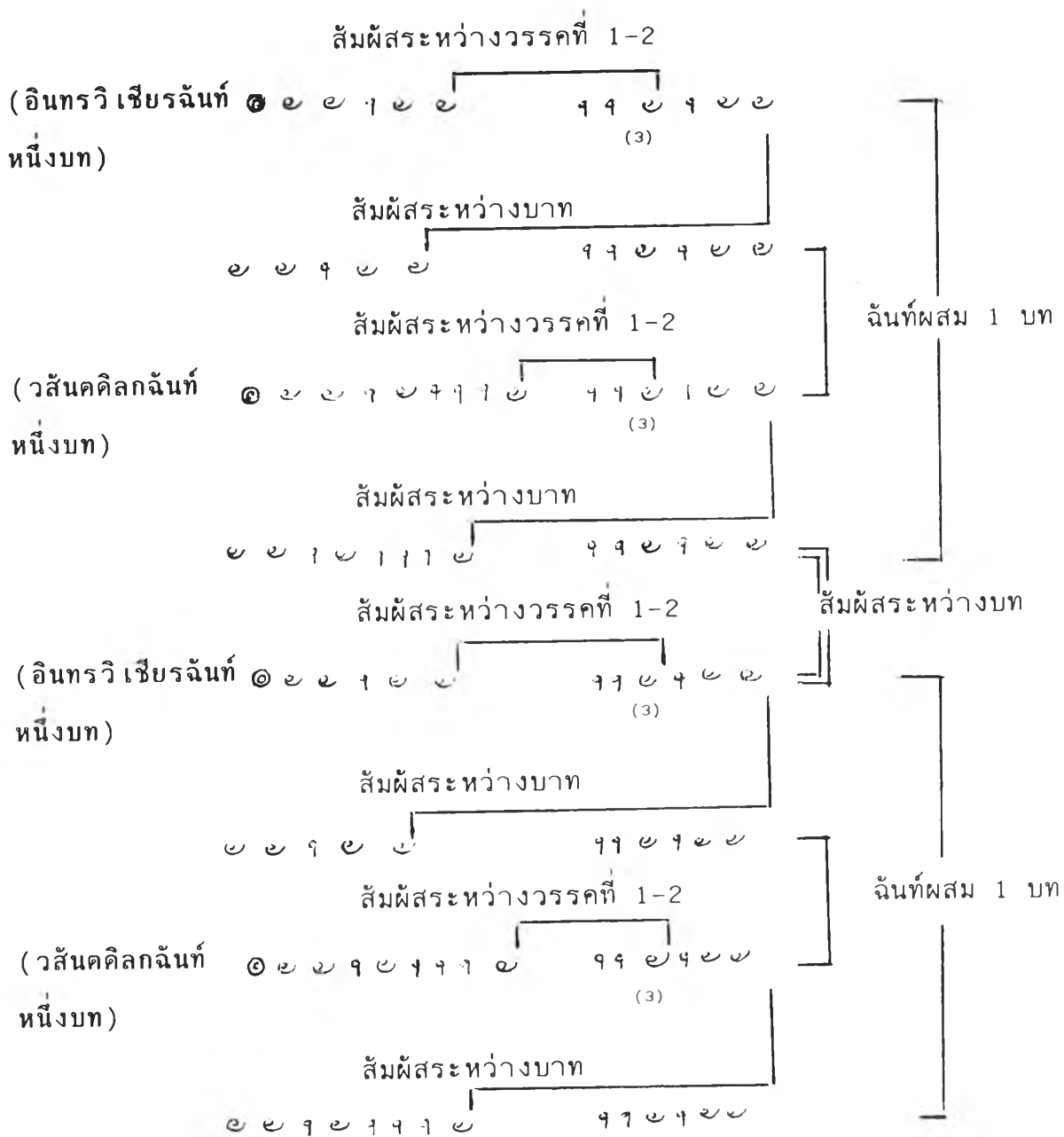
2 ชนิด ชนิดละ 1 บท

มีเพียงชนิดเดียว คือ อินทวสันตติลกฉันท

ในเรื่อง "ราตรี" ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี หรือ ครูเทพ ฉันทชนิดนี้เกิดจากการนำอินทวิเชียรฉันท 11 จำนวน 1 บท รวมกับวสันตติลกฉันท 14 จำนวน 1 บท ได้ฉันทัพสม 1 บทจำนวน 50 พยางค์ ที่มีทั้งสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สอง สัมผัสระหว่างบาทและสัมผัสระหว่างบท

อินทวสันตติลกมีลักษณะคล้ายคลึงกับอุปชาติฉันท 11 คือเป็นฉันทัพสม 1 บทที่ประกอบด้วยฉันท 2 บทรวมกัน ต่างกันตรงที่อุปชาติฉันทเกิดจากการนำฉันทวรรณพฤติ 2 ชนิดมาสลับกันบาทต่อบาท ในขณะที่อินทวสันตติลกฉันทเกิดจากการนำฉันทวรรณพฤติ 2 ชนิดมาสลับกันบทต่อบท ดังตัวอย่าง

อินทวสันตติลกฉันทของครูเทพ เป็นฉันทัพสมที่มีจำนวนเพียง 5 บท ไม่อาจนับเป็นเรื่องได้ ครูเทพใช้แต่งพรรณนาทัศนียภาพยามราตรี เนื่องจากมีขนาดสั้นเกินไปอยู่นอกเหนือขอบเขตการวิจัยจึงมิได้กล่าวถึงไว้ในบทที่ 4 ฉันทยุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ แต่นำมารวมไว้ที่นี่เพื่อแสดงให้เห็นว่าฉันทัพสมยุคนี้มีอะไรบ้าง

๑	พินฟ้า ฅ ราตรี	ธรณีสุนกเนา	
	ส่งเสียงประสานเส้า-	วสภาพพะนอสรวง	
๑	กลืนหล้านภาจรจะปรน	สุวคนธบำบวง	ฉันทผสม
	เรณุดำรุธส ฅ พวง	พนพุ่มผกาไพร	1 บท
๑	น้ำค้างพระพร่างโปรย	ชลไชยชะดอกไม้	
	สมทุมช่อไม้	ชีพสดเสมีอนหมาย	
๑	ดึกดื่น ฅ พื้นอุทยทิศ	สุริย์ฤทธิแผรงพราย	ฉันทผสม
	ดาวเดือนก็เลื่อนรชนิหาย	ระพีเจ้าทิวาแทน	1 บท

("ราตรี" จากโคลงกลอนของครูเทพ เล่ม 2. 2526

: 30-31)

มีข้อสังเกตว่าฉันทใหม่ที่เกิดวิไทยประ คิษฐ์ขึ้นนั้น มีลักษณะเดียวกับฉันทในช่วงแรกและช่วงหลัง คือ มีจำนวนและตำแหน่งของครุลหุตรงกันหรือใกล้เคียงกัน ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ฉันทที่มีจำนวนครุมากกว่าลหุ และ ฉันทที่มีจำนวนลหุมากกว่าครุ

ฉันทที่มีจำนวนครุมากกว่าลหุ

มี 5 ประเภท ซึ่งมีฉันทรวม 8 ชนิดได้แก่

- ฉันท 11 - อินทลิลาด หรือ อินทภุขงค์
- ฉันท 12 - ภุขงควิเชียร และคชลีลาศ
- ฉันท 13 - ภุขพงค์
- ฉันท 14 - วสันตปายาด และตรังคภาณี
- ฉันท 25 - วิเชียรดิลก และดิลกวิเชียร

ฉันทที่มีจำนวนลหุมากกว่าครุ

มีประเภทเดียวซึ่งมีฉันทชนิดเดียว คือ ฉันท 15 หรือวสันตวงค์

ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 5) ตารางแสดงจำนวนครูลหุของชั้นที่ทั้ง 2 ประเภท

(1) ชั้นที่มีจำนวนครูมากกว่าลหุ			
อินทลีลาตชั้นที่ 11		ภูงควิเชียรชั้นที่ 12	
ครู	ลหุ	ครู	ลหุ
8	3	7	5
คชลีลาตชั้นที่ 12		ภูซพงชั้นที่ 13	
ครู	ลหุ	ครู	ลหุ
8	4	7	6
วสันตปยาตชั้นที่ 14		ตริงคภาณีชั้นที่ 14	
ครู	ลหุ	ครู	ลหุ
8	6	8	6
วิเชียรดิลกชั้นที่ 25		ดิลกวิเชียรชั้นที่ 25	
ครู	ลหุ	ครู	ลหุ
14	11	14	11
(2) ชั้นที่มีจำนวนลหุมากกว่าครู			
วสันตวงศ์ชั้นที่ 15			
ครู	ลหุ		
7	8		

จากตารางข้างต้นจะ เห็นได้ว่าฉันท์ใหม่ที่กวีไทยประดิษฐ์ขึ้นมี 2 กลุ่ม
คือ

กลุ่มที่หนึ่ง ฉันท์ที่มีจำนวนครุมากกว่าลหุ

- ต่ำสุดต่างกันเพียง 1 พยางค์
- สูงสุดต่างกัน 4-5 พยางค์

จำนวนครุมากกว่าลหุ 1 พยางค์ - มีฉันท์ 1 ชนิด ได้แก่
ภุชพงศ์ฉันท์ 13

จำนวนครุมากกว่าลหุ 2 พยางค์ - มีฉันท์ 3 ชนิด ได้แก่

1. ภุชกวีเชียรฉันท์ 12
2. ตรังคภาณีฉันท์ 14
3. วสันตปยาตฉันท์ 14

จำนวนครุมากกว่าลหุ 3 พยางค์ - มีฉันท์ 2 ชนิด ได้แก่

1. ดิลกวีเชียรฉันท์ 25
2. วิเชียรดิลกฉันท์ 25

จำนวนครุมากกว่าลหุ 4 พยางค์ - มีฉันท์ 1 ชนิด ได้แก่
คชลีลาศฉันท์ 12

จำนวนครุมากกว่าลหุ 5 พยางค์ - มีฉันท์ 1 ชนิด ได้แก่
อินทลีลาศฉันท์ 11 หรือ อินทภุชพงศ์ฉันท์ 11

จะ เห็นได้ว่าฉันท์ส่วนใหญ่ในกลุ่มที่หนึ่งนี้มีจำนวนครุมากกว่าลหุอยู่
ระหว่าง 2-3 พยางค์

กลุ่มที่สอง ฉันท์ที่มีจำนวนลหุมากกว่าครุ

มีเพียงชนิดเดียว คือ วสันตวงศ์ฉันท์ 15 ซึ่งมีลหุมากกว่าครุ
1 พยางค์

นอกจากมีจำนวนของครุลหุตรงกันหรือใกล้เคียงกันแล้ว ฉันทที่ประดิษฐ์ใหม่นี้ยังมีตำแหน่งของครุลหุตรงกันหรือใกล้เคียงกับบางวรรคของฉันทในช่วงแรกและช่วงหลังอีกด้วย ทั้งนี้เพราะฉันทที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่นำฉันทวรรณพฤติในช่วงแรกและช่วงหลังมาประสมประสานกัน ฉันทดังกล่าว ได้แก่ อินทวิเชียร-ฉันท 11, วสันตคิลฉันท 14, ฤชงคพายตฉันท 12, อินทวงศ์ฉันท 12 นอกจากนี้ฉันทใหม่ยังเกิดจากการนำฉันทมาประกอบกันอีกด้วย เช่น คชลีลาศฉันท 12 และตรังคภาณีฉันท 14

มีข้อสังเกตว่าฉันทใหม่ที่กวีไทยประดิษฐ์ขึ้นนั้น ยังคงมีจำนวนพยางค์ในบทอยู่ภายในเกณฑ์กำหนดพยางค์ในแต่ละบทของร้อยกรองไทยเช่นเดียวกับฉันทเดิม 34 ชนิดที่นำมาจากฉันทวรรณพฤติของบาลี คืออยู่ระหว่าง 12-36 พยางค์ ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 6) ตารางแสดงจำนวนพยางค์ของฉันท 1 บท

ฉันท 11	อินทลีลาต หรือ อินทภูงศ์ฉันท 22 พยางค์	
ฉันท 12	ภูงศ์วิเชียรฉันท 24 พยางค์	คชลีลาตฉันท 24 พยางค์
ฉันท 13	ภูงศ์ฉันท 26 พยางค์	
ฉันท 14	วสันตปยาตฉันท 28 พยางค์	ตรังคภาณีฉันท 28 พยางค์
ฉันท 15	วสันตวงศ์ฉันท 30 พยางค์	
ฉันท 25	วิเชียรดิลกฉันท 25 พยางค์	ดิลกวิเชียรฉันท 25 พยางค์

* อินทวสันตดิลกฉันท เป็นฉันทผสมระหว่างฉันท 2 ชนิด จำนวน 2 บททำให้มีจำนวนพยางค์มากกว่าฉันททั่วไป คือ 46 พยางค์ จึงไม่นับรวมอยู่ในตารางข้างต้น

สัมผัส เสริมในฉันทช่วงหลัง

นอกจากการกำหนดบท บาท วรรคและสัมผัสบังคับในลักษณะเดียวกับฉันททั้ง 6 ชนิดในช่วงแรกแล้ว ฉันททั้ง 42 ชนิดในช่วงหลังซึ่งประกอบด้วยฉันทวรรค-พฤติ 31 ชนิด ฉันทอรรถสมพฤติ 1 ชนิด ฉันทที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ 10 ชนิด ยังกำหนดสัมผัสเสริมในลักษณะเดียวกับฉันทในช่วงแรกอีกด้วย สัมผัสเสริมในฉันทช่วงหลังยังคงเป็นสัมผัสเสริมในลักษณะเดียวกับฉันทในช่วงแรก คือ เป็นสัมผัสเสริมที่เชื่อมโยงพยางค์ในวรรคและต่างวรรค รวมทั้งเป็นสัมผัสเสริมที่แทนที่เสียงหนักเสียงเบาของพยางค์ครุหุโดยตรงอีกด้วย สัมผัสเสริม 2 ลักษณะนี้ประกอบด้วยสัมผัสย่อยรวม 3 แบบเช่นเดียวกัน คือ สัมผัสคั่น สัมผัสชิด และสัมผัสระหว่างวรรค ฉันทในช่วงหลังนี้ใช้สัมผัสเสริมที่เชื่อมโยงพยางค์ในวรรคและต่างวรรคมากกว่าสัมผัสเสริมที่แทนที่เสียงหนักเบาของพยางค์ครุหุซึ่งมีใช้ไม่มากเท่าไรนัก เพราะฉันทในยุคหลังมีรูปคำและเสียงคำตรงกัน จึงไม่จำเป็นต้องหาเสียงสัมผัสมาแทนที่เสียงหนักเสียงเบาของครุหุเหมือนฉันทในช่วงแรก สัมผัสเสริมของฉันทในช่วงหลังจึงเป็นไปในลักษณะที่พยางค์ครุสองพยางค์สัมผัสกันเป็นส่วนใหญ่ และมีตำแหน่งสัมผัสเดียวกับฉันทในช่วงแรก ดังจะแยกกล่าวถึงต่อไปนี้

ก. สัมผัสคั่น

มีข้อสังเกตว่าฉันทที่มีจำนวนพยางค์ในวรรคเท่ากันและมีตำแหน่งพยางค์ตรงกันหรือใกล้เคียงกัน จะมีตำแหน่งสัมผัสเดียวกัน เช่น

ก.1 ฉันทที่มีวรรคละ 4 พยางค์ ตำแหน่งสัมผัสมี 2 ที่
คือ

- พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 3

ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4

ฉันท์ 11 - รุทธดาฉันท์ $\overset{11}{\text{๑}}$ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒ $\overbrace{๑ ๒ ๑ ๒}$
(2) (4)

ฉันท์ 12 - ลลิตาฉันท์ $\overset{12}{\text{๑}}$ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒ $\overbrace{๑ ๒ ๑ ๒}$
(2) (4)

ก.2 ฉันท์ที่มีวรรคละ 5 พยางค์ ตำแหน่งสัมพัศมีที่เดียว คือ
- พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4

ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4

ฉันท์ 11 - อินทรวีเชียรฉันท์ $\overset{11}{\text{๑}}$ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ $\overbrace{๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒}$
(2) (4)

- สาลินีฉันท์ $\overset{11}{\text{๑}}$ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ $\overbrace{๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒}$
(2) (4)

- อุเปนทรวีเชียร-
ฉันท์ $\overset{11}{\text{๑}}$ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ $\overbrace{๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒}$
(2) (4)

- อินทลิลาดฉันท์ $\overset{11}{\text{๑}}$ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ $\overbrace{๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒}$
(อินทภูษงค์ฉันท์) (2) (4)

ฉันท 12

- อินทรวงศ์ฉันท

¹²
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
(2) (4)

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

- ว่างสัจฉันท

¹²
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
(2) (4)

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

- เวสสเทวีฉันท

¹²
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
(2) (4)

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

ฉันท 13

- ปหาสิณีฉันท

¹³
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
(2) (4)

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

ฉันท 16

- วาณีนีฉันท

¹⁶
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
(2) (4)

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

ฉันท 17

- มันทกกันดาฉันท

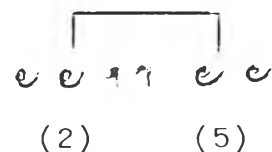
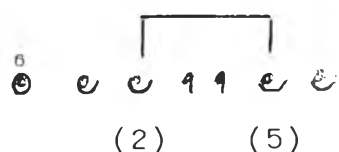
¹⁷
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
(2) (4)

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

- ก.3 ฉันทที่มีวรรคละ 6 พยางค์ ตำแหน่งสัมผัสมี 2 ที่ คือ
- พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 5
 - พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5

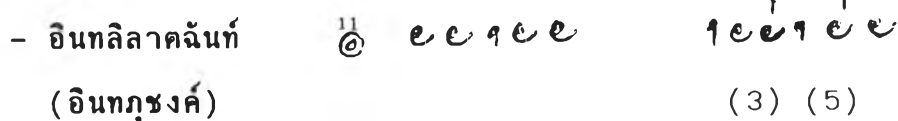
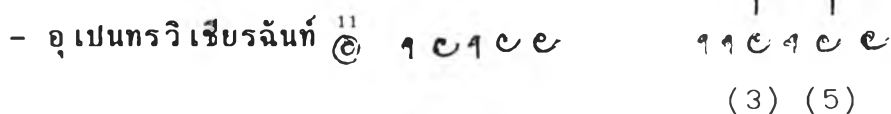
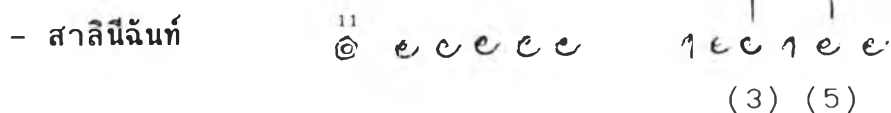
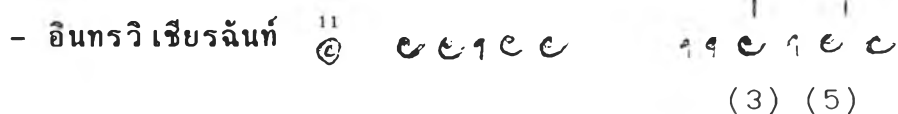
ตำแหน่งสัมพัทธ์ของขาคี 2 กับขาคี 5

พบในคนมีขนาดจันท์ 6

ตำแหน่งสัมพัทธ์ของขาคี 3 กับขาคี 5

จันท์ 11

- ฉันท 12** - กุซงคปยาคฉันท $\begin{matrix} 12 \\ \text{๑} \end{matrix} \begin{matrix} 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ & \text{---} & & \text{---} & & \\ & & & & & \end{matrix} \begin{matrix} 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ & \text{---} & & \text{---} & & \\ & & & & & \end{matrix}$
 (3) (5) (3) (5)
- กมลฉันท $\begin{matrix} 12 \\ \text{๑} \end{matrix} \begin{matrix} 1 & 1 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ & \text{---} & & \text{---} & & \\ & & & & & \end{matrix} \begin{matrix} 1 & 1 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ & \text{---} & & \text{---} & & \\ & & & & & \end{matrix}$
 (3) (5) (3) (5)
- กุซงควิเชียรฉันท $\begin{matrix} 12 \\ \text{๑} \end{matrix} \begin{matrix} 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ & \text{---} & & \text{---} & & \\ & & & & & \end{matrix} \begin{matrix} 1 & 1 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ & \text{---} & & \text{---} & & \\ & & & & & \end{matrix}$
 (3) (5) (3) (5)
- ฉันท 13** - กุซงหงศ์ฉันท $\begin{matrix} 13 \\ \text{๑} \end{matrix} \begin{matrix} 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ & \text{---} & & \text{---} & & \\ & & & & & \end{matrix} \begin{matrix} 1 & 1 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ & \text{---} & & \text{---} & & \\ & & & & & \end{matrix}$
 (3) (5)
- ฉันท 14** - วสันตคิลกฉันท $\begin{matrix} 14 \\ \text{๑} \end{matrix} \begin{matrix} 0 & 0 & 1 & 0 & 1 & 1 & 1 & 0 \\ & & & & & & & \end{matrix} \begin{matrix} 1 & 1 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ & \text{---} & & \text{---} & & \\ & & & & & \end{matrix}$
 (3) (5)
- วสันตปยาคฉันท $\begin{matrix} 14 \\ \text{๑} \end{matrix} \begin{matrix} 0 & 0 & 1 & 0 & 1 & 1 & 1 & 0 \\ & & & & & & & \end{matrix} \begin{matrix} 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ & \text{---} & & \text{---} & & \\ & & & & & \end{matrix}$
 (3) (5)

ก. 4 ฉันทที่มีวรรคละ 7 พยางค์ ตำแหน่งสัมผัสมี 6 ที่ คือ

- พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 3
- พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4
- พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5
- พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 6
- พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 6
- พยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 7

ตำแหน่งสัมพัทธ์ของขาคี่ที่ 1 กับขาคี่ที่ 3

พบในสวาดคาฉันท 11

$$\begin{array}{ccc} & \overline{\quad} & \\ 11 & & \\ \textcircled{C} & \text{๗๑๗๑๑๑๗} & ๑๑๗๗ \\ & (1) (3) & \end{array}$$

ตำแหน่งสัมพัทธ์ของขาคี่ที่ 2 กับขาคี่ที่ 4

พบในสัทธราฉันท 21

$$\begin{array}{ccc} & \overline{\quad} & \\ 21 & & \\ \textcircled{C} & \text{๗๗๗๗๑๗๗} & ๑๑๑๑๑๑๗ \\ & (2) (4) & \\ & \text{๗๑๗๗} & ๑๗๗ \end{array}$$

ตำแหน่งสัมพัทธ์ของขาคี่ที่ 3 กับขาคี่ที่ 5

ฉันท 12	- อินทรวงศ์ฉันท	$\begin{array}{ccc} & \overline{\quad} & \\ 12 & & \\ \textcircled{C} & \text{๗๗๑๗๗} & ๑๑๗๑๗๗ \\ & (3) (5) & \end{array}$
---------	-----------------	---

	- ว่างสี่ฉันท	$\begin{array}{ccc} & \overline{\quad} & \\ 12 & & \\ \textcircled{C} & \text{๑๗๑๗๗} & ๑๑๗๑๗๑๗ \\ & (3) (5) & \end{array}$
--	---------------	--

ฉันท 13	- ฤชพงศ์ฉันท	$\begin{array}{ccc} & \overline{\quad} & \\ 13 & & \\ \textcircled{C} & \text{๑๗๗๑๗๗} & ๑๑๗๑๗๑๗ \\ & (3) (5) & \end{array}$
---------	--------------	---

ฉันทน์ 14 - วสันตพยาตฉันทน์ $\textcircled{14}$ $e e 1 e 1 1 1 e$ $1 1 e \overbrace{1 e e}$
(3) (5)

ฉันทน์ 15 - วสันตวงศฉันทน์ $\textcircled{15}$ $e e 1 e 1 1 1 e$ $1 1 e \overbrace{1 e 1 e}$
(3) (5)

คำแห่งสัมผัสพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 6 ได้แก่

ฉันทน์ 12 - หิตามรสฉันทน์ $\textcircled{12}$ $1 1 1 1 e$ $1 1 e \overbrace{1 1 e e}$
(3) (6)

คำแห่งสัมผัสพยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 6

ฉันทน์ 11 - ธาคุมมิตสาฉันทน์ $\textcircled{11}$ $e e e e$ $1 1 e \overbrace{e 1 e e}$
(4) (6)

ฉันทน์ 12 - เวสสเทวีฉันทน์ $\textcircled{12}$ $e e e e e$ $1 1 e \overbrace{e 1 e e}$
(4) (6)

ฉันทน์ 21 - สัทธราฉันทน์ $\textcircled{21}$ $e e e e 1 e e$ $1 1 1 1 1 1 e$
 $e 1 e e$ (4) (6) $1 e e$

ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 7

ฉันท 12	- อินทรวงศ์ฉันท	¹² ⊙ e e ๑ e e	$\overbrace{๑ ๑ e ๑ e ๑ e}$ (5) (7)
	- ว่างสัฏฐฉันท	¹² ⊙ ๑ e ๑ e e	$\overbrace{๑ ๑ e ๑ e ๑ e}$ (5) (7)
ฉันท 13	- กุขพงศฉันท	¹³ ⊙ ๑ e e ๑ e e	$\overbrace{๑ ๑ e ๑ e ๑ e}$ (5) (7)
ฉันท 15	- วสันตวงศ์ฉันท	¹⁵ ⊙ e e ๑ e ๑ ๑ ๑ e	$\overbrace{๑ ๑ e ๑ e ๑ e}$ (5) (7)

ก.5 ฉันทที่มีวรรคละ 8 พยางค์ ตำแหน่งสัมพัศมี 3 ที่ คือ

- พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4
- พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 6
- พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 8

ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4

ฉันท 12	- ลลิตาฉันท	¹² ⊙ e e ๑ e ๑ ๑ ๑ e	$\overbrace{๑ e ๑ e}$ (2) (4)
---------	-------------	------------------------------------	----------------------------------

- พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5
- พยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 7

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4

พบในรุจิราฉันท 13

¹³
 ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒
 (2) (4)

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5 และพยางค์ที่ 5

กับพยางค์ที่ 7

พบในอิทิสฉันท 20

²⁰
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑
 (3) (5) (7)

ก.7 ฉันทที่มีวรรคละ 11 พยางค์ ตำแหน่งสัมผัส คือ พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5

พบในกุสุมิตลคาเวลิตาฉันท 18

ตำแหน่งสัมพัทธ์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5

¹⁴ ๐ ๐๐๐๐๐ ๑๑๑๑๑ ๐ ๐ ๑ ๐ ๐ ๑ ๐ ๐
 (3) (5)

ก.8 ฉันทที่มีวรรคละ 12 พยางค์ ตำแหน่งสัมพัทธ์มี 3 ที่ คือ

- พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 6
- พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 6
- พยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 8

ตำแหน่งสัมพัทธ์พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 6 และพยางค์ที่ 6

กับพยางค์ที่ 8

ฉันท 19 - สัททูลวิกิพีดฉันท ¹⁸ ๐ ๐๐ ๑ ๑ ๐ ๑ ๐ ๑ ๑ ๑ ๐ ๐ ๑ ๐ ๐ ๑ ๐
 (3) (6) (8)

ตำแหน่งสัมพัทธ์พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 6

ฉันท 19 - เมฆวิปสุชิตฉันท ¹⁹ ๑ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๐ ๐ ๑ ๐ ๐ ๑ ๐
 (4) (6)

ตำแหน่งสัมพัทธ์ที่นิยมใช้มากที่สุด พบในฉันทหลายชนิดทั้งที่บาทละ

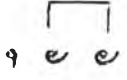

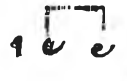
4 วรรคและบาทละ 3 วรรค ได้แก่ สัมพัทธ์พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4 และพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5

ข. สัมผัสชนิด

เช่นเดียวกับสัมผัสชั้น คือ ฉันทที่มีจำนวนพยางค์ในวรรคเท่ากัน และมีตำแหน่งพยางค์ตรงกันหรือใกล้เคียงกัน จะมีตำแหน่งสัมผัสเดียวกัน เช่น

ข.1 ฉันทที่มีวรรคละ 3 พยางค์ ตำแหน่งสัมผัสคือ พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3

ฉันท 15	- มาลีฉันท	¹⁵ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒	
			๑ ๒ ๒ (2)(3)
ฉันท 17	- มันทกกันดาฉันท ฉันท	¹⁷ ๑ ๒ ๒ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒	
			๑ ๒ ๒ (2)(3)
ฉันท 18	- กุสุมิตลดา เวลิตดาฉันท	¹⁸ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒	
			๑ ๒ ๒ (2)(3)
ฉันท 20	- อีทิสฉันท	²⁰ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒	
			๑ ๒ ๒ (2)(3)
ฉันท 21	- สัทธราฉันท	²¹ ๑ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒	
		๒ ๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒ (2)(3)

ข.3 ฉันทที่มีวรรคละ 4 พยางค์ ตำแหน่งสัมผัสมี 3 ที่ คือ

- พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2
- พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3
- พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2

ฉันท 8 - วิชชุมมาลาฉันท $\textcircled{\text{ฮ}}$ $\overline{\text{๑๑๑๑}}$ $\overline{\text{๑๑๑๑}}$
(1)(2)

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3

ฉันท 8 - วิชชุมมาลาฉันท $\textcircled{\text{ฮ}}$ $\overline{\text{๑๑๑๑}}$ $\overline{\text{๑๑๑๑}}$
(2)(3)

ฉันท 11 - ธาคุมมิสสาฉันท $\textcircled{\text{ฮ}}$ $\overline{\text{๑๑๑๑}}$ $\overline{\text{๑๑๑๑}}$
(2)(3)

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4

ฉันท 8 - วิชชุมมาลาฉันท $\textcircled{\text{ฮ}}$ $\overline{\text{๑๑๑๑}}$ $\overline{\text{๑๑๑๑}}$
(3)(4) (3)(4)

ฉันท 11 - สวาดดาฉันท $\textcircled{\text{ฮ}}$ $\overline{\text{๑๑๑๑}}$ $\overline{\text{๑๑๑๑}}$
(3)(4)

- อินทิลลาดฉันท ¹¹ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 (อินทกฺขณฉันท) (1)(2)

ฉันท 12 - อินทรวงศ์ฉันท ¹¹ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 (1)(2)

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3 และพยางค์ที่ 3

กับพยางค์ที่ 4

ฉันท 11 - สาลินีฉันท ¹¹ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 (2)(3)(4)

ฉันท 12 - เวสสเทวีฉันท ¹² ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 (2)(3)(4)

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5

ฉันท 10 - รุชมวดิฉันท ¹⁰ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 (4)(5)

ฉันท 11 - อินทรวีเชียรฉันท ¹¹ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 (4)(5)

- อุเปนทรวีเชียรฉันท ¹¹ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 (4)(5)

- อินทลิลาดฉันท ¹¹ ๑ ๑ ๑ $\overline{๑ ๑}$ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
(อินทกุขงศ์ฉันท) (4)(5)
- ฉันท 12** - อินทรวงศ์ฉันท ¹² ๑ ๑ ๑ $\overline{๑ ๑}$ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
(4)(5)
- ว่างสัจฉันท ¹² ๑ ๑ ๑ $\overline{๑ ๑}$ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
(4)(5)
- เวสส เทวีฉันท ¹² ๑ ๑ ๑ ๑ $\overline{๑ ๑}$ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
(4)(5)
- ฉันท 19** - สัททลวิกกีฬฉันท ¹⁹ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ $\overline{๑ ๑}$ ๑ ๑
(4)(5)

ข.4 ฉันทที่มีวรรคละ 6 พยางค์ ตำแหน่งสัมผัสมี 4 ที่ คือ

- พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3
- พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4
- พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5
- พยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 6

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3

- ฉันท 11** - สาลินีฉันท ¹¹ ๑ $\overline{๑ ๑}$ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ $\overline{๑ ๑}$ ๑ ๑ ๑
(2)(3) (2)(3)

- อินทลิลาดฉันท ¹¹ ๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑
 (อินทภูงศ์ฉันท) (2)(3)
- ฉันท 12 - ภูงคปชาดฉันท ¹² ๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑
 (2)(3) (2)(3)
- ภูงควิเชียรฉันท ¹² ๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑
 (2)(3) (2)(3)
- ฉันท 13 - ภูงศ์ฉันท ¹³ ๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑
 (2)(3) (2)(3)
- ฉันท 14 - วสันตปชาดฉันท ¹⁴ ๑๑๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑๑
 (2)(3) (2)(3)
- ฉันท 17 - ลิจิริณีฉันท ¹⁷ ๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑
 (2)(3) (2)(3)

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4

- ฉันท 12 - ครลิลาศฉันท ¹² ๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑
 (3)(4) (3)(4)
- ฉันท 17 - ลิจิริณีฉันท ¹⁷ ๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑
 (3)(4) (3)(4)

ตำแหน่งสัมพัทธ์พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5

พบในสิขิริณีฉันท 17 ดังตัวอย่าง

¹⁷ ๑ ๒๒ ๓ ๔ ๕
 (4)(5)

๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒

ตำแหน่งสัมพัทธ์พยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 6

ฉันท 6

- คนุฆณาฉันท

^๖ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๓
 (5)(6)

๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๓
 (5)(6)

ฉันท 11

- อินทรวีเชียรฉันท

^{๑๑} ๒ ๒ ๑ ๒ ๒

๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๓
 (5)(6)

- อุเปนทรวีเชียรฉันท

^{๑๑} ๑ ๒ ๑ ๒ ๒

๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๓
 (5)(6)

- อุปัญจिताฉันท

^{๑๑} ๒ ๒ ๑ ๑ ๒

๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๓
 (5)(6)

- อินทลิลาศฉันท

^{๑๑} ๒ ๒ ๑ ๒ ๒

๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๓
 (5)(6)

(อินทภูรงค์ฉันท)

ฉันท 12	- กุซงคปยาคฉันท	¹² Ⓒ	๑๒๒๑๒๒ (5)(6)	๑๒๒๑๒๒ (5)(6)
	- กุซงควิเชียรฉันท	¹² Ⓒ	๑๒๒๑๒๒ (5)(6)	๑๑๒๑๒๒ (5)(6)
	- กมลฉันท	¹² Ⓒ	๑๑๒๑๒๒ (5)(6)	๑๑๒๑๒๒ (5)(6)
ฉันท 13	- กุซพงศฉันท	¹³ Ⓒ	๑๒๒๑๒๒ (5)(6)	๑๑๒๑๒๒ (5)(6)
ฉันท 14	- วสันตคิลกฉันท	¹⁴ Ⓒ	๑๒๒๑๒๒๑๒ (5)(6)	๑๑๒๑๒๒ (5)(6)

ข.5 ฉันทที่มีวรรคละ 7 พยางค์ ตำแหน่งสัมผัสมี 4 ที่ คือ

- พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2
- พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3
- พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4
- พยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 7

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2 และพยางค์ที่ 2

กับพยางค์ที่ 3

พบในสัทธราฉันท 21

²¹ ๐ $\overbrace{e e e} \quad e \quad 1 \quad e \quad e \quad 1 \quad 1 \quad 1 \quad 1 \quad 1 \quad e$
 (1)(2)(3)

$e \quad 1 \quad e \quad e \quad 1 \quad e \quad e$

ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4

ฉันท 11 - ธาตุมมิสาฉันท ¹¹ ๐ $e e e e \quad 1 \quad 1 \quad e \quad e \quad 1 \quad e \quad e$
 (3)(4)

ฉันท 12 - เวสสเทวีฉันท ¹² ๐ $e e e e e \quad e \quad 1 \quad e \quad e \quad 1 \quad e \quad e$
 (3)(4)

ฉันท 21 - สัทธราฉันท ²¹ ๐ $e e e \quad e \quad 1 \quad e \quad e \quad 1 \quad 1 \quad 1 \quad 1 \quad 1 \quad e$
 (3)(4)

$e \quad 1 \quad e \quad e$

ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 7

ฉันท 7 - กุมารลลิตาฉันท ^๗ ๐ $1 \quad e \quad 1 \quad 1 \quad 1 \quad e \quad e \quad 1 \quad e \quad 1 \quad 1 \quad 1 \quad e \quad e$
 (6)(7) (6)(7)

ฉันท 12 - เวสสเทวีฉันท ¹² ๐ $e e e e e \quad e \quad 1 \quad e \quad e \quad 1 \quad e \quad e$
 (6)(7)

ฉันท 17 - ลิจิริณีฉันท ¹⁷ ๐ $1 \quad e \quad e \quad e \quad e \quad 1 \quad 1 \quad 1 \quad 1 \quad e \quad e \quad 1 \quad 1 \quad e$
 (6)(7)

ฉันท 21 - สัทธิราฉันท

$\textcircled{21}$ $\overline{๒๒๒๑๒๒}$ ๑๑๑๑๑๒
 ๒๑๒๒ (6)(7) ๑๒๒

$\textcircled{21}$ $\overline{๒๒๒๑๒๒}$ ๑๑๑๑๑๒ $\overline{๒๑๒๒๑๒๒}$
 (6)(7)

- ข.6 ฉันทที่มีวรรคละ 8 พยางค์ ตำแหน่งสัมผัสมี 3 ที่ คือ
- พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2
 - พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3
 - พยางค์ที่ 7 กับพยางค์ที่ 8

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2

ฉันท 14 - วสันตคิลกฉันท

$\textcircled{14}$ $\overline{๒๒๑๒๑๑๑๒}$ ๑๑๒๑๒๒
 (1)(2)

- วสันตปชาดฉันท

$\textcircled{14}$ $\overline{๒๒๑๒๑๑๑๒}$ ๑๒๒๑๒๒
 (1)(2)

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3

พบในปหาสินีฉันท 13

$\textcircled{13}$ $\overline{๒๒๒}$ ๑๑๑๑๒ ๑๒๑๒๒
 (2)(3)

¹⁸ $\textcircled{1} \text{ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒}$
(2)(3)(4)(5)

ข.9 ฉันทที่มีวรรคละ 12 พยางค์ ตำแหน่งสัมผัสมี 5 ที่ คือ

- พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2
- พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3
- พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4
- พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5
- พยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 6

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2

พบในสัททวิภิกษิตฉันท 19

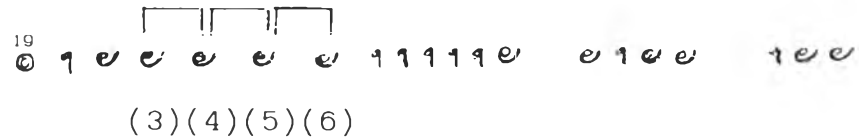
¹⁹ $\textcircled{1} \text{ ๒ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒}$
(1)(2)

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3

ฉันท 19 - สัททวิภิกษิตฉันท ¹⁹ $\textcircled{1} \text{ ๒ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒}$
(2)(3)

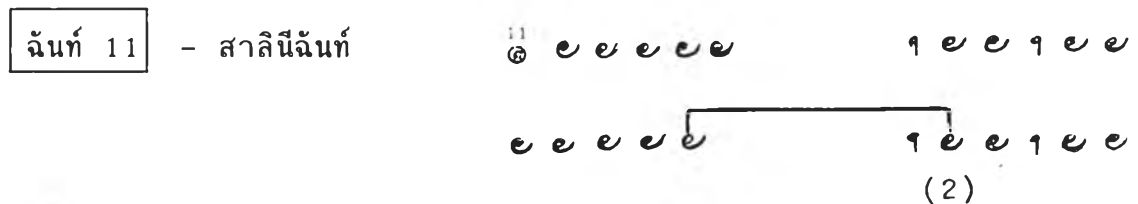
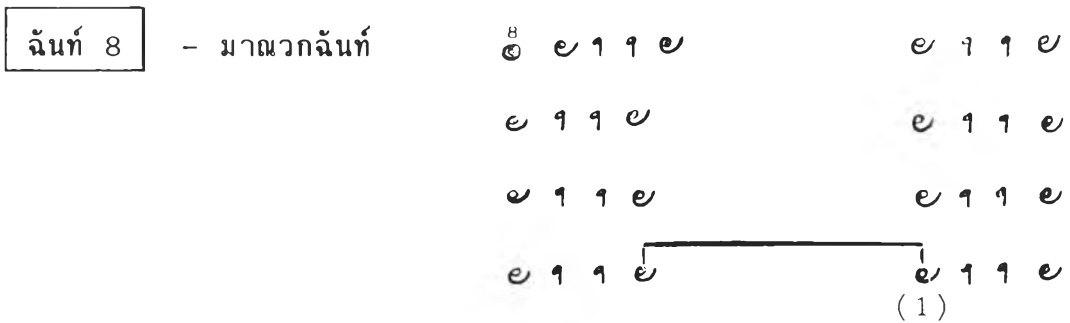
- เมฆวิปผุชิตฉันท ¹⁹ $\textcircled{1} \text{ ๑ ๒ ๒ ๒ ๒ ๑ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒}$
(2)(3)

ตำแหน่งสัมพัทธ์ทั้ง 3 ที่ต่อไปนี พบในเมฆวิปสุชิตาฉันท 19 เท่านั้น
คือ พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4, พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5 และพยางค์ที่ 5 กับ
พยางค์ที่ 6

ค. สัมผัสระหว่างวรรค

สัมผัสระหว่างวรรคของฉันทในช่วงหลังมีตำแหน่งสัมผัสระหว่าง
ท้ายวรรครองสุดท้ายกับต้นวรรคสุดท้ายของฉันทับทเดียวกันเช่นเดียวกับฉันทในช่วง
แรก คือ อินทวิเชียรฉันท 11, วสันตติลกฉันท 14, มาลีฉันท 15 และสัทธา-
ฉันท 21

- อินทลิลาดฉันท์
 (อินทภุชงค์ฉันท์)

¹¹
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

(2)

ฉันท์ 12

- อินทรวงศ์ฉันท์

¹²
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

(3)

- ภุชงค์ปवादฉันท์

¹²
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

(2)หรือ(3)

- ภุชงค์วิเชียรฉันท์

¹²
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

(3)

- เวสสเทวีฉันท์

¹²
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

(4)

ฉันท 13 - ปหาสนีฉันท

$$\begin{array}{c} 13 \\ \textcircled{1} \quad e e e 1 1 1 e \quad 1 e 1 e e \\ \\ e e e 1 1 1 e \quad \overbrace{1 e 1 e e} \\ (2) \end{array}$$

ฉันท 16 - วาณีนีฉันท

$$\begin{array}{c} 16 \\ \textcircled{1} \quad 1 1 1 e 1 e \quad 1 1 1 e \quad 1 e 1 e e \\ \\ (2) \end{array}$$
ฉันท 18 - กุสุमितลดา-
เวลลิตาฉันท
$$\begin{array}{c} 18 \\ \textcircled{1} \quad e e e e e 1 1 1 1 1 e \quad e 1 e e \quad \overbrace{1 e e} \\ \\ (2) \end{array}$$

ฉันท 20 - อธิสังฉันท

$$\begin{array}{c} 20 \\ \textcircled{1} \quad e 1 e 1 e 1 e 1 e \quad 1 e 1 e 1 e 1 e \quad 1 e e \\ \\ (2) \end{array}$$

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า นอกจากแนวทางในการคัดเลือกฉันทวรรณพทิจจะมีส่วนสำคัญในกระบวนการปรับ **ฉันทบาลี** ให้เป็นฉันทไทยแล้ว แนวทางในการปรับฉันทบาลีทั้งในด้านรูปแบบและชนิดของฉันท ลักษณะของคำครุหตุตลอดจนลักษณะสัมผัสที่ปรากฏในวรรณกรรมยุคก่อนและหลังตำราฉันทวรรณพทิจและมาตราพทิจก็มีส่วนสำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน ดังจะเห็นได้ว่าฉันทบาลีเมื่อเข้ามาสู่วงวรรณกรรมไทยมีความคลี่คลายในด้านรูปแบบอย่างต่อเนื่อง อาทิ มาลินีฉันท 15 ซึ่งมีบทละ 4 บาท (เช่นเดียวกับฉันทบาลี) ในมหาชาติคำหลวง มาเป็นบทละ 1 บาท บทละ 2 วรรคและบทละ 1 บาท บทละ 3 วรรคในยุคก่อนตำราพระนิพนธ์ และเหลือเพียงรูปแบบเดียว คือ บทละ 1 บาท บทละ 3 วรรคในยุคหลังตำราฉันทวรรณพทิจและมาตราพทิจ เช่นเดียวกับลัทธิราฉันท 21 ที่มีสองรูปแบบ อาทิ มีบทละ

1 บาท บาทละ 3 วรค และบาทละ 1 บาท บาทละ 4 วรคในยุคนก่อนตำราฉันท
 วรรณคดีและมาตราพฤติ ก็มาจากรูปแบบลงตัวในยุคลงตำราฉันทวรรณคดีและ
 มาตราพฤติ คือ มีบาทละ 1 บาท บาทละ 4 วรค

แนวทางการกำหนดครุหลุในยุคนก่อนตำราพระนิพนธ์ที่มีด้วยกันถึง 4 แนว
 คือ การกำหนดด้วยรูปคำ เสียงคำ ตำแหน่งคำและจำนวนพยางค์ ส่งผลกระทบต่อ
 จำนวนพยางค์และจังหวะของฉันทในแต่ละวรรค แต่ละบาทและแต่ละบทโดยตรง
 แนวทางที่หลากหลายไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ส่งผลให้จังหวะของฉันทพลอย
 แปรปรวนไปไม่สม่ำเสมอ เมื่อเกิดตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติซึ่งมาช่วยจัด
 ระเบียบแนวทางการกำหนดคำครุหลุให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยเสนอแนวทาง
 กำหนดคำครุหลุที่กำหนดด้วยรูปคำที่สัมพันธ์กับจำนวนและตำแหน่งในยึดถือร่วมกันใน
 การประพันธ์เพื่อให้รูปคำและเสียงคำมีความสัมพันธ์กันโดยตรง รูปคำเป็นคำที่พยางค์
 ก็ออกเสียงเท่านั้นพยางค์ รูปคำเป็นครุ ก็ออกเสียงเป็นครุ และให้อยู่ในตำแหน่งครุ
 รูปเป็นหลุก็ออกเสียงเป็นหลุและให้อยู่ในตำแหน่งหลุ วิธีนี้ทำให้รูปคำมีความสัมพันธ์กับ
 จำนวนคำและตำแหน่งของคำตลอดจนเสียงที่เปล่งออกมา ผลที่เกิดขึ้นคือ ได้ครุหลุที่
 ออกเสียงตรงตามจำนวนพยางค์ที่ต้องการและมีรูปเป็นครุหลุตามข้อบังคับสอดคล้องกับ
 ตำแหน่งในฉันทซึ่งคำเหล่านั้นปรากฏอยู่ ครุหลุที่กำหนดด้วยแนวทางที่ประสานกันเช่นนี้
 ทำให้จำนวนพยางค์ในฉันทแต่ละชนิดมีความลงตัวแน่นอน ไม่มากหรือน้อยกว่าแผนบังคับ
 เช่นยุคนก่อนส่งผลให้จังหวะของฉันทแต่ละชนิดมีความสม่ำเสมอแน่นอนตามไปด้วย

ในทำนองเดียวกัน แบบแผนสัมผัสที่มีใช้อย่างหลากหลายในยุคนก่อน
 ตำราดังกล่าว บางแบบก็พบในวรรณกรรมคำฉันทเพียงเรื่องเดียว เมื่อเกิดตำรา
 ดังกล่าวขึ้น กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสได้ทรงคัดเลือกและรวบรวมแผนสัมผัส
 ของฉันทวรรณคดี 6 ชนิดแรกทั้งที่เป็นสัมผัสบังคับและสัมผัสเสริมมาใช้เฉพาะที่
 เห็นว่าสอดคล้องและเหมาะสมกลมกลืนกับฉันท 6 ชนิดแรก อีกทั้งยังได้กำหนดสัมผัส

ให้แก่อันที่วรรณคดีอีก 44 ชนิดที่มีเพิ่มมากขึ้นในตำรา โดยอาศัยแผนสัมผัสของฉันท
6 ชนิดแรกเป็นแนวทางและกำหนดสัมผัสให้แก่อันที่ชนิดใหม่เพิ่มขึ้น

แบบสัมผัสที่เคยมีหลากหลายทั้งที่ไปกันได้ดีกับฉันทหรือไม่เข้ากับฉันท
ชนิดนั้นๆ ดังที่เคยปรากฏในยุคก่อนจึงเหลือเพียงไม่กี่แบบที่เหมาะสมสอดคล้องกับ
ฉันทวรรณคดีเดิม 6 ชนิดและฉันทวรรณคดีใหม่อีก 44 ชนิด กวีส่วนใหญ่ในยุค
หลังนอกจากใช้แบบสัมผัสกับฉันทส่วนใหญ่ตามแบบสัมผัสที่กรมสมเด็จพระ
ประดิษฐสุนทรวางไว้แล้ว ก็ยังมีแบบสัมผัสที่เป็นของตนเอง ดังจะเห็นได้จากการนำ
แผนสัมผัสที่กรมสมเด็จพระประดิษฐสุนทรทรงใช้กับฉันทชนิดหนึ่ง ไปใช้กับฉันทอีก
ชนิดหนึ่งในกรณีเห็นว่าแผนสัมผัสดังกล่าวเหมาะสมกับฉันทอีกชนิดหนึ่งมากกว่าฉันท
ที่กรมสมเด็จพระประดิษฐสุนทรทรงแสดงไว้เป็นตัวอย่าง หรือบางครั้งก็ไม่ใช้แบบ
สัมผัสของกรมสมเด็จพระประดิษฐสุนทรในกรณีเห็นว่าสัมผัสไม่เข้ากับรูปแบบ
ของฉันท

นอกจากทำให้มีแนวทางกำหนดครุหลุและสัมผัสที่ลงตัวตามแบบตำราแล้ว
ยังทำให้กวียุคหลังมีฉันทวรรณคดีให้เลือกใช้เพิ่มขึ้นถึง 44 ชนิดจากฉันทวรรณคดี
เดิมที่เคยมีใช้ในยุคก่อนเพียง 6 ชนิด และฉันทมาตราพद्यอีก 8 ชนิดให้เลือกใช้
ในการประพันธ์ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าวรรณกรรมไทยส่วนใหญ่ไม่นิยมใช้ฉันทมาตรา-
พद्यในการประพันธ์ เพราะขัดกับลักษณะคำประพันธ์ไทยที่กำหนดนับเป็นแต่ละพยางค์
ไม่ได้นับเป็นมาตราเสียงอย่างฉันทมาตราพद्य มีวรรณกรรมเพียงเรื่องเดียวที่
ประพันธ์บางตอนด้วยฉันทมาตราพद्यชนิดมัตตาสมะกะชาติฉันท 16 มาตรา คือ
"วีรชน" ของเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ แต่เป็นการนำฉันทมาตราพद्यดังกล่าวมา
ทดลองใช้แต่สั้นๆ เพียง 7 บทเท่านั้น ฉันทประเภทนี้จึงพบอยู่แต่ในตำราการ
ประพันธ์ ไม่ได้รับความนิยมหรือนำไปเผยแพร่ในวงวรรณกรรมไทยแต่อย่างใด

เส้นทางของฉันท์อินเดียในวงวรรณกรรมไทยจึงเป็นเส้นทางของฉันท์วรรณคดี แต่เพียงลำพัง

ตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพุดิยังมีส่วนจูงใจให้เกิดการพัฒนาฉันท์ไทยในด้านรูปแบบต่อเนื่องไปอีก ดังจะเห็นได้จากเกิดการประดิษฐ์ฉันท์ชนิดใหม่ขึ้นทั้งฉันท์เดี่ยวและฉันท์ผสมในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 8 ฉันท์เดี่ยวเกิดจากการนำ ‘ฉันท์ของบาลี’ มาจัดลำดับใหม่เกิดเป็นตรงกภาณฉันท์ 14 และคชลีลาฉันท์ 12 (ดูหน้า 1237-1239) ส่วนฉันท์ผสมเกิดจากการรวมฉันท์วรรณคดี 2 ชนิดเข้าด้วยกัน เกิดเป็นฉันท์ประดิษฐ์ใหม่รวม 6 ชนิด(ดูหน้า 1241-1249) กุชงคพายตฉันท์ 12 คงจะเป็นฉันท์วรรณคดีชนิดใหม่ที่เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายเพราะมีลหุไม่มากเท่าไรนัก มีตำแหน่งครุลหุที่เหมาะสมทำให้เกิดจังหวะที่คล้องตัวและมีลีลาที่แปรเปลี่ยนไปตามเนื้อความได้อย่างหลากหลาย จึงทำให้กวีนำฉันท์ชนิดนี้มาเป็นตัวขึ้นพื้นประสานกับฉันท์อื่นๆ เช่น อินทวิเชียรฉันท์ 11 อินทวงศ์ฉันท์ 12 และวสันตติลกฉันท์ 14 เกิดเป็นฉันท์ที่มีกุชงคพายตเป็นส่วนประกอบในส่วนของวรรคหน้าหรือวรรคหลังวรรคใดวรรคหนึ่ง ฉันท์ผสมดังกล่าวได้แก่ อินทลีลาต กุชงควิเชียร กุชพงค์และวสันตพายต

นอกจากนี้ตัวอย่างฉันท์ที่กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสทรงแสดงไว้ในตำราพระนิพนธ์เท่ากับเป็นการเตือนและกระตุ้นให้กวีมีมุมมองใหม่ๆ เกี่ยวกับฉันท์ ว่าฉันท์มิใช่เป็นคำประพันธ์ชั้นสูงที่มีใช้ได้จำกัดแต่เฉพาะ เนื้อความทางศาสนาเท่านั้น แต่ฉันท์เป็นเพียงรูปแบบของคำประพันธ์ประเภทหนึ่งซึ่งสามารถจะใช้กับเนื้อความได้หลากหลายเหมือนกับคำประพันธ์ประเภทอื่น ซึ่งในที่นี้ทรงใช้ฉันท์เป็นสื่อในการถ่ายทอดคำสอนไปสู่ผู้อ่าน เหมือนกับจะทรงบอกให้ทราบทางอ้อมว่า นอกจากเนื้อความประเภทนี้แล้ว ก็ยังมีเนื้อความอีกหลายประเภทที่สามารถใช้ฉันท์เป็นสื่อถ่ายทอดออกมาได้ โดยไม่จำเป็นต้องใช้จำกัดอยู่กับเนื้อความประเภทใด

ประเภทหนึ่ง หรือจะต้องใช้ประพันธ์งานที่เป็นเรื่องยาวเท่านั้นดังที่นิยมกันในยุคก่อนตำราพระนิพนธ์

แนวคิดนี้ได้รับการตอบรับและพัฒนาออกไปอย่างกว้างขวางในสมัยรัชกาลที่ 6 ดังจะเห็นได้จากฉันทโนววรรณกรรมคำฉันท์สมัยนี้มีเนื้อความที่หลากหลายและส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมคำฉันท์ขนาดสั้น อาจใช้ฉันทเพียง 1 บทเพื่อแต่งอวยพรวันเกิด เพื่อแสดงความเสียใจตลอดจนใช้ตอบปัญหาหรือเสนอความคิดเห็นบางอย่างก็เป็นฉันทที่มีให้พบเห็นกันได้ทั่วไป ดังนั้นวรรณกรรมคำฉันท์ในยุคหลังตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติ เนื้อความของฉันทจึงมิได้ผูกพันกับความยาว ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะความนิยมของยุคสมัย หรืออาจจะ เป็นผลมาจากต้องแบ่งเนื้อความลงพิมพ์เป็นตอนๆในวารสารซึ่งมีเนื้อที่ในการพิมพ์จำกัด ทำให้ความยาวของฉันทต้องลดลงไปโดยปริยาย นอกจากนี้ผู้ที่ประพันธ์ฉันทในยุคนี้ก็มิได้จำกัดอยู่ในแวดวงของผู้รู้ นักปราชญ์หรือกวีราชสำนักเท่านั้นหากแต่ขยายขอบเขตออกไปสู่ประชาชนทั่วไป ไม่จำกัดเพศและวัยซึ่งอาจจะ เป็นผลมาจากความแปลกใหม่ของฉันท เป็นสิ่งจูงใจประการแรก ความรู้สึกว่าฉันทเป็นคำประพันธ์ที่ไม่ยากเกินไปและสามารถใช้ได้หลากหลายเป็นประการที่สอง และอาจจะ เป็นผลมาจากคนทั้งหลายดำเนินตามพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นประการที่สาม สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าผู้คนมีทัศนคติต่อฉันทเปลี่ยนไป ฉันทไม่ใช่คำประพันธ์ชั้นสูง ที่ถือกันว่าใช้ได้เฉพาะกับเนื้อความบางประเภทอีกต่อไป แต่มีหน้าที่และบทบาทที่หลากหลายเช่นเดียวกับคำประพันธ์อื่นๆของไทย

อย่างไรก็ดีสิ่งที่เห็นได้ชัดก็คือ ในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา ผู้ที่ประพันธ์ฉันทมีทั้งที่เป็นกวีและเป็นเพียงผู้สนใจ มีใจรักที่จะศึกษาและประพันธ์ฉันทซึ่งในกลุ่มหลังมีมากกว่ากลุ่มแรก ส่งผลให้วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราพระนิพนธ์มีทั้งที่จัดได้ว่าเป็นงานของกวีผู้มีความรู้และความสามารถในการประพันธ์ และมีทั้งที่

เป็นงานของผู้สนใจแทบทุกระดับ ผลงานประพันธ์ของคนทั้ง 2 กลุ่มนี้จะนำมาเปรียบเทียบกันไม่ได้ เพราะฝีมือการประพันธ์นั้นห่างชั้นกันไกล แม้ผู้สนใจการประพันธ์จะแต่งฉันทได้ถูกต้องตามแผนบังคับของคำประพันธ์ก็ตาม แต่ฉันทดังกล่าวก็มีลักษณะขรุขระ ไม่ราบรื่น ขาดทั้งการเลือกสรรถ้อยคำที่เหมาะสมกับเนื้อความ และขาดความพิถีพิถันในเรื่องเสียงของถ้อยคำที่จะปรุงแต่งคำประพันธ์ให้ไพเราะขึ้น มีลักษณะ เป็นงานของผู้ที่เริ่มหัดแต่งคำประพันธ์เสียเป็นส่วนใหญ่

ในทางกลับกันฉันทของผู้ประพันธ์ที่ได้ชื่อว่าเป็นกวีนั้นมีความสั่นไหวไพเราะด้วยเสียงคำและสมบูรณ์ด้วยเนื้อความที่ประสานกันเป็นอย่างดี มีการประสานทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ ได้อย่างสอดคล้องกลมกลืนกับรูปแบบของฉันทแต่ละชนิด เกิดเป็นความไพเราะจากจังหวะของถ้อยคำที่กระทบกันอย่างสม่ำเสมอ

อย่างไรก็ดีมีข้อสังเกตว่ามีกวีหลายท่านที่มีแนวทางเฉพาะตัว เช่น หลวงธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกรเถิก) ชิต บุรทัต และกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ฯลฯ หลวงธรรมาภิมณฑ์เป็นกวีที่อนุรักษ์แนวทางการประพันธ์แบบเดิมทั้งในด้านการเลือกใช้ฉันทจำกัดเพียง 6 ชนิดเช่นเดียวกับกวียุคก่อนตำราพระนิพนธ์ นอกจากนี้มีครูลหุที่กำหนดโดยใช้ 4 แนวทางประกอบกันไปเช่นเดียวกับกวียุคก่อน คือ มีทั้งครูลหุที่กำหนดด้วยรูปคำ เสียงคำ ตำแหน่งคำและจำนวนคำ ส่งผลให้ฉันทของท่านมีลักษณะคล้ายคลึงกับสมัยอยุธยาและธนบุรี คือ มีจำนวนพยางค์เกินหรือขาดจากที่กำหนดไว้ในข้อบังคับของฉันทแต่ละชนิด อีกทั้งยังนำเสียงสัมผัสสระมาแทนที่เสียงเบาของลหุ และงานของท่านยังแพรวพราวด้วยสัมผัสพยัญชนะ เช่นเดียวกับฉันทในสมัยอยุธยาที่สร้างขึ้นเพื่อจุดประสงค์ด้านเสียงเป็นสำคัญ ความนิยมของหลวงธรรมาภิมณฑ์ดูเหมือนจะสวนทางกับความนิยมของกวีอื่นในยุคเดียวกัน ลักษณะเด่นของท่านอีกประการหนึ่ง คือ การสร้างศัพท์ที่มีรูปแบบกลตาและเสียงแปลกหูด้วยการแผลงและการสมาคำเป็นจำนวนมากยิ่งกว่ากวีใด

ส่วนกวีที่สามารถดำเนินตามแนวทางกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ที่ทรงประสานครุฑของอินเดียให้สอดคล้องกับสัมผัสของไทยได้เป็นอย่างดี คือ ชิต บุรทัตและกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ดังจะเห็นได้จากฉันทของกวีทั้งสองมีจำนวน พยางค์ตรงตามที่กำหนดในข้อบังคับของฉันทแต่ละชนิด จึงไม่มีจำนวนพยางค์ขาดหรือ เกินกว่าที่กำหนดแต่อย่างใด อีกทั้งยังใช้สัมผัสสระอย่างสม่ำเสมอและสอดคล้องกับ เนื้อความได้เป็นอย่างดี สิ่งที่แตกต่างกันระหว่างกวีทั้งสอง คือฉันทของกรมหมื่น พิทยาลงกรณ์มีลักษณะเด่นที่การใช้ศัพท์ที่มีรูปแปลกตาและมีเสียงไม่คุ้นหู โดยมากเป็น ศัพท์สำเร็จที่มีอยู่ในพจนานุกรม ส่วนฉันทของชิต บุรทัตจะใช้คำที่คนทั่วไปคุ้นเคย และสามารถเข้าใจได้ไม่ยากนัก โดยไม่ต้องอาศัยคำอธิบายศัพท์เหมือนที่ปรากฏในงาน พระนิพนธ์ของกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าเส้นทางแห่งฉันทจากอินเดียสู่ไทยแม้จะมี ระยะทางที่ยาวไกลเพียงใดก็ตาม ก็เป็นเส้นทางที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดตอน นับแต่แรกมีฉันทปรากฏในวรรณกรรมสมัยอยุธยาเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 8 ฉันท ได้ผ่านมือจากกวีสุ่กวีสมัยแล้วสมัยเล่า ผ่านกระบวนการปรับฉันทบาลีให้เข้ากับ ลักษณะภาษาตลอดจนระเบียบการประพันธ์ของไทย การปรับฉันทบาลีให้เป็นฉันท ไทยเป็นงานที่ต้องอาศัยทั้ง เวลาและความวิริยะอุตสาหะของกวีหลายยุคหลายสมัย ร่วมใจกันสืบสานงานอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ทำให้ **ฉันทบาลี** กลายเป็นฉันทไทย โดยที่ยังคงไว้ซึ่งลักษณะ เฉพาะตัวของแต่ละฝ่ายเอาไว้ได้อย่างครบถ้วน และประสาน ลักษณะดังกล่าวให้ประสมกันได้อย่างกลมกลืน **ฉันทบาลี** เปรียบได้กับเมล็ดพืชจาก แดนไกลที่มาเจริญงอกงามแพร่ขยายพันธุ์อยู่บนผืนแผ่นดินไทย ฉันทย่อมจะคงอยู่คู่ วงวรรณกรรมไทยไปตราบนานเท่านานในฐานะคำประพันธ์อีกประ เภทหนึ่งของไทย